

σώμα φύλο σεξουαλικότητα



Περιεχόμενα

Εισαγωγή	3
Αποκωδικοποιώντας το σύστημα της σεξουαλικότητας	7
Κανένα φύλο... ή πολλά!	7
Η σεξουαλική έκφραση ως εργαλείο της εξουσίας	9
Το καρτεσιανό υποκείμενο...	10
...και το "άλλο" του	12
Η αόρατη πειθάρχηση των σωμάτων	13
Σεξουαλική απελευθέρωση;	18
The male machine	23
Σώματα αόρατα και μη	29
"Αλήθειες μέσα από τη ζωή" ή ερωτικοποίηση της καταπίεσης των γυναικών; Η επιστήμη της σεξολογίας και η κοινωνική κατασκευή της ετεροσεξουαλικότητας	38
Ο Havellock Ellis και το ζωικό βασίλειο	39
"Αλήθειες μέσα από τη ζωή": τα εγχειρίδια γάμου στο μεσοπόλεμο	40
Γυναίκες και "ψυχρότητα": Αντίσταση στη φύση ή στην ανδρική εξουσία;	42
Freud: Ο πατέρας του κολπικού οργασμού	43
Το επιστημονικό μοντέλο της σεξουαλικότητας: οικουμενικότητα της ανδρικής σεξουαλικότητας	45
Η προτεραιότητα του πέους	46
Φεμινισμός, νατουραλισμός και ετεροσεξουαλικότητα	47
Foucault, Θηλυκότητα και εκσυγχρονισμός της πατριαρχικής κυριαρχίας	50
Παράρτημα: Η εικόνα της γυναίκας και το ανδρικό βλέμμα	74
Γενική Βιβλιογραφία	77



Εισαγωγή

Μέχρι την εμφάνιση του φεμινισμού, όλη η φιλοσοφία της ανθρωπότητας μιλούσε για τη σχέση του άνδρα με τους θεούς ή τον θεό, με τη ζωή, την κοινωνία, τα αφεντικά, το σύμπαν, το τίποτα κ.ο.κ. Σε πιο καθημερινά πεδία, ο άνδρας κυριαρχεί παντού ως μέτρο των πάντων: η ανδρική φυσιολογία ορίζει τη σωματική ικανότητα, το ανδρικό βλέμμα ορίζει το ωραίο, οι ανδρικές εμμονές ορίζουν τον έρωτα, η ανδρική ψυχοσύνθεση ορίζει το ψυχικά ομαλό, οι ανδρικές ανάγκες δίνουν τον ορισμό της γυναίκας.

Η πεποίθηση ότι ο «ανδρικός κόσμος» είναι ο «αληθινός κόσμος», ότι η πατριαρχία είναι ταυτόσημη με τον πολιτισμό και ο πολιτισμός με την πατριαρχία, ότι οι «μεγάλες» ή «απελευθερωτικές» εποχές της ιστορίας ήταν ίδιες για τις γυναίκες όπως για τους άνδρες, ότι οι γενικεύσεις για τον «άνθρωπο», την «ανθρωπότητα», τα «παιδιά», τους «μαύρους», τους «γονείς», την «εργατική τάξη» ισχύουν για τις γυναίκες, τις μητέρες, τις κόρες, τις αδελφές, τα μικρά κορίτσια και ότι αυτές οι γενικεύσεις τις συμπεριλαμβάνουν, χωρίς τίποτε περισσότερο από μερικές φευγαλέες αναφορές εδώ κι εκεί, συνήθως σε σχέση με κάποια ειδική λειτουργία που επιτελούν, αυτή η πεποίθηση είναι ενδεικτική της πατριαρχικής στενότητας σ' έναν κόσμο που είναι φτιαγμένος για τους άνδρες.

Ο φεμινισμός αποτελεί ιστορικά ένα από τα πλουσιότερα πολιτικοκοινωνικά κινήματα. Όσο κι αν στη βάση μιας πολιτικής άγνοιας αντιμετωπίζεται μονολιθικά και ισοπεδωτικά, στην πραγματικότητα το εσωτερικό του ταλανίζεται από διαφορετικές έως και συγκρουόμενες θέσεις, αναλύσεις, στάσεις και προτεραιότητες.

Οι ριζοσπάστριες φεμινίστριες αμφισβήτησαν τις κυρίαρχες και αποδεκτές ιδέες γύρω από τη γυναικεία ύπαρξη και ταυτότητα. Αγωνίστηκαν για την υποστασιοποίηση ενός υποκειμένου και μιας εμπειρίας που είχε εκτοπιστεί και περιφρονηθεί βίαια από την πραγματικότητα της πατριαρχίας. Στην κατεύθυνση αυτή αναζητήσαν δυνατότητες διαφυγής των γυναικών από περιορισμένα, στερεοτυπικά μοντέλα του υπάρχον, είτε ενάντια σε θεσμούς και συστήματα καταπίεσης (πατριαρχική οικογένεια, θεοκρατία, πολιτική διακρίσεων κ.λπ.) είτε ενάντια σε αόρατες θεσμίσεις που στηρίζουν την πατριαρχία (την ταύτιση της γυναίκας με τη μητρότητα ή με ένα στενά σωματικό ον, την εγγύτητά της στη φύση, την κανονικοποίηση της σεξουαλικής συμπεριφοράς κ.ά.). Σε άλλες περιπτώσεις, εντόπισαν τις πηγές της



ψυχοκοινωνικής συγκρότησης των έμφυλων υποκειμενικότητων και πρότειναν την αποδόμηση των έμφυλων ταυτοτήτων. Στις γυναικείες αυτόνομες ομάδες που άνθισαν κυρίως από τη δεκαετία του '70 και μετά σε ορισμένες χώρες, οι αγώνες πραγματοποιήθηκαν με ριζοσπαστικές μη ιεραρχικές δομές αυτοοργάνωσης – αναγνωρίζοντας ότι καταπιεστική δεν είναι μόνο η ιεραρχία των φύλων, αλλά όλες οι μορφές ρητών ή άρρητων κανονιστικών ιεραρχήσεων που επιτρέπουν την πρόσβαση στην άσκηση εξουσίας σε συγκεκριμένα υποκείμενα (κυρίως σε λευκούς ετεροσεξουαλικούς άνδρες) σε βάρος άλλων.

Ενώ όλες αυτές οι αναζητήσεις, οι προβληματισμοί και οι πρακτικές τους εκφράσεις είχαν μια εξέλιξη, ακολουθώντας συνεχείς ή διακεκομμένες πορείες προς διάφορες κατευθύνσεις, οι άνδρες στο μεταξύ ελάχιστα έχουν μπει στον κόπο να εξετάσουν *τι σημαίνει να είσαι άνδρας στην πατριαρχία*, απλούστατα γιατί *δεν το χρειάζονται*. Τα πολιτικά αποτελέσματα ωστόσο αυτής της παραμέλησης ισοδυναμούν με την αναπαραγωγή των υφιστάμενων εξουσιαστικών ρόλων. Έχοντας υιοθετήσει την πολιτική της απώθησης, δεν αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως άνδρες αλλά ως ανθρώπους, ως *homo sariens*, όσο έχουν αυτήν την πολυτέλεια να ταυτίζονται με τον Ανθρώπο, όπως μαρτυρά και η γλωσσική ταύτιση των δύο εννοιών σε μία λέξη σε πλείστες γλώσσες και πολιτισμούς. Από εδώ εκπηγάζουν και οι ανδρικές άμυνες και επιθέσεις στις «υπερβολές του φεμινισμού» που τους αντιμετωπίζει «μερικά» ως άνδρες...

Η γυναικεία αυτοοργάνωση, όπου και όποτε εμφανίστηκε, ενδυνάμωσε τη γυναικεία αλληλεγγύη. Μέσα στην πατριαρχική συνθήκη, η διεκδικητικά αυτόνομη παρουσία γυναικών είναι μια αυταξία. Η προώθηση μιας ανεξάρτητης, ριζοσπαστικής φεμινιστικής πολιτικής αποτελεί όμως μια περιοχή απομόνωσης, μια επιλογή που βρίσκεται στο περιθώριο τόσο κοινωνικά, όσο και σε σχέση με το ανταγωνιστικό κίνημα.

Όσον αφορά τον ελλαδικό χώρο, εντός του ανταγωνιστικού κινήματος δεν υπάρχει πια καμία υποδομή πάνω στην οποία θα μπορούσε δύναμι να βασιστεί μια συνειδητή φεμινιστική πολιτική στάση, ούτε ένα θεωρητικό έδαφος πάνω στο οποίο θα οικοδομούνταν σύγχρονες θεωρήσεις. Το γεγονός ότι από την πραγματικότητα του φεμινισμού του '80 και τις ποικίλες τάσεις του δεν επιβίωσε σχεδόν τίποτα, δεν υπάρχει τίποτα ορατό πια –από την άποψη της θεωρητικής εργασίας, της νευρικότητας και της ιστορίας αυτών των φεμινιστικών εκδοχών που πήραν σάρκα και οστά εκείνη τη δεκαετία– είναι ευθύνη ενός κινηματικού χώρου που ιεράρχησε έτσι τις προτεραιότητές του, ώστε η μνήμη του να αφήνει ανέγγιχτες τις βαθιές πατριαρχι-



κές δομές που τον συνέχουν και την ελευθερία του ανδρισμού που επικρατεί στο εσωτερικό του. Σε αναλυτικό επίπεδο, οι σχέσεις των δύο φύλων δεν θεωρούνται εξουσιαστικές, δεν αναγνωρίζεται καν ο σεξισμός σαν κοινωνική δομή. Δεν εμφανίζεται στην ανάλυση της κοινωνίας, παρά μόνο σαν δευτερεύουσα της δευτερεύουσας της δευτερεύουσας σημασίας («ας πούμε και κάτι για το φύλο...»), «εσείς που ασχολείστε πείτε και κάτι για το φύλο...» κτλ.) και με το χαρακτήρα φιλανθρωπικής πολιτικής.

Οι ανοχές απέναντι σε έναν φεμινιστικό λόγο, ο οποίος θεωρεί τον σεξισμό ως έναν αυτόνομο μηχανισμό εξουσίας που λειτουργεί ανεξάρτητα και παράλληλα με άλλους μηχανισμούς, είναι περιορισμένες. Οι ριζοσπαστικά φεμινιστικές θέσεις που αφορούν τη σχέση του φύλου δέχονται επίθεση και γίνονται αντικείμενο αστείων, γελοιοποίησης και χλευασμού, ενώ επιτρέπονται οι θέσεις εκείνες που απομειώνονται εύκολα, επειδή μπορεί να βολευτεί κανείς μέσα σ' αυτές χωρίς να προκύπτει η ανάγκη να αλλάξει τον εαυτό του, όπως οι σχέσεις των δύο φύλων στη Γουατελούπη ή αναγκωγές που χωρούν τα πάντα χωρίς επί της ουσίας να θίγουν τίποτα. Καθώς μιλάμε για ευέλικτους κυριαρχικούς ρόλους και σχεσιακές πραγματικότητες που εκτυλίσσονται τόσο στη δημόσια σφαίρα, όσο και στο άβατον της ιδιωτικής, ο καθένας μπορεί να βρει ένα άλλοθι και ειδικά σε μια κοινωνική συνθήκη που δομείται με όρους απτής και ωμής ανδρικής βίας.

Η θεωρητική μας αμηχανία καθορίζεται σημαντικά από αυτές τις αγκυλώσεις.

Πώς να μιλήσουμε για κατασκευασμένα φύλα που θέλουμε να αποδομήσουμε, από τη στιγμή που δεν αναγνωρίζεται καν η εξουσιαστική ιεράρχησή τους; Τι να πούμε για τις σύγχρονες θεωρίες, εκεί που δεν έχουν φτάσει ακόμη και οι πιο απλές αλήθειες του φεμινισμού του '70; Πώς, με λίγα λόγια, να συζητήσουμε τη μεταμοντέρνα θεωρία, εκεί που δεν έχει ακόμα συζητηθεί η μοντέρνα; Τι να πρωτοπούμε απ' όλα αυτά που συγκεντρώθηκαν στα φεμινιστικά αρχεία στο εξωτερικό, τα οποία περιλαμβάνουν τουλάχιστον 35 χρόνια φεμινιστικής θεωρίας η οποία δεν μεταφράστηκε, δεν συζητήθηκε, δεν εφαρμόστηκε ποτέ στον ελλαδικό χώρο; Είμαστε εγκλωβισμένες σε ένα αδιέξοδο και προσπαθούμε το αδύνατο: να συνδυάσουμε τα ζητήματα του '70 με προσεγγίσεις που ανταποκρίνονται στις σύγχρονες κοινωνικές συνθήκες.

Το παρόν έντυπο είναι αφιερωμένο στο φύλο, το σώμα και τη σεξουαλικότητα, και τις πολιτικές που τα κρατούν αλληλένδετα καθώς παρουσιάζονται ως φυσικές συνθήκες, ενώ δεν αποτελούν παρά κοινωνικές κατασκευές που υπάγονται στις προσταγές της πατριαρ-



χικής τάξης πραγμάτων και της ετεροκανονικότητας. Η πατριαρχία δεν καθορίζεται μόνο από εξωτερικές θεσμίσεις, ούτε περιορίζεται σε μετρήσιμες στατιστικές. Πολύ περισσότερο οργανώνεται μέσα στα σώματά μας.

έκ-φυλες

σώμα φύλο σεξουαλικότητα





Αποκωδικοποιώντας το σύστημα της σεξουαλικότητας

Κανένα φύλο... ή πολλά!

Το φεμινιστικό κίνημα των δεκαετιών '60 και '70 είχε ως κύρια επιδίωξη να αναγνωρισθεί το υποκείμενο «γυναίκα» που ως τότε είχε αγνοηθεί και καταδικαστεί σε ανυπαρξία, διεκδικώντας πολιτικό λόγο για τις γυναίκες. Μέσω των πολιτικών ζυμώσεων, όμως, που γίνονταν στο εσωτερικό των κινημάτων, τα οποία απαρτιζόνταν από γυναίκες διαφορετικής προέλευσης, προέκυψαν εύλογα ερωτήματα: «Ποιο είναι το οικουμενικό στοιχείο που συνδέει όλες τις γυναίκες;», δηλαδή «Τι είναι αυτό που κάνει γυναίκες τις γυναίκες;». Προκειμένου να απαντήσει σ' αυτά τα ερωτήματα, η θεωρία αρχικά καταπάστηκε με τη διάκριση του φύλου σε βιολογικό (sex) και κοινωνικό (gender). Ως βιολογικό φύλο θεωρήθηκε εκείνο με το οποίο κάποια γεννιέται ως γυναίκα, ενώ ως κοινωνικό, εκείνο μέσω του οποίου κατασκευάζεται κοινωνικά ως γυναίκα.

Η διάκριση αυτή αντιτέθηκε στην πατριαρχική αντίληψη που τοποθετούσε το φύλο και τα παρεπόμενά του στο χώρο του «φυσικού»: Το κοινωνικό φύλο καταδείχθηκε ως προϊόν ανθρώπινης, πολιτισμικής δημιουργίας, ως κατασκευάσμα που επιδέχεται μετατροπές και συνεπώς ως αντικείμενο διερεύνησης στη σφαίρα του πολιτικού.

Το πρόβλημα μιας τέτοιας θεώρησης ήταν ότι η «φύση» του φύλου, που σύμφωνα με την παραπάνω διάκριση δεν είχε επίδραση στην κοινωνική μοίρα του ατόμου, τοποθετήθηκε εκτός της σφαίρας του πολιτικού. Έτσι, η «φύση» του φύλου θεωρήθηκε προϋπάρχουσα του υποκειμένου, της κοινωνίας και του πολιτισμού.

Ωστόσο, η θεωρία για τα φύλα προσανατολίστηκε στην κατεύθυνση της αμφισβήτησης της «αντικειμενικότητας» των θετικών επισημημάτων, με έρευνες στο πεδίο της βιολογίας βάσει μιας κονστрукτιβιστικής θεώρησης του φύλου και με την ανάλυση των κοινωνικών διαδικασιών εμφυλοποίησης: το φύλο απογυμνώθηκε από κάθε απτή οντολογική ουσία.

Στο πεδίο της βιολογίας, που ως τότε αντιμετώπιζε τα φύλα ως δύο αντιθετικές κατηγορίες που αλληλοαποκλείονται (ό,τι δεν είναι το ένα, είναι το άλλο), ένα ρεύμα ερευνών αναγνώρισε πως το χρωμόσωμα, οι αδένες και οι ορμόνες κατασκευάζουν ένα συνεχές που όμως δεν έχει μόνο δύο άκρα (το ένα ή το άλλο φύλο), αλλά και άπειρες διαβαθμίσεις. Έτσι, ένας οργανισμός μπορεί να έχει το ΧΥ χρωμόσωμα (που σύμφωνα με την καθεστηκυία βιολογία τον τοποθετεί



στην κατηγορία «άνδρας») αλλά να έχει παράλληλα περισσότερες από τις λεγόμενες «θηλυκές» ορμόνες.

Την κονστρουκτιβιστική οπτική πάνω στο φύλο ενίσχυσαν και ανθρωπολογικές έρευνες, που μελέτησαν τις ποικίλες σημασίες με τις οποίες είναι επενδυμένα τα σώματα και η σεξουαλικότητα σε διάφορες εποχές και σε διάφορους πολιτισμούς.

Αμφισβητώντας λοιπόν την ύπαρξη μιας οντολογικής ουσίας του φύλου, η φεμινιστική θεωρία δεν μπορούσε παρά να επισημάνει την αντίστροφη πορεία κατασκευής της έμφυλης ταυτότητας: το υποκείμενο εκλαμβάνει την εκμαθημένη έμφυλη έκφραση ως «φυσική» και, κατά συνέπεια, την αντιλαμβάνεται σαν να ενυπάρχει με φυσικό τρόπο μέσα στο σώμα του/της.

Έτσι, η αντίληψη του εαυτού ως έμφυλου όντος είναι αποτέλεσμα μιας ολόκληρης διαδικασίας που επενδύει νοηματικά την έμφυλα κατασκευασμένη πραγματικότητα. Αυτή η επαναληπτική λειτουργία, την οποία η Judith Butler ονομάζει *επιτελεστικότητα*, έχει ως αποτέλεσμα με κάθε πράξη να ξαναπραγματώνεται η ταξινομική κατηγορία του φύλου, η ταυτότητα-αίσθηση του εαυτού και η έμφυλη σχέση – δηλαδή το πώς συσχετίζουμε τον εαυτό μας με το «άλλο». Η εκμάθηση της θέασης του κόσμου μέσα από ένα φίλτρο που μας δείχνει πως το φύλο «υπάρχει», μας εμποδίζει να αναρωτηθούμε γιατί βλέπουμε κάτι τέτοιο – δηλαδή να διαπιστώσουμε την ίδια την ύπαρξη του φίλτρου. Αυτή η διαδικασία συνεχούς αναπαραγωγής της διαφοροποίησης των φύλων επιδρά πάνω στο άτομο σε κάθε κίνησή του. Τα συστατικά αυτής της διαδικασίας δεν είναι μόνο συμπεριφορές, αλλά και το πώς ένα σώμα γίνεται αντιληπτό, πώς δρα και πώς φαίνεται στους φορείς του και στον έξω κόσμο, τα οποία έχουν σχέση με τις συνθήκες ζωής, τον τρόπο που εργάζεται, ζει, αγωνίζεται, ερωτεύεται, παίζει και επικοινωνεί κάποιος ή κάποια.

Η σωματικότητα επομένως δεν αποτελεί έναν ανιστορικό παράγοντα. Το σώμα ανήκει στο πεδίο του Λόγου. Και μάλιστα, δεν είναι μόνο οι παραλλαγές του φύλου και οι τρόποι ύπαρξης ανδρών και γυναικών που αποτελούν ιστορικό προϊόν: ο ίδιος ο διμορφισμός, ο σωματικός δυϊσμός του φύλου δεν αποτελεί φυσικό δεδομένο αλλά πολιτισμικό δεδομένο της έμφυλης τάξης πραγμάτων. Η τοποθέτηση του «φυσικού» σώματος στο ανιστορικό πεδίο, «πριν το Λόγο», ενισχύει τη διατήρηση του δυϊσμού του φύλου. Ο δυϊσμός όμως είναι απαραίτητος για την εσωτερική σταθερότητα της άניσης σχέσης φύλου, καθώς πάνω στη διαφοροποίηση δομείται η ιεράρχηση.

Συμπερασματικά, η εμφυλοποίηση (άρα φυσικοποίηση) του κοινωνικού βασίζεται σε μια θεώρηση σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι γίνονται αντιληπτοί ως μια αναλλοίωτη αιώνια ουσία, ως



φορείς του ενός ή του άλλου φύλου, και ότι τελικά ανήκουν στο πεδίο του «φυσικού». Αυτή η «γνώση» λειτουργεί σαν αδιαμφισβήτητο υπόβαθρο της αντίληψης που αναγνωρίζει μόνο δύο είδη ανθρώπων: άνδρες και γυναίκες.

Κατά συνέπεια, αναγνωρίζει και μόνο δύο αλληλοσυμπληρούμενες σεξουαλικότητες.

Η σεξουαλική έκφραση ως εργαλείο της εξουσίας

Με αφηρητικό σημείο ότι σεξουαλικότητα και φύλο δεν είναι φυσικά δεδομένα, προσπαθούμε να ανιχνεύσουμε τα «πώς» και «γιατί» της σύστασης και διαπλοκής τους με κοινωνικά δεδομένα, εντοπίζοντας στον πυρήνα της αναζήτησης τη συγκρότηση του υποκειμένου της νεωτερικότητας.

Η έννοια του υποκειμένου όπως γεννιέται στην εποχή του διαφωτισμού παρουσιάζει ομοιότητες με την έννοια του πολίτη της αρχαίας Ελλάδας. Ο παραλληλισμός αυτός είναι χρήσιμος για την κατανόηση της σχέσης του υποκειμένου με τον εαυτό του από τη νεωτερικότητα και μετά – σχέση που συνδέεται με τη σεξουαλικότητα και εκφράζεται σ' αυτή.

Για να θεωρηθεί «πραγματικός άνδρας», ο άνδρας στην αρχαία Ελλάδα έπρεπε να αποκτήσει μια εξουσία πάνω στον εαυτό του, ώστε να εξουσιάζει και τους άλλους. Αυτή η σχέση με τον εαυτό καθορίστηκε και μέσω της σχέσης του με τη σεξουαλικότητα, καθώς, αυτοκυριαρχούμενος, κατάφερνε να αποκτήσει την αναγκαία αίσθηση ανδρισμού, την οποία εξασκούσε πάνω στους σεξουαλικούς του συντρόφους. Η σχέση του μαζί τους βασιζόταν σε μια ιεραρχία και προσανατολιζόταν ηθικά στο ιδανικό του ενεργητικού πόθου. Μ' αυτή την έννοια, η διάκριση δεν ετίθετο στο επίπεδο του ομοφυλόφιλου / ετεροφυλόφιλου, αλλά σ' αυτό του παθητικού / ενεργητικού, του αποδεκτού / αξιοκατάκριτου, μεταξύ μετρημένης διαχείρισης και άμετρης υπερβολής. Ο ελεύθερος πολίτης-άνδρας έπρεπε να καταλαμβάνει την ενεργητική θέση, οι μη ελεύθεροι και οι γυναίκες την παθητική. Μόνο στον ανήλικο ελεύθερο άνδρα επιτρεπόταν να πάρει τη θέση του παθητικού, ποθητού αντικειμένου. Αλλά ακόμη και το νεαρό αγόρι έπρεπε να αποφεύγει να του συμπεριφέρονται σαν παιχνίδι και να το εξουσιάζουν. Δεν έπρεπε να γίνει «πειθήνιο όργανο» στις ηδονές του άλλου και να νικηθεί ή να παραδοθεί αμαχητί. Επειδή ο ανήλικος άνδρας ήταν εκτεθειμένος στον κίνδυνο της παθητικότητας, δεν έπρεπε να την ενσωματώσει συνειδητά στη χαρακτηρισμογή του. Η ενηλικίωσή του καθοριζόταν από την απώθηση αυτών ακριβώς των παθητικών συμπεριφορών.



Αυτό το σύστημα σεξουαλικότητας ανταποκρίνεται σε μια συνέχεια εξουσίας / ελευθερίας / αλήθειας. Οι διαπροσωπικές σχέσεις περιγράφονται με όρους διακυβέρνησης, ενώ η σχέση με τον εαυτό καθορίζεται από την επιταγή του μέτρου και της αυτοκυριαρχίας και την υπαγωγή αυτών στο λόγο, και πάντα μέσα στο πλαίσιο ενός αγώνα αναζήτησης της αλήθειας. Σ' αυτήν τη διαδικασία οι γυναίκες, οι ανήλικοι και οι δούλοι δεν ήταν παρά υποταγμένα εργαλεία για να πραγματοποιηθεί η ελευθερία του ενήλικου άνδρα.

Το καρτεσιανό υποκειμένο...

Το πέρασμα στον Διαφωτισμό συντελείται με έντονους κοινωνικούς μετασχηματισμούς και ανακατατάξεις κατά τη διάρκεια του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα, με χαρακτηριστικά την ιδεολογία περί απελευθέρωσης του ανθρώπου από τους καταναγκασμούς της φύσης, την κυριαρχία του πάνω σ' αυτήν μέσω των θετικών επιστημών, καθώς και την απελευθέρωσή του από τη μοναρχική κυριαρχία και τον εκκλησιαστικό δογματισμό μέσω του έλλογου ξεπεράσματος της άγνοιας. Όλα αυτά βρίσκουν την ολοκλήρωσή τους τον 18^ο αιώνα, με την παγίωση της αστικής καπιταλιστικής κοινωνίας, της λογοκρατίας και της μηχανιστικής σκέψης, και τις συνακόλουθες μορφές κοινωνικών σχέσεων που παρήγαγε αυτό το πλαίσιο.

Ο ορθός λόγος (πάνω στον οποίο υποτίθεται πως είχε οικοδομηθεί η νέα μορφή κοινωνίας) έγινε προϋπόθεση για να αποκτήσει κανείς την ιδιότητα του υποκειμένου: Το υποκειμένο-φορέας του Λόγου έπρεπε να υποταχθεί αυτοβούλως στο Κράτος προκειμένου να πραγματοποιηθεί ως ελεύθερο άτομο, αφού μόνο όποιος μπορούσε να αυτοκυριαρχηθεί θεωρούνταν ικανός να κυριαρχήσει και πάνω στους άλλους, να διαχειριστεί την περιουσία και να λειτουργήσει σαν αρχηγός της οικογένειας – δομές και ρόλοι που επέβαλλαν οι αστικές καπιταλιστικές σχέσεις. Η αίσθηση του καθήκοντος επένδυσε την έννοια της ελευθερίας του πολίτη της νέας κοινωνίας. Η εδραίωση του ορθολογισμού, συστατικού στοιχείου του καπιταλισμού που γεννιέται εκείνη την περίοδο, καθιστά το Λόγο εργαλείο για τη διατήρηση της τάξης μέσω του εσωτερικευμένου ελέγχου των υποκειμένων.

Παράλληλα, η ιεραρχική σχέση άνδρα-γυναίκα, παγιωμένη μέσα στους αιώνες θεοκρατικών κοινωνιών που είχαν προηγηθεί, μετασχηματίζεται σε μια νέα μορφή πατριαρχίας, την οποία ο Διαφωτισμός νομιμοποιεί πλήρως: ο άνδρας συνιστά την «πρόοδο», καθώς ταυτίζεται με το Λόγο, αφετηρία του ξεπεράσματος της φύσης, με την οποία ταυτίζεται απαξιωτικά η γυναίκα.

Έτσι ο «οικουμενικός άνθρωπος», όπως συγκροτείται την περίο-



δο του Διαφωτισμού, είναι ένα αρσενικό, έλλογο ον, ικανό να κυριαρχήσει στον εαυτό του και στους άλλους. Στη διαδικασία συγκρότησης του υποκειμένου της νεωτερικότητας, ο ανδρισμός εδραϊώνεται ως η νόρμα για το ανθρώπινο, εφόσον η δυτική κοσμοθεώρηση συνδέει απόλυτα τη λογική με την ανδρική ταυτότητα. Η λογική σκέψη ως αποκλειστικό προνόμιο των ανδρών είναι η ιδεολογική βάση πάνω στην οποία δομήθηκε η ανδρική ανωτερότητα στην κοινωνική ζωή. Σ' αυτά τα συμφραζόμενα, το συναίσθημα απορρίπτεται ως αυθεντική πηγή γνώσης, μια που με την τελευταία ταυτίζεται μόνο η λογική. Το συναίσθημα ισοδυναμεί με αδυναμία και θηλυκότητα, στοιχεία που βρίσκονται στον αντίποδα της αίσθησης ανδρικής ταυτότητας.

Τα ιεραρχικά δίπολα στη λογοκρατία της νεωτερικότητας υπερασπίζονται τον έλεγχο του νόμου επί του σώματος μέσω των επιστημών, τη μελέτη του εξωτερικού κόσμου και των αντικειμένων, όχι των ατομικότητων, με συνέπεια την καλλιέργεια της άγνοιας για τον εαυτό, άγνοια που στιγματίζει τα βιώματα και τις σχέσεις. Επιπρόσθετα, η επικράτηση του προτεσταντισμού κληροδοτεί, μεταξύ άλλων, και την πεποίθηση ότι η λογική σκέψη οφείλει να αποκαλύπτει την «κακή» και «ζωώδη» φύση που ενυπάρχει στον άνθρωπο, ώστε να τον ωθήσει σε μια ηθική ζωή, ριζικά διαχωρισμένη από τα ένστικτα που την καθιστούν ανελεύθερη.

Με την καρτεσιανή και προτεσταντική ρήξη νου και σώματος, οι άνδρες αποξενώθηκαν κι άλλο από το σωματικό τους βίωμα, γιατί αυτό αποτελούσε μέρος ενός φυσικού κόσμου που έμαθαν να φοβούνται και να απεχθάνονται. Αντιλαμβάνονταν την ανθρωπινότητά τους μόνο απ' τη στιγμή που μπορούσαν να πιθανεύσουν τον φυσικό κόσμο και να κυριαρχούν πάνω στα πάθη τους.

Μέσα σ' αυτό το «σύμπαν», οι επιθυμίες και τα συναισθήματα εμφανίζονται απειλητικά. Δρώντας από μια αίσθηση καθήκοντος, οι άνδρες θεωρούν εαυτών ικανό να ελέγξει το συναίσθημα και να πραγματοποιήσει το υποτιθέμενο ελεύθερο υποκείμενο, με τις γυναίκες να έχουν πρόσβαση σε αυτή την ελευθερία μόνο αποδεχόμενες την υποταγή τους στους άνδρες.

Έτσι θεσμίζεται η εσωτερική σύνδεση της ανδρικής ταυτότητας και της αίσθησης του αυτοελέγχου, ως μορφή κυριαρχίας πάνω στον συναισθηματικό κόσμο.

Σύμφωνα με τον Ρουσσώ, έναν από τους κύριους ιδεολογικούς φορείς του Διαφωτισμού, «ο άνδρας είναι αρσενικό μόνο σε ορισμένες περιστάσεις, η γυναίκα όμως είναι θηλυκό σε όλη της τη ζωή». Ο προορισμός της είναι να μεγαλώνει παιδιά, να ικανοποιεί και να υποτάσσεται στον άνδρα, όπως «προστάζει η φύση». Όσο για τη



σεξουαλικότητα, στον «Αιμίλιο ή περί αγωγής») διατείνεται πως και τα δύο φύλα είναι προικισμένα με αχαλίνωτα πάθη, όμως ο άνδρας προικίστηκε με λογική και η γυναίκα με σεμνοτυφία, ώστε να τα χαλιναγωγούν. Ενδεδειγμένη κοινωνική συμπεριφορά για τη γυναίκα είναι να συνδυάζει το πάθος, την θελκτικότητα και τον αισθησιασμό με την ευσυνείδητη αγνότητα. Οι γυναίκες, τις οποίες ο Ρουσσώ ορίζει ως αποκλειστικά σεξουαλικά πλάσματα, θεωρούνται μέσα σ' αυτό το πλαίσιο πειρασμός που οδηγεί τον άνδρα σε παρέκκλιση από το μονοπάτι της λογικής και της ηθικής, με το ξύπνημα της σεξουαλικότητάς του. Αυτό σημαίνει την αποποίηση κάθε ευθύνης για οποιαδήποτε εκδοχή της ανδρικής σεξουαλικότητας, εφόσον, εάν ο άνδρας διεγερθεί, υποτίθεται πως βγαίνει από τον έλεγχο της λογικής.

...και το «άλλο» του

Σε αντίθεση με την εικόνα του πάντα ικανού και με αυτοέλεγχο άνδρα, οι γυναίκες τόσο στην αρχαιότητα, όσο και στην αστική κοινωνία είχαν περιορισμούς στην έκφραση της σεξουαλικότητάς τους (π.χ. απαγόρευση εξωγαμιαίων σχέσεων). Ο άνδρας κρατούσε ρόλο επιτηρητή, αφού έπρεπε να κυριαρχεί στη γυναίκα εξίσου όπως σε σπίτι, παιδιά και δούλους. Η γυναίκα δεν είχε πρόσβαση σε ένα αυτόνομο καθεστώς υποκειμένου. Έπρεπε να είναι «ενάρτεη», χαρακτηριστικό που πάντα σχετιζόταν με τον άνδρα και ουσιαστικά συνίστατο στην υποταγή της σ' αυτόν. Ο αυτοέλεγχος δεν απαιτούνταν με τον ίδιο τρόπο από άνδρες και γυναίκες: Εκείνη ήταν υποχρεωμένη να υπόκειται σε αυτοέλεγχο προκειμένου να αρέσει στον άνδρα, διαφορετικά αυτός είχε το δικαίωμα να τη διώξει. Εκείνος, αντιθέτως, όφειλε να αυτοκυριαρχείται, δηλαδή να έχει σεξουαλική εγκράτεια, προκειμένου να κυριαρχήσει πάνω σ' αυτούς που δεν μπορούσαν να πετύχουν τον ίδιο βαθμό αυτοελέγχου. Όσον αφορά τη γυναίκα, δεν επρόκειτο για εγκράτεια, αλλά για υπακοή και προσαρμογή στις ανδρικές απαγορεύσεις και προσταγές.

Ο όρκος πίστης στο γάμο αποτελούσε τυπικά καθήκον και των δύο συζύγων, αλλά κατ' ουσίαν οι άνδρες υφίσταντο λιγότερες κυρώσεις από τις γυναίκες ή ακόμη και καθόλου. Ήταν ηθικά νομιμοποιημένοι να έχουν σεξουαλικές σχέσεις με υπηρέτριες (ή να τις βιάζουν), με πόρνες και με ερωμένες, και βεβαίως τους επιτρέπονταν οι σεξουαλικές επαφές πριν το γάμο. Αντιθέτως, η γυναίκα από την εξουσία του πατέρα παραδιδόταν στον σύζυγο. Αν έκανε εξώγαμο παιδί, στιγματιζόταν και έχανε τη δυνατότητα να παντρευτεί. Πριν το γάμο δεν είχε σεξουαλική ζωή και μετά το γάμο είχε παιδιά: αυτή ήταν η ηθική μορφή της πληθυσμιακής πολιτικής, η οποία πάντα ρύθμιζε



τη σεξουαλικότητα των γυναικών, όχι των ανδρών. Για την αντισύλληψη εξάλλου χρησιμοποιούνταν η διακεκομμένη συνουσία που άφηνε τον έλεγχο αποκλειστικά στον άνδρα. Είτε ως αγία είτε ως πόρνη, ο άνδρας έπρεπε να την κρατήσει υπό τον έλεγχό του.

Επιπλέον, ο άνδρας όφειλε να οριοθετηθεί από την ομοφυλοφιλία, η οποία από τον 18^ο αιώνα πλέον τιμωρείται.¹ Εκτός από το φόβο της αρρώστιας και του εκφυλισμού, υπήρχε ο φόβος της εκθήλυνσης. Στην αστική κοινωνία η ομοφυλοφιλία θεωρήθηκε όχι πια σαν μια μορφή σεξουαλικότητας μεταξύ άλλων, αλλά σαν το τελείως άλλο σχετικά με τη σωστή, ανδρική σεξουαλικότητα. Έτσι επιβλήθηκε η πλήρης απώθηση του φαντασιακού της ομοφυλόφιλης σεξουαλικότητας για τον άνδρα. Μιας και ολόκληρη η ομοφυλοφιλία ταυτίστηκε με το «παθητικό», ο αστός άνδρας έπρεπε να απαρνηθεί την ομοφυλοφιλία ολοκληρωτικά.

Όσο για τη γυναικεία ομοφυλόφιλη σεξουαλικότητα, απλώς δεν θεωρήθηκε μορφή σεξουαλικότητας: εφόσον δεν συμμετέχουν άνδρες, είναι σαν να μην υπάρχει.

Η αόρατη πειθάρχηση των σωμάτων

Δεν πρέπει να αντιλαμβανόμαστε την ατομικότητα σαν ένα είδος βασικού πυρήνα, πρωτογενούς ατόμου, πολλαπλού και αδρανούς υλικού στο οποίο η εξουσία έρχεται να επιβληθεί ή το οποίο ίσως πλήττει... Στην πραγματικότητα, πρόκειται ήδη για ένα από τα πρωταρχικά αποτελέσματα της εξουσίας ότι ορισμένα σώματα, ορισμένες χειρονομίες, ορισμένος λόγος, ορισμένες επιθυμίες, καταλήγουν να ταυτίζονται και να συντίθενται ως ατομικότητες. Το άτομο δεν είναι επομένως το αντίθετο της εξουσίας. Το άτομο είναι ένα αποτέλεσμα της εξουσίας και ταυτόχρονα –ή ακριβώς στο βαθμό που είναι ένα από τα αποτελέσματά της– το συνεκτικό της στοιχείο. Η εξουσία το διαπερνά πέρα ως πέρα.

Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία*

Η σεξουαλικότητα δεν πρέπει να ειδωθεί ως ένστικτο αντιθετικό και απειθαρχο προς την εξουσία, αλλά ως ένα ιδιαίτερα κομβικό σημείο μετάβασης προς σχέσεις εξουσίας... Δεν αποτελεί το πλέον ανυπότακτο στοιχείο, αλλά μάλλον ένα από τα προικισμένα με τη μεγαλύτερη εργαλειακότητα προς όφελος της εξουσίας.

Michel Foucault, *Εξουσία, Γνώση και Ηθική*

¹ Στον σουηδικό ποινικό κώδικα του 1734 αναφέρεται για πρώτη φορά η κατηγορία του «σοδομισμού» και των «ανάρμοστων πράξεων», για τις οποίες προβλέπεται θανατική ποινή δι' αποκεφαλισμού.



Ο γάλλος ιστορικός των ιδεών Michel Foucault ισχυρίζεται στον πρώτο τόμο της «ιστορίας της σεξουαλικότητας» (*Η δίψα της γνώσης*) ότι, ενώ φαινομενικά και επίσημα από τον 17^ο αιώνα η σεμνοτυφία και οι απαγορεύσεις καταδικάζουν το σεξ στη σιωπή, στην πραγματικότητα παρατηρείται κυριολεκτικά «έκρηξη λόγων» γύρω από αυτό. «Δεν λέω ότι οι απαγορεύσεις στο σεξ είναι απάτη, αλλά ότι αποτελεί απάτη να τις ανάγεις σε θεμελιακό και συστατικό στοιχείο βάσει του οποίου μπορείς να γράψεις την ιστορία όσων έχουν ειπωθεί για το σεξ από τους νέους χρόνους και μετά.»

Η επινόηση της σεξουαλικότητας, «η απόλυτη μοναδικότητά της», αποτελεί σύμφωνα με τον Foucault μια κεντρική έκφραση του παραγωγικού χαρακτήρα της πειθαρχικής εξουσίας, κεντρικό στοιχείο της νεωτερικής υποκειμενικότητας. Η σεξουαλικότητα *δημιουργείται* ως προϊόν του λόγου (*discourse*) της αλήθειας των ανθρωπιστικών επιστημών, ξεκινώντας από τον 18^ο αιώνα. Επομένως είναι λάθος να την αντιλαμβανόμαστε είτε σαν φυσικό δεδομένο, πάντως στο οποίο θέλει να κυριαρχήσει η εξουσία, είτε σαν έναν σκοτεινό χώρο τον οποίο η γνώση προσπαθεί σταδιακά να φέρει στο φως.

Στην πραγματικότητα, η σεξουαλικότητα λειτουργεί ως παραγωγικό μέσο της σύγχρονης κανονιστικής εξουσίας: «Ξεξουαλικότητα είναι το όνομα που θα μπορούσε να δοθεί σε ένα ιστορικό σύστημα, το οποίο αποτελεί ένα κομβικό σημείο για τη συγκρότηση του νεωτερικού υποκειμένου: το σεξ, το να κάνεις σεξ, παρουσιάζεται σαν πραγματικό αφηγησιακό σημείο της σεξουαλικότητας» (*Η δίψα της γνώσης*). Αυτή η λογική όμως αποτελεί κατά τον Foucault μια απάτη, μια τακτική συγκάλυψης: γιατί ανακηρύσσεται σε φύση του ανθρώπου ό,τι είναι στην πραγματικότητα προϊόν του λόγου. Από ένα αόριστο σύνολο δραστηριοτήτων γίνεται κάτι αντιληπτό σαν «σεξ» μόνο όταν εκ των προτέρων η σεξουαλικότητα προσδιορίζει το τι συνιστά σεξ. Η σεξουαλικότητα δημιουργεί το σεξ, το παγιώνει και το καθορίζει, σε στενή συνάρτηση με τα κοινωνικά δεδομένα.

Οι έρευνες του Foucault δείχνουν ότι ο άνθρωπος της νεωτερικότητας ρωτάει ή ρωπιέται από άλλους εδώ και δύο αιώνες ασταμάτητα για το σεξ, καθώς έτσι υποτίθεται ότι θα μάθει την αλήθεια για τον εαυτό του και θα δημιουργήσει τη σεξουαλική του ταυτότητα. Το σεξ και η σεξουαλικότητα γίνονται στο εξής κομβικά στοιχεία της σύγχρονης ταυτότητας και υποκειμενικότητας. Οι έρευνες αυτές είναι και ιστορικές, σκιαγραφώντας το γενικότερο πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει χώρα αυτός ο μετασχηματισμός: από τον 18^ο αιώνα και έπειτα δημιουργούνται καινούργιοι μηχανισμοί εξουσίας που δεν χρησιμοποιούν πια το νόμο και την ποινή προκειμένου να επιβληθούν, αλλά διαχέονται στο κοινωνικό σώμα με τη μορφή κανονικοποίησης και



ελέγχου. Η θεωρητική βάση για τις κανονιστικές νόρμες είναι οι διαφορετικοί τομείς της επιστήμης, οι οποίοι κατασκευάζουν το υποκείμενο μέσω της παραγωγής «φυσικών» κανόνων, χαρακτηριστικών και διαδικασιών που λειτουργούν ως γενικά παραδεκτές κοινωνικές αλήθειες.

Ο Foucault ονομάζει το σύνολο των κανονιστικών μεθόδων βιοεξουσία, εξουσία πάνω στη ζωή, σε αντίθεση με το «δικαίωμα ζωής και θανάτου» παλιότερων μορφών εξουσίας. Στο ξεκίνημα της βιομηχανοποίησης τον 17^ο αιώνα, ο πληθυσμός απέκτησε ιδιαίτερη σημασία σαν πλούτος, σαν εργατικό δυναμικό για τις κυβερνήσεις. Η σεξουαλικότητα μετατοπίστηκε στο επίκεντρο του οικονομικού και του πολιτικού ενδιαφέροντος. Το σκεπτικό της πληθυσμιακής πολιτικής ήταν η προσαρμογή του πληθυσμού στις ανάγκες του κεφαλαίου. Ποσοστά γεννήσεων, ηλικία γάμου, σεξουαλική ωριμότητα, συχνότητα σεξουαλικών σχέσεων, επιπτώσεις της αγамίας και αντισυλληπτικές μέθοδοι αναλύονται εντατικά. Ξαφνικά ενδιαφέρει ο τρόπος που γίνεται σεξ, και υπόκειται σε εσωτερικευμένο έλεγχο μέσω της κανονιστικής ετεροσεξουαλικότητας. Η γνώση, οι αναλύσεις και οι εντολές στοχεύουν ιδιαίτερα στην νεοανακαλυφθείσα σεξουαλικότητα των παιδιών και των εφήβων. Αυτή η ιστορία τής (παραγωγής τής) σεξουαλικότητας κατά τον Foucault πραγματοποιείται σε διάφορα στάδια. Η παραγωγή της αλήθειας λειτουργεί μέσω της σχέσης νόρμας / απόκλισης: με τον καθορισμό της ομαλής και της ανώμαλης σεξουαλικότητας, ο καθένας οφείλει να οριοθετηθεί σχετικά μ' αυτές – η σεξουαλικότητα αποτελεί έναν πολύ πετυχημένο συνδετικό κρίκο ανάμεσα στην πειθάρχηση του σώματος και τον πληθυσμιακό έλεγχο.

Η πραγμάτωση της αστικής κυριαρχίας επιτεύχθηκε και μέσω του ανδρικού σώματος. Αυτό το σώμα κατασκεύασαν ως πρότυπο οι επιστήμες του ανθρώπου μέσω του αρνητικού του, του «θηλυκού»: στον αστικό κόσμο ήταν η «γυναίκα» που κατασκευάστηκε σαν αντίστροφη επιβεβαίωση της ανδρικής υποκειμενικότητας, υγείας και δύναμης. Η αστική γυναίκα ήταν το πρώτο άτομο που σεξουαλικτοποιήθηκε απόλυτα. Θεωρήθηκε ότι η σεξουαλικότητα τη διαπερνά ουσιαστικά, οντολογικά. Το θηλυκό «γένος» κατέληξε τελικά μια παθολογική ενσάρκωση του σεξουαλικού. Με αυτόν τον τρόπο έγινε προσιτό σε ιατρικές πρακτικές και εξετάσεις. Η σύγχρονη γυναίκα υπήρξε το πρώτο αντικείμενο ερευνών των επιστημών για τη σεξουαλικότητα.

«Η υστερικοποίηση του γυναικείου σώματος είναι τριπλή διαδικασία: Πρώτον, το σώμα της γυναίκας αναλύεται ως σώμα πλήρως σεξουαλικτοποιημένο. Μέσω μιας εγγενούς παθολογίας που του αποδόθηκε, εντάχθηκε στο πεδίο ιατρικών πρακτικών και συνδέθηκε



οργανικά με το κοινωνικό σώμα, τη γονιμότητα του οποίου έπρεπε να ρυθμίσει και να διασφαλίσει, με το χώρο της οικογένειας, ως βασικό συστατικό και λειτουργικό της στοιχείο, και με τη ζωή των παιδιών, τα οποία γεννάει και πρέπει να προστατεύει σε όλη τους τη ζωή, λόγω βιολογικής-ηθικής ευθύνης: Η μητέρα αποτελεί το αντεστραμμένο είδωλο της νευρικής γυναίκας και έγινε η πιο ορατή μορφή υστερικοποίησης» (Michel Foucault, *Η δίψα της γνώσης*). Τα επόμενα βήματα για την πλήρη σεξουαλικοποίηση των υποκειμένων ήταν η εκστρατεία ενάντια στον παιδικό αυνανισμό (παιδαγωγικοποίηση), η ρύθμιση της αναπαραγωγικής συμπεριφοράς και η ψυχιατρικοποίηση των λεγόμενων διεστραμμένων, ιδιαίτερα των ομοφυλόφιλων ανδρών. Αυτές οι τέσσερις διαστάσεις αποτελούν σύμφωνα με τον Foucault το σύστημα της σεξουαλικότητας. Το σεξ πλέον δεν χρήζει καταδίκης, χρήζει *διαχείρισης*.

Ωστόσο, ελλιπής παρουσιάζεται η ανάλυση του Foucault στη διερεύνηση της δημιουργίας του συστήματος της σεξουαλικότητας. Η παθολογικοποίηση του θηλυκού προϋποθέτει ήδη τον διμορφισμό των φύλων. Ο λόγος για το φύλο προϋπάρχει δηλαδή του συστήματος της σεξουαλικότητας, αυτό όμως δεν γίνεται αντιληπτό από τον Foucault.

Επιπλέον, ο Foucault ισχυρίζεται πως υπάρχουν συγκεκριμένες δομές οι οποίες ενεργοποιούν τα υποκείμενα, τη σκέψη τους, τα αισθήματά τους και τις πράξεις τους και την με όλα τα παραπάνω συνδεδεμένη ταυτότητά τους. Αυτό σημαίνει από τη μια ότι το φαντασιακό του εαυτού ως αυτόνομου υποκειμένου με αφηρημένη ανεξάρτητη σκέψη και ελεύθερη βούληση είναι πλασματικό. Τέτοιες εξιδανικευμένες εικόνες του εαυτού είναι γνώρισμα κυρίως του αστικού κόσμου. Αντιθέτως, ο πληθυσμός παραδοσιακών αγροτικών και φεουδαρχικών κοινωνιών θεωρούσε εαυτόν ως λίγο-πολύ απλό εργαλείο των θεών ή του ενός θεού. Από την άλλη, αυτό το νεωτερικό άτομο που θεωρεί πως αυτοκαθορίζεται, αποτελεί μια ιστορικά παραχθείσα πραγματικότητα. Πρόκειται για πραγματικά υποκείμενα που μεταχειρίζονται τον καθένα και τον εαυτό τους ως αντικείμενα και *ασυνείδητα* παράγουν και κατοικούν τις δομές της νεωτερικότητας. Ότι αυτά τα υποτιθέμενα αυτόνομα υποκείμενα επιπλέον είναι και *δομικά αρσενικά*, όπως κατέδειξε η φεμινιστική θεωρία, είναι κάτι για το οποίο ο Foucault λέει σχετικά ελάχιστα ή τουλάχιστον δεν το αναγνωρίζει ρητά, καθώς στον δεύτερο τόμο της «ιστορίας της Σεξουαλικότητας» (*Η χρήση των απολαύσεων*) επεξεργάζεται ένα μοντέλο ανδρικής υποκειμενικότητας που ταυτίζεται στο μεγαλύτερο μέρος με το αστικό υποκείμενο, αδυνατώντας όμως να δει τον έμφυλο χαρακτήρα της υπόστασής του.²



Έτσι, βρίσκουμε προβληματική την αδιαφοροποιητή αντίληψη του Foucault για την εξουσία. Ενώ αμφισβητεί την ιδέα της εξουσίας που εδράζει σε κρατικούς θεσμούς, ο ορισμός του για τη σεξουαλικότητα παραβλέπει τη θέση που αυτή κατέχει μέσα στο πλαίσιο των έμφυλων σχέσεων εξουσίας, «(τον τρόπο που η σεξουαλική εμπειρία των ανθρώπων διαμορφώνεται εντός συγκεκριμένων σχέσεων εξουσίας και υποταγής και τις διαφορετικές για άνδρες και γυναίκες συνέπειες που αυτές ενέχουν, τον διαφοροποιημένο τρόπο που συντρίβει τις ιδιαίτερες ικανότητές τους και τις συναισθηματικές ζωές τους)» (Victor Seidler, *Reason, desire and male sexuality*).

Τέλος, ο Foucault μέσα στο κλειστό αναλυτικό του σχήμα δεν εμβαθύνει στις δυσκολίες που ανακύπτουν στις προσωπικές και σεξουαλικές σχέσεις ή στην προσπάθεια των υποκειμένων να αλλάξουν τους εαυτούς τους. Έτσι, ανεπίγνωστα υποδαυλίζει την ανδρικής προέλευσης πεποίθηση που κυριάρχησε στη δεκαετία του 1960, ότι το σεξ είναι ένα αγαθό που θα έπρεπε να διατίθεται ελεύθερα, αποσυνδεδετό από το σιδιρήποτε προσωπικό και εύθραυστο, και τις άνισες συνέπειες αυτής της ιδεολογίας πάνω σε άνδρες και γυναίκες.

² Foucault και φεμινιστική κριτική: Σε γενικές γραμμές το συνολικό έργο του Foucault, παρά τις διάφορες φεμινιστικές κριτικές που δέχτηκε, προώθησε τη φεμινιστική θεωρία, καθώς στη βάση της φουκωϊκής έννοιας της εξουσίας ως αντικειμένου άσκησης παρά κατοχής, ως εξουσίας που διαχέεται μέσα σε όλο το κοινωνικό σώμα παρά εκπορεύεται από πάνω προς τα κάτω, και ως παραγωγικής παρά καταπιεστικής, διάφορες φεμινιστικές τάσεις αμφισβήτησαν μια αποτίμηση των έμφυλων σχέσεων που επικεντρωνόταν στο δίπολο κυριαρχία / υποταγή και μετατόπισαν το κέντρο βάρους τους προς μια ανάλυση που να περιλαμβάνει περισσότερες αποχρώσεις όσον αφορά το ρόλο της εξουσίας στη ζωή των γυναικών, εξερευνώντας τους περιπλοκούς τρόπους με τους οποίους οι γυναικείες εμπειρίες, η γυναικεία αυτοσυνείδηση, συμπεριφορά και ικανότητες κατασκευάζονται μέσα σε και από σχέσεις εξουσίας, και καταδείχνοντας συγκεκριμένες μορφές έμφυλων σχέσεων εξουσίας σε μικροπολιτικό επίπεδο, με στόχο να διακρίνουν συγκεκριμένες δυνατότητες αντίστασης και κοινωνικής αλλαγής.

Κάποιες φεμινίστριες είδαν στον ισχυρισμό του Foucault ότι το σώμα είναι το κυριότερο πεδίο δράσης της εξουσίας στη σύγχρονη κοινωνία, μια αφετηρία για την ανάλυση του κοινωνικού ελέγχου των γυναικών μέσω των σωμάτων και της σεξουαλικότητάς τους. Εκκινώντας από την φουκωϊκή αμφισβήτηση της αμετάβλητης φύσης και τη σχετικιστική αντίληψη για την αλήθεια, οι φεμινίστριες επιδίωξαν να δημιουργήσουν έναν θεωρητικό χώρο για να εκφραστούν απόψεις, πολιτικές προοπτικές και συμφέροντα υποκειμένων έως τότε περιθωριοποιημένων, αποφεύγοντας τις γενικεύσεις των δυτικών, λευκών, ετεροσεξουαλικών, μεσοαστικών φεμινισμών.

Τέλος, η θεωρία του Foucault για τη σύγχρονη εξουσία καθίσταται προβληματική καθ' όσον υποβιβάζει τα άτομα σε «πειθήνια σώματα» αντί να τα αναγνωρίζει ως υποκείμενα ικανά να αντισταθούν στην εξουσία. Ο ολοκληρωτισμός της αντίληψης του Foucault για το υποκείμενο ως αποτέλεσμα της εξουσίας έχει δεχτεί ποικίλες κριτικές, γιατί αρνείται το απελευθερωμένο υποκείμενο και, από μια φεμινιστική οπτική, καταδικάζει τις γυναίκες σε συνεχή καταπίεση. Η Nancy Hartsock αναφέρει: «Γιατί ακριβώς τη στιγμή που τόσες πολλές από εμάς που έως τώρα σιωπούσαμε, αρχίσαμε να απαιτούμε το δικαίωμα να κατονομάζουμε τον εαυτό μας και να ενεργούμε ως υποκείμενα αντί για αντικείμενα της ιστορίας, τότε ακριβώς η έννοια της υποκειμενικότητας γίνεται προβληματική».





Σεξουαλική απελευθέρωση;

Το ιδεολόγημα της σεξουαλικής απελευθέρωσης είναι πανταχού παρόν στον δυτικό κόσμο μετά τη δεκαετία του 1960. Δεν είναι τυχαίο ότι αυτό συνυπάρχει με ένα άλλο ιδεολόγημα: εκείνο της ανικανοποίητης σεξουαλικότητας του σύγχρονου ανθρώπου.

Οι θεωρίες του Freud των αρχών του 20^{ου} αιώνα για τον κεντρικό ρόλο της σεξουαλικότητας στην προσωπικότητα των υποκειμένων διαχύθηκαν τις επόμενες δεκαετίες με επιστημονικοφανή εκλαϊκευμένο τρόπο στο κοινωνικό σώμα και παραμένουν ευρέως κυρίαρχες μέχρι σήμερα, συνθέτοντας ένα πλήρως σεξουαλικοποιημένο πορτραίτο της ανθρώπινης ύπαρξης, με τις αποκλίνουσες σεξουαλικότητες να παθολογικοποιούνται και σε ψυχαναλυτική διάσταση.

Πάνω στο φροϋδιανό υπόβαθρο και με τη συμβολή θεωρητικών όπως ο φροϋδικός μαρξιστής ψυχαναλυτής Wilhelm Reich ή ο ερευνητής Alfred Kinsey δομήθηκε το ιδεολόγημα της σεξουαλικής απελευθέρωσης που συνόδευσε τα ριζοσπαστικά κοινωνικά κινήματα που ξέσπασαν στον δυτικό κόσμο κατά τη δεκαετία του 1960.

Οι πληθυσμιακές έρευνες του Kinsey στη δεκαετία του 1950 αποκάλυψαν πως ό,τι έως τότε ίσχυε ως διαστροφή, όπως η ομοφυλοφιλία και ο αυνανισμός, είναι ομαλό και φυσικό, και ότι μεγαλύτερα ποσοστά του πληθυσμού, απ' όσο πιστευόταν, εξασκούσαν αποκλίνουσες από τη νόρμα σεξουαλικές συμπεριφορές. Στο επίκεντρο τοποθετήθηκε η σεξουαλική ικανοποίηση. Το δίπολο «ομαλό» και «ανώμαλο» αντικαταστάθηκε μ' αυτό της ικανοποίησης ή μη των επονομαζόμενων «σεξουαλικών αναγκών». Μ' αυτό το κριτήριο, δεν είχε σημασία η σχέση μέσα στην οποία ξεδιπλώνόταν η σεξουαλικότητα: το καλό σεξ εξισωνόταν με το οργασμικό σεξ.

Από κοντά και ο Reich ισχυρίστηκε πως η απελευθέρωση της καταπιεσμένης σεξουαλικότητας αποτελεί προτεραιότητα στον ριζικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, καθώς από εκεί εκπηγάζουν όχι μόνο οι προσωπικές οδύνες, αλλά και η επιθετικότητα, ακόμη και ο φασισμός. Οι απόψεις αυτές βασίστηκαν εν πολλοίς στη σκιαγράφιση του «αυταρχικού χαρακτήρα», στον πυρήνα της συγκρότησης του οποίου ο Reich έβλεπε την καταπιεσμένη παιδική σεξουαλικότητα, λόγω της οποίας μετατοπίζεται το φυσικό και καλό σεξουαλικό ένστικτο σε δευτερεύοντα κοινωνικά ένστικτα που ευθύνονται για μια γκάμα προβληματικών συμπεριφορών, από το βιασμό και την κακοποίηση παιδιών έως τον φασισμό. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, σε μια κοινωνία που θα επέτρεπε την απεριόριστη βίωση της σεξουαλικής ενόρμησης, αυτά θα εξέλειπαν. Επίσης η θεωρία του επικεντρώνεται σε μια κριτική της «οικιακής ευτυχίας» της πυρηνικής οικογένειας



ως προϊόντος της αστικής κοινωνίας, θεωρώντας πως στην κατάργησή της θα έπρεπε να προσανατολιστεί το επαναστατικό κίνημα.

Αυτές οι υπεραπλουστευτικές και μηχανιστικές απόψεις υιοθετήθηκαν από τα κομμάτια της κοινωνίας που ήθελαν ριζικό μετασχηματισμό των συνθηκών ζωής τους. Δεν είχε σημασία για το κίνημα ότι η θεωρία αυτή αφορούσε μια σεξουαλικότητα προσανατολισμένη στο πρότυπο συγκρότησης της ανδρικής ταυτότητας. Δεν είχε σημασία ότι ουσιαστικά ο φιλόσοφος της σεξουαλικής απελευθέρωσης δεν απέρριπτε την (πατριαρχική) οικογένεια, παρά μόνο μετατόπιζε, στο πρόταγμα του, το κέντρο βάρους της σεξουαλικότητας από την τεκνοποίηση στο κυνήγι του οργανισμού, δηλαδή στις επιδόσεις. Δεν είχε σημασία για το κίνημα ότι ο Reich θεωρούσε τις ομοφυλοφιλικές σχέσεις ως διαστροφή, ούτε ότι στις περιγραφές του για τις «νέες σχέσεις» δεν αναφέρονται άλλοι λόγοι για τη διατήρηση ή διάλυση μιας σχέσης, εκτός από την αρχή της σεξουαλικής οικονομίας (τη λογική «τα βρίσκουμε στον σεξουαλικό τομέα και διατηρούμε μια σχέση, ή δεν τα βρίσκουμε και διαλύουμε τη σχέση»).

Στις κομμούνες...

Οι κομμούνες που ιδρύθηκαν την εποχή των κινημάτων του '68 στον ανεπτυγμένο καπιταλιστικό κόσμο (κυρίως στην κεντρική Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική), αποτελούν μια παρακαταθήκη για το πού οδήγησαν αυτές οι αντιφάσεις. Μέσα σε αυτά τα εγχειρήματα υπήρχε η πεποίθηση πως η προσπάθεια γεφύρωσης του ιδιωτικού με το δημόσιο, της πολιτικής δουλειάς με την ιδιωτική σφαίρα (για την οποία επαρκούσε η εξήγηση του καπιταλιστικού διαχωρισμού της ζωής σε μισθωτή εργασία και οικογένεια) θα συντελούσε στην αποδόμηση της προσωπικότητας του ατόμου, που απαξιωνόταν ως μικροαστική, ώστε να αναδυθεί ο επαναστατημένος άνθρωπος.

Από τα κύρια μελήματα του κινήματος υπήρξε η απελευθέρωση της σεξουαλικότητας, που θα έσωζε τις εξεγερμένες συνειδήσεις από το τέλμα όπου βούλιαζε ο σύγχρονος άνθρωπος, μέσα στην αστική κοινωνία της μονογαμικής οικογένειας, με τη βαρεμάρα και την ανικανότητα κρυμμένες στην κρεβατοκάμαρα. Από αυτά θα απελευθέρωνε η νέα ζωή στις κομμούνες: εκεί, ο «νέος άνθρωπος» θα ζούσε και θα απολάμβανε όλες τις σεξουαλικές του επιθυμίες και ανάγκες και θα έλυνε τα επονομαζόμενα «προβλήματα οργανισμού». Το αστικό ιδανικό του ρομαντικού έρωτα και του ζευγαριού έπρεπε να σβήσει. Αυτό που αναδύθηκε στη θέση του ήταν γυμνό το σεξουαλικό ένστικτο που χρειάζεται την εκτόνωσή του.

Παράλληλα λοιπόν με τη νεοεισαχθείσα νόρμα της οργασμοκε-



ντρικής σεξουαλικότητας των επιδόσεων, έχουμε τη νόρμα της κατάρτησης της θεωρούμενης ως αστικής-καταπιεστικής αγάπης, και σε μια σχέση και στην οικογένεια, δομές οι οποίες, με την απαίτησή τους για αποκλειστικότητα, έβαιναν ενάντια στις αρχές των ριζοσπαστικών προταγμάτων. «Όποιος κοιμάται δυο φορές με το ίδιο άτομο, ανήκει στο κατεστημένο», διακήρυσσε κάποιος σλόγκαν της εποχής.

Το πόσο αντιδραστικές μπορεί να γίνουν οι ουτοπίες των ριζοσπαστικών κομματιών της κοινωνίας φαίνεται όταν παγιώνονται ως νόρμα. Με την παράβλεψη της έμφυλης κοινωνικοποίησης και των (εσωτερικευμένων ή μη) δομών, τα εγχειρήματα αυτά έκαναν στροφή 180 μοιρών, καθώς προκειμένου να ανατραπεί το υπάρχον κοινωνικό συστάθηκαν νέες αυταρχικές νόρμες και αξίες στις οποίες η ατομικότητα, κυρίως των γυναικών, θα αποτύγχανε, εφόσον δεν είχε κοινωνικοποιηθεί για μια τέτοια μορφή σεξουαλικότητας. Με την επιμονή τους να βλέπουν την πραγματοποίηση και την καταπίεση ως αποτελέσματα (π.χ. της οικογένειας) και όχι ως αίτια, τα άτομα που remained φορείς του υπάρχοντος παρά τις ελευθεριακές δομές που προσπάθησαν να δημιουργήσουν, αφήνοντας άθικτα τα περιεχόμενα στα οποία έπρεπε να κατευθυνθεί η κριτική τους.

Έτσι, οι κομμούνες δεν έγιναν παρά ένα κακό υποκατάστατο της οικογένειας, καθώς η ανάγκη για συναισθηματική και σωματική αναπαραγωγή δεν εξέλειψε από τους φορείς των νέων ιδεών, και στην κομμούνια (πανομοιότυπα όπως και στον «έξω κόσμο») πάλι ανατέθηκε στις γυναίκες αυτός ο ρόλος. Με τη συνεχιζόμενη απαίτηση για επιδόσεις τώρα και στον τομέα των σχέσεων και της σεξουαλικότητας, η συναισθηματική αναπαραγωγή (του «επαναστατικού δυναμικού») δεν υπήρχε λόγος ούτε και τρόπος να καταργηθεί. Όποτε εξέλειψε, αργά ή γρήγορα τα άτομα κατέρρευσαν.

Αυτές όμως ήταν οι εξαιρέσεις. Ο κανόνας ήταν η απελευθερωμένη αντι-αστική σεξουαλικότητα να συνυπάρχει μια χαρά με την αναπαραγωγή, γιατί η γυναίκα ήταν εκεί γι' αυτό: για να ικανοποιεί τα ένστικτα, να περιθάλλει συναισθηματικά, να δακτυλογραφεί τα κείμενα και να μεγαλώνει τα παιδιά του κουρασμένου πρωταγωνιστή των κοινωνικών κινήματων.

Όπως ήταν επόμενο, οι γυναίκες ένιωθαν ότι αποτυγχάνουν μέσα σ' αυτά τα εγχειρήματα και, με ισχυρό αίσθημα μειονεξίας και ανεπάρκειας μπροστά στα απελευθερωτικά προτάγματα των εξεγερμένων ανδρών, μισούσαν τον εαυτό τους. Οι δικές τους ικανότητες που αποκτήθηκαν μέσα από την κοινωνικοποίησή τους, δηλαδή η ετοιμότητα για σύναψη δεσμών, η ανάγκη για αγάπη και σχέσεις, τώρα θεωρήθηκαν απλώς «αστικές», ενώ το κυνήγι των σεξουαλικών επιδόσεων με την επίφαση των ενστίκτων που διψούν για απελευθέ-



ρωση δεν θεωρήθηκε αντιφατικό με τα αντιεξουσιαστικά προτάγματα αλλά «ερωτική εξεγερτική διαδικασία».

Ο φεμινιστικός λόγος που εμφανίστηκε στις κομμούνες περιόρισε αυτήν την άνιση προσέγγιση των ζητημάτων, αλλάζοντας δομικά την αντιμετώπισή τους με βάση την ανάλυση της πατριαρχίας. Φυσικά, η εξέλιξη αυτή δεν έγινε ανώδυνα. Δεν ήταν ευχάριστο για όσους έχριζαν εαυτόν «επαναστατικό υποκείμενο» να πληροφορηθούν ότι έχουν «αστικό πούτσο». Από την άποψη των συνεπειών που είχε στις γυναίκες των ριζοσπαστικών εγχειρημάτων (σε όλα τα επίπεδα της ύπαρξής τους) η επιβολή του ιδεολογήματος της σεξουαλικής απελευθέρωσης, προέκυψαν βιωματικά κείμενα που συνιστούν ζωντανή απομυθοποίησή της.³ Οι καρποί των φεμινιστικών αγώνων υπάρχουν και έχουν γίνει βασικά συστατικά στοιχεία των ριζοσπαστικών κινήματων σε διάφορες μακρινές χώρες.

Στην Ελλάδα, όλες αυτές οι αντιλήψεις, μαζί με το πρακτικό τους αντίκρισμα εμφανίστηκαν μετά τη μεταπολίτευση. Ο φεμινιστικός λόγος, παρόλο που εμφανίστηκε και εδώ σε πολύ δυναμικές εκδοχές, πολεμήθηκε από τις βαθιές πατριαρχικές δομές που υπάρχουν εντός και εκτός των κινήματων. Τα πιο ριζοσπαστικά κινήματα κομμάτια κατέφυγαν σε μια αναμενόμενη επιλεκτικότητα των στοιχείων εκείνων που εξυπηρετούσαν τα ανδρικά σεξουαλικά και συναισθηματικά συμφέροντα, ενώ το περιεχόμενο των φεμινιστικών αγώνων αποσιωπήθηκε και, με ευθύνη ενός κινήματικού χώρου με σαφή πατριαρχικά χαρακτηριστικά, δεν έμεινε τίποτα ορατό από το παρελθόν αυτό, πέρα από εκλάμψεις μειοψηφικών φορέων του.

...και στον έξω κόσμο

Όταν στη δεκαετία του '60 η διαφήμιση εισβάλει σε όλα τα μικροαστικά νοικοκυριά με εικόνες σεξουαλικά επιθυμητών γυναικών που διαφημίζουν αυτοκίνητα και τσιγάρα, με νεανικά περιοδικά που επαινούν τις προγαμιαίες σεξουαλικές σχέσεις, με τη μίνι φούστα και τα αντισυλληπτικά χάπια, διαδίδοντας τη «σεξουαλική επανάσταση», τα ριζοσπαστικά πολιτικά κομμάτια της κοινωνίας θεώρησαν πως στην προκειμένη περίπτωση δεν τίθεται θέμα σεξουαλικής απελευθέρωσης και πως οι κοινωνικά κατασκευασμένες ενορμήσεις πρέπει να καταπιεστούν, γιατί παρουσιάζουν μέσω των καταναλωτικών αγαθών μια ψεύτικη ζωή που αποκρύπτει τη γνήσια.

Όσο δίκιο κι αν έχει ο λόγος του ριζοσπαστικού κινήματος που αναγνωρίζει την εξορθολογισμένη κοινωνία ως βάση για την εύρυθ-

³Ενα από τα πιο γνωστά που μεταφράστηκαν στην Ελλάδα είναι το «τέλος της ντροπής» της Anja Meylenbelt.



μη λειτουργία του καπιταλισμού, με τη μηχανιστική σκέψη, την ποσοτικοποίηση και την πολυδιάσπαση της ζωής ως αναγκαία συστατικά της, εδώ ξεπέφτει σε μια επιφανειακή αντικαταναλωτική κριτική όπου ο «γνήσιος φυσικός κόσμος» αντιπαρατίθεται στην ψευδή εικονική καταναλωτική σφαίρα. Η αδυναμία κατανόησης της διαλεκτικής της κοινωνίας οδηγεί σε μυστικοποιήσεις του τύπου «φυσικό» και «μη», ώστε να μη γίνεται αντιληπτό πως αυτό που καταπιέζεται δεν είναι η αληθινή φύση του ανθρώπου (παρουσιαζόμενου ως άφυλου και ενιαίου υποκειμένου), αλλά τα μέρη του ανθρώπινου που δεν χωράνε στην ταυτότητα που καθορίζεται για το υποκείμενο-νόρμα: τον φορέα του ανδρισμού. Ο άνδρας καταπιέζει πλευρές του εσωτερικού του κόσμου λόγω του τρόπου που συγκροτείται ως υποκείμενο – αυτή είναι η *ανδρική αλλοτρίωση*. Οι γυναίκες, οι ομοφυλόφιλοι/ες και οτιδήποτε «εκπίπτει του ανδρισμού» και των αναγκών του, γίνονται το αντικείμενο στο οποίο προβάλλονται όλα εκείνα τα στοιχεία που πρέπει να υποταχθούν, προκειμένου το υποκείμενο να εγκαθιδρύσει μια ανδρική σχέση με τον εαυτό του. Κατά συνέπεια, καταπιέζονται. Όλα αυτά συμβαίνουν στα άτομα με έναν τρόπο που τους διαφεύγει. Η αποσιωπημένη έμφυλη τάξη πραγμάτων φροντίζει γι' αυτό.

Κλείνοντας την ανάλυση της ρητορείας περί σεξουαλικής απελευθέρωσης, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι ο λόγος περί σεξουαλικής απελευθέρωσης δεν είναι απλά άλλος ένας λόγος για μια σεξουαλικότητα φυλακισμένη από την εξουσία, ένας λόγος που απλώς διεκδικεί επαναστατικά εύσημα για τους φορείς του. Σίγουρα υπάρχει και αυτή η πλευρά, όμως πολύ περισσότερο πρόκειται για την επιβολή μιας νέας μορφής ελέγχου και πειθάρχησης, και μάλιστα πολύ βασικής για τις μετασχηματιζόμενες κοινωνικές σχέσεις. Η πειθάρχηση δεν ασκείται ώστε το άτομο να ελέγχει την ομαλή σεξουαλικότητά του, αλλά για χάρη μιας νέας νόρμας: Το κυνήγι του καλύτερου οργανισμού δεν αφορά πια τη σύσταση του εργατικού δυναμικού, αλλά τη σύσταση του *καταναλωτικού δυναμικού*.

Αυτό δεν σημαίνει πως διακρίνουμε απλώς και μόνο την καταναλωτική-εμπορευματική κοινωνία να διαπερνά με το λόγο της τα υποκείμενα σε όλες τις εκφάνσεις του είναι τους. Σημασία για μας έχει πως οι πατριαρχικά καθορισμένες επιστρώσεις των έμφυλων υποκειμένων αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για τη συγκρότηση και διατήρηση του υπάρχοντος.





The male machine

Οι κυρίαρχες αντιλήψεις σχετικά με την ανδρική σεξουαλικότητα ορίζουν την τελευταία ως μια πειστική φυσική ανάγκη που έχει την έδρα της στο ανδρικό όργανο. Δεν αποτελεί μια σωματική επιθυμία που θα μπορούσε να λειτουργεί σε συνάρτηση με τον πνευματικό και ψυχικό εαυτό, αλλά μια συσσωρευμένη ενέργεια που χρήζει άμεσης αποφόρτισης. Ο προσδιορισμός αυτός της ανδρικής σεξουαλικής εμπειρίας ως «καύλας» θεωρείται ότι συνεπάγεται την απέκδυση κάθε ψυχικής και συναισθηματικής διάστασης, συνεπάγεται τη διχοτόμηση του ανδρικού σώματος σε πάνω / κάτω, λογικό / σεξουαλικό. Ο άνδρας κατά τη σεξουαλική υπερδιέγερση υποτίθεται πως δεν μπορεί να ελέγξει τη συμπεριφορά του με τη λογική. Το κάτω μέρος, κυριαρχούμενο από το ένστικτο της «καύλας», αυτονομείται από το πνευματικό πάνω και θεωρείται ότι είναι εκείνο που υπαγορεύει και ορίζει την ανδρική σεξουαλική συμπεριφορά. Εφόσον αυτό το θεωρούμενο ως φυσικό ένστικτο, η «καύλα», αρκείται σε μια ανάγκη αποφόρτισης του κάτω μέρους του ανδρικού σώματος, τότε ο παθητικός δέκτης αυτής της αποφόρτισης μπορεί να είναι το κάτω μέρος του σώματος μιας γυναίκας, ενός άνδρα πιο σπάνια, ή ακόμη και οι τρύπες ενός τούβλου.

Καμιά φορά, όταν ακούω εμάς τους άνδρες να μιλάμε για μια γυναίκα, είναι σαν να μιλάμε για κάποιο πρόσωπο που δεν είναι πραγματικό.

Michael Kaufmann, Cracking the armour – Power, Pain and the Lives of Men

Η σεξουαλική αντικειμενοποίηση συνιστά κυρίαρχη συνθήκη της ανδρικής σεξουαλικότητας. Η γυναίκα είναι το αντικείμενο εκείνο πάνω στο οποίο θα αποφορτιστεί το σεξουαλικό δυναμικό του πιο φειχτοποιημένου σωματικού μέρους, του πέους, αυτού του αντικειμένου εξουσίας πάνω στο οποίο επενδύεται τόση ψυχολογική και πολιτισμική ενέργεια στην πατριαρχική κοινωνία. Ό,τι θα υποδεχτεί αυτή την ενέργεια δεν είναι ένα πρόσωπο που έχει εαυτό, ατομικότητα, αλλά ένα πράγμα-παθητικός αποδέκτης που είναι πάντα εκεί γι' αυτόν, πρόθυμη να ικανοποιήσει κάθε όρεξή του, να προλάβει τις επιθυμίες του, να εκπληρώσει τις φαντασιώσεις του. Το σχήμα αυτό για να λειτουργήσει προϋποθέτει την *ανδρική αλλοτρίωση*.

Όταν ένα αγόρι μαθαίνει πώς να γίνει άνδρας, εμποτίζει το σώμα του με κοινωνικές σημασίες. Τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά που συνδέονται με τον ανδρισμό στον πολιτισμό μας είναι ο έλεγχος, η δύναμη, η επιβολή, η σκληρότητα, η ανταγωνιστικότητα, η επιθετικότητα και η βία. Μια συνήθης προσβολή που εκτοξεύουν τα αγόρια



και οι έφηβοι μεταξύ τους είναι η κατηγορία ότι κάποιος είναι «κορίτσι», δηλαδή υπολείπεται σε δύναμη, ή ο χαρακτηρισμός «αδερφή/πούστης», που θεωρείται παράγωγο του «κοριτσιού» και παραπέμπει στην εκθήλυνση ως μειονεξία.

Ένας από τους μηχανισμούς κατασκευής επιθυμιών, απόλυτα συμβατός με το ανδροκεντρικό μοντέλο της σεξουαλικότητας είναι η πορνογραφία, καθώς κατασκευάζει και αναπαράγει συμπεριφορές που καταφάσκουν σ' αυτόν τον κυρίαρχο κώδικα. Η πορνογραφία μάς απασχολεί στο βαθμό που αναπαριστά ό,τι αυτός ο κυρίαρχος σεξιστικός κώδικας σημαίνει για το μεγαλύτερο μέρος του κοινού της, που καθόλου τυχαία είναι ανδρικό.

Η αποξένωση των ανδρών από συγκεκριμένα κομμάτια του ψυχισμού τους, από τα βιώματα και τα σώματά τους, τους αναγκάζει να τοποθετούνται σε μια εξωτερική θέση παρατηρητή όσον αφορά την ίδια τους την ύπαρξη: Μπορούν έτσι να αναλαμβάνουν και να διεκπεραιώνουν καθήκοντα και επιτεύγματα, όμως κωφεύουν στα ίδια τους τα αισθήματα, συναισθήματα και επιθυμίες. Αν το βασικό κέντρο των ανδρών βρίσκεται στο κεφάλι, δεν αποτελεί έκπληξη ότι καταλήγουν να βιώνουν τη σεξουαλικότητά τους ως νοητική εμπειρία.

Καθώς η σεξουαλικότητα απαιτεί απ' αυτούς τον συναισθηματικό αυθορμητισμό και την παραίτηση από τον έλεγχο, στην οποία ανέκαθεν έμαθαν να είναι καχύποπτοι, ο μόνος τρόπος να δουν τη σεξουαλικότητα ως ζήτημα ελέγχου είναι να τη διαχωρίσουν από τη στενή προσωπική επαφή και τη συναισθηματική εγγύτητα. Η αντικειμενοποιημένη γυναίκα στην πορνογραφική απεικόνιση αντιπροσωπεύει όχι τις γυναίκες στην πραγματική τους υπόσταση, αλλά αυτή την πλευρά του αρσενικού εαυτού που παραμένει συνδεδεμένη με συναισθήματα ανάγκης, αδυναμίας και εξάρτησης. Αυτήν την πλευρά που κοινωνικά απαιτείται από τα νεαρά αγόρια να συντρίβουν μέσα τους, ως αντάλλαγμα για το κύρος και την εξουσία που συνοδεύουν την πραγμάτωση της ανδρικής ταυτότητας.

Η πορνογραφία εγγυάται άσκηση ελέγχου χωρίς την απειλή της συναισθηματικής εγγύτητας: Έτσι η πορνογραφική εικόνα γίνεται δομικό στοιχείο του τρόπου που οι άνδρες χτίζουν την πραγματικότητά τους, αντικειμενοποιώντας το μη-αρσενικό, ερωτικοποιώντας την κοινωνική δύναμη των ανδρών, μεταφέροντας στερεότυπα για την ερωτική έλξη. Η βία ισοδυναμεί με δύναμη: τυλίγεται με μυστήριο και βρίσκει την ενσάρκωσή της σε ένα αντικείμενο ερωτικής έξαψης. Το πορνό μεταχειρίζεται τις γυναίκες ως σεξουαλικά κτήματα των ανδρών, διατηρεί τη διχοτόμηση της παρθένας και της πόρνης, προσθέτοντας τη μισογύνικη διαστρέβλωση ότι μέσα σε κάθε παρθένα κρύβεται μια πόρνη που περιμένει να εκδηλωθεί. Δεν θα 'πρεπε να μας εκπλήσσει



ότι τα πηή είναι σύμβολα εξουσίας στο πορνό, ούτε ότι οι άνδρες παρουσιάζονται ως ικανοί να κυριαρχούν στις γυναίκες και ότι οι γυναίκες έχουν τους δικούς τους τρόπους αποπλάνησης για να ελέγχουν τους άνδρες. Ούτε ότι οι γυναίκες, όχι μόνο στην πορνογραφία βέβαια, αλλά και στον καθημερινό «έξω κόσμο», αξιολογούνται για τα σώματά τους πρωτίστως παρά για το μυαλό και την ψυχή τους, δηλαδή αξιολογούνται ως φορείς μιας σεξουαλικότητας που ενδιαφέρει (αν είναι «τυχερές»...) ή δεν ενδιαφέρει τους άνδρες, και όχι ως άνθρωποι. Όλα αυτά και πολλά ακόμα είναι παραδείγματα των ίδιων ιδεών και αξιών που διατρέχουν τις πατριαρχικές κοινωνίες.

Οι πορνογραφικές εικόνες όμως δεν υπάρχουν μέσα σε κοινωνικό κενό.

Η ίδια η υπόσταση της πορνογραφίας συνδέεται με την ικανοποίηση και εκτροπή των ανδρικών σεξουαλικών ορέξεων. Όπως το φαινόμενο του trafficking οριοθετήθηκε ανταποκρινόμενο στις ανδρικές απαιτήσεις να διερευνηθούν οι πορνικές υπηρεσίες για τις δικές τους φαντασιώσεις, το πορνογραφικό υλικό προσφέρει αυτό που οι άνδρες θέλουν να δουν και να ακούσουν, την πιο κολακευτική επιβεβαίωση αυτού που μπορούν να κάνουν ανά πάσα στιγμή εφόσον το θελήσουν. Ένας λόγος για τον οποίο είναι δύσκολο να οριστεί το πορνό είναι πως δεν ξεκινά και δεν τελειώνει στην πόρτα του βίντεο κλαμπ ή του στριπτιζάδικου, ούτε στο περίπτερο με τα περιοδικά. Οι ίδιες εικόνες, ιδέες και αξίες διαπερνούν όλη την κοινωνία. Σε μια κοινωνία που είναι πατριαρχική και καταναλωτική, υπάρχει κάτι σαν πορνογραφικό συνεχές. Η πορνογραφία δεν είναι η ρίζα του σεξιστικού Κακού. Είναι μια από τις πολλές σφαίρες όπου βρίσκουμε ενδείξεις σεξισμού και στις οποίες ο σεξισμός αναπαράγεται. Όλη η πορνογραφία υφίσταται γιατί συνδέεται με τη σεξουαλικότητα κάποιου άνδρα, κάπου, κάπως.

Η ίδια η γλώσσα προδίδει το πορνογραφικό συνεχές που διέπει την κοινωνία: «Ο άνδρας γαμάει τη γυναίκα». Υποκείμενο, ρήμα, αντικείμενο. Κάθε αγόρι μεγαλώνει και κοινωνικοποιείται σε έναν κόσμο στον οποίο το σεξ σημαίνει την ηδονή που αντλείται από την κατάκτηση της γυναίκας.

Σ' αυτά τα συμφραζόμενα, η πορνογραφία αποκαλύπτει τι χρειάζεται ένας άνδρας για να νιώσει αληθινός και ποιες είναι οι συνέπειες των σεξουαλικών χειρισμών του, όχι πια σε εικονικές, αλλά σε αληθινές γυναίκες. Η ανδρική σεξουαλικότητα, δομημένη πάνω στη βία, σωματική και ψυχολογική, στην περιφρόνηση για το θηλυκό κορμί, μέσα από την οποία και στον αντίποδα της οποίας επιτυγχάνεται η απόλυτη αίσθηση ανδρισμού, τα κατοχυρωμένα δικαιώματα ενός άνδρα να εξαναγκάζει στο σεξ, να χρησιμοποιεί το κορμί ενός άλλου



ατόμου σαν να είναι ένα κομμάτι κρέας, να τραυματίζει και να εξουθενώνει προς χάριν της δικής του ικανοποίησης, είναι εικόνες που, έχοντας βάση σε κοινωνικές δομές, παρελαύνουν σ' ένα πορνογραφικό υλικό προορισμένο να ερεθίσει. Και τα καταφέρνει γιατί βρίσκει ανταπόκριση σ' ένα μοντέλο που τρέφεται από τα ίδια ή παρόμοια μοτίβα.

Το πορνό γίνεται απλά το μέσο για να επιβεβαιώσει ένας άνδρας στον εαυτό του και στους άλλους ότι είναι πραγματικός άνδρας, να γίνει αποδεκτός από την ανδρική αδελφότητα συμμετέχοντας στην κοινότητα του ανδρικού βλέμματος που κατευθύνεται προς το σεξουαλικοποιημένο αντικείμενο (οποια/οσδήποτε ή οτιδήποτε κι αν είναι αυτό).

Αν ξεφυλλίσουμε τα σχετικά περιοδικά ή δούμε ένα βίντεο, θα διαπιστώσουμε πως πολλές εικόνες δείχνουν σχετικά επιθετικούς άνδρες που ενδιαφέρονται για τη δική τους ικανοποίηση. Σκοπός μπορεί να είναι η διέγερση του αρσενικού θεατή, αλλά τα περιοδικά είναι γεμάτα και από εικόνες γυναικών που αυνανίζονται, γυναίκες που σπαράζουν από έκσταση στην αγκαλιά του εραστή, γυναίκες που κάνουν έρωτα με άλλες γυναίκες και γυναίκες που υπομονετικά εξηγούν πώς θέλουν να ικανοποιηθούν. Η πορνογραφία εξακολουθεί να διαστρεβλώνει τη γυναικεία σεξουαλικότητα, γιατί αναπαριστά τις ανδρικές εικόνες για τη γυναικεία επιθυμία. Η εικόνα που προβάλλεται πάνω στη γυναίκα μοιάζει ύποπτα με μια εξιδανικευμένη εικόνα της ανδρικής σεξουαλικότητας: Πάντα το θέλουν και το αναζητούν, πάντα έτοιμες γι' αυτό, και κυρίως: αυτό που θέλουν είναι ο πούτσος. Εικόνα ή πραγματικότητα, στον πορνογραφικό κόσμο έρχονται τα πάνω κάτω. Δεν είναι οι άνδρες τώρα που πρέπει να κληθούν, να κάνουν τις κινήσεις που λαχταρούν κάτι που τους στερούν: κάθε δρόμος, κάθε εστιατόριο, κάθε σχολική αίθουσα, κάθε γυμναστήριο, κάθε κρεβατοκάμαρα βρithουν γυναικών που θέλουν να ξεσκίσουν τα ρούχα ενός άνδρα εδώ και τώρα. Η γυναίκα είναι (γιατί πρέπει να είναι) διαθέσιμη κάθε στιγμή. Άλλωστε ο τρόπος θέασης είναι αρσενικός, όπως κι αν αντιμετωπίζουν οι γυναίκες τη συμμετοχή τους σ' αυτό το ανδρικό παιχνίδι.

Προκειμένου να σχετιστούν με το αντικειμενοποιημένο γυναικείο σώμα, οι άνδρες πρέπει να αντικειμενοποιήσουν και τα δικά τους σώματα. Το αναγκαίο συμπέρασμα στον πορνογραφικό μύθο της άμεσης διαθεσιμότητας των γυναικών είναι ο μύθος της διαρκούς ετοιμότητας των ανδρών.

Το σκληρό σαν βράχος πέος αντιπροσωπεύει τη συνύπαρξη δύναμης και επιθυμίας. Η επιθυμία εξισώνεται με τη δύναμη, αλλά μόνο με ένα συγκεκριμένο είδος της: τη δύναμη να εξουσιάζεις, να



βιάξεις, να ελέγχεις. Η παρακολούθηση πορνογραφίας είναι ένας παθητικός εορτασμός μιας ορισμένης ενεργητικής ανδρικής δύναμης και ως τέτοια συμβάλλει στην εδραίωση του ορισμού του ανδρισμού. Γι' άλλη μια φορά βλέπουμε τη συνέχεια ανάμεσα στις δομές της γυναίκειας καταπίεσης και της συγκρότησης της ανδρικής ταυτότητας.

Η ίδια η διαδικασία παρακολούθησης πορνογραφικού υλικού δεν είναι τυχαία, καθώς με τη σειρά της απαγορεύει την παραμικρή σκέψη κι ευαισθησία πάνω στο υλικό που καταναλώνεται. Η ίδια η δομή του υλικού αυτού δηλαδή υπαγορεύει τον τρόπο με τον οποίο θα ειδωθεί. Η πορνογραφία παρακολουθείται συνήθως σε σύντομες δόσεις με στόχο την επίτευξη αυτού που θεωρείται σεξουαλική εκτόνωση/ικανοποίηση. Αποτελεί δηλαδή έναν διοργανωτή-συντονιστή του αυνανισμού. Προφανώς, συχνά πολλοί άνδρες δεν βλέπουν ολόκληρη μια πορνογραφική ταινία – κι αν ναι, τότε με κατάχρηση του κουμπιού “fast-forward”. Βλέποντας την πορνογραφική ταινία μ' αυτόν τον αποσπασματικό κι επιλεκτικό τρόπο, η σεξουαλική ηδονή κυριαρχεί στην κατανάλωση του υλικού, επομένως δυσκολεύεται κανείς να αντιληφθεί τι κρύβεται πίσω από τη στύση του (ακόμα κι αν ήθελε δηλαδή να το αντιληφθεί...). Αν όμως αναγκαστεί κανείς να δει πολλές ταινίες, αμέτρητες, τη μία μετά την άλλη, τοποθετείται σε έναν εξαντλητικό μαραθώνιο όπου η ηδονή του σιγά σιγά έχει κορεστεί και το πάλαι ποτέ αχόρταγο βλέμμα του κουράζεται. Τότε η υποβόσκουσα ιδεολογία της πορνογραφίας αρχίζει να αποκαλύπτεται. Αφού ξεπεραστεί το όριο σεξουαλικής αντοχής του μαραθωνοδρόμου αυνανιστή, δύσκολα πια αυτός μπορεί να παραβλέψει τον συμπυκνωμένο μισογυνισμό και την υπόγεια (αν και συχνά, όχι και τόσο υπόγεια...) βία που διέπει πολλές από τις mainstream πορνογραφικές ταινίες. Σιγά σιγά ο εξαντλημένος και καθηλωμένος θεατής, πρώην αυνανιστής, ίσως αρχίσει να βιώνει μια συμπίνα για τη γυναίκα-πρωταγωνίστρια της ταινίας, που ταπεινώνεται π.χ. καταπίνοντας το σπέρμα πλείστων ανδρών που διαδοχικά εκσπερματώνουν μέσα στο στόμα της ο ένας μετά τον άλλο, ή που δέχεται διείσδυση σε τρία σημεία του σώματός της ταυτόχρονα, και άλλες τέτοιες «ερωτικές σκηνές» που απευθύνονται στον καυλωμένο χρήστη του υλικού.

Η συμπίνα που προαναφέρθηκε, ουσιαστικά είναι ο εφιάλης του παραγωγού της ταινίας, εφόσον το (ανδρικό στην πλειοψηφία του) κοινό θα 'πρεπε να ταυτιστεί με τους άνδρες της ταινίας, όχι με τις γυναίκες. Αν ένας άνδρας αναρωτηθεί «Μα αρέσει σε μια γυναίκα να δέχεται διείσδυση από τρεις άνδρες ταυτόχρονα;», το παιχνίδι της πορνογραφίας έχει τελειώσει. Για να λειτουργήσει επιτυχώς όλο αυτό, οι γυναίκες πρέπει να παραμείνουν υπάνθρωποι. Αν μια γυναίκα



στην πορνογραφία κατά λάθος εμφανιστεί ως κάτι παραπάνω από «υποδοχέας πούτσων» (με τα λόγια του Max Hardcore, παραγωγού ακραίων πορνογραφικών ταινιών), τότε οι άνδρες που αναζητούν ηδονή ίσως αρχίσουν να αναρωτιούνται πώς να αισθάνεται πραγματικά η γυναίκα που συμμετέχει στη σκηνή – ο άνθρωπος που είναι αυτή η γυναίκα.

Η πορνογραφία αποκαλύπτει στη σεξουαλικότητα των ανδρών για τους οποίους παράγεται μια εμμονή στην καταπίεση και τον εξαναγκασμό προκειμένου να υπάρξει ερεθισμός, ερωτικοποιημένο ρατσιστικό μίσος, φетиχοποίηση της στύσης και αφοσίωση στη διείσδυση, μια εμμονή στη διαπροσωπική διαφορά εξουσίας και μια ερωτικοποιημένη δέσμευση για βία – και μέσα απ' όλα αυτά μια χυδαία προσπάθεια επιβολής του ανδρισμού πάνω και ενάντια στις γυναίκες. Οι μόνες όψεις της ανδρικής σεξουαλικότητας που δεν μπορούν να παρατηρηθούν μελετώντας την πορνογραφία είναι αυτές που δεν έχουν αλλοτριωθεί κοινωνικά για να ανταποκρίνονται στην πορνογραφία, όποιες κι αν είναι αυτές οι παραλλαγές. Πέρα από αυτό όμως, η πορνογραφία είναι σχεδόν το πιο αξιόπιστο στοιχείο που έχουμε για την ανδρική ταυτότητα και τη σεξουαλικότητα που αυτή συνεπάγεται.

Παρακολούθησαμε συνοπτικά πώς δομήθηκε διιστορικά το κυρίαρχο μοντέλο σεξουαλικότητας, το οποίο, με όλες τις παραλλαγές του, στην ουσία δεν αμφισβητήθηκε ποτέ ριζικά. Διαπιστώσαμε κάποιες από τις στερεότυπες εμφανίσεις του ανδρισμού που εκκινούν από το πεδίο της σεξουαλικότητας αλλά προφανώς δεν αφορούν μόνο αυτό. Τα πράγματα στον τομέα αυτόν θεωρούνται συγκεχυμένα όσο αποφεύγεται η πολιτική τους ανάγνωση. Η δομική τους υπόσταση αγνοείται, εφόσον όλα κρίνονται μερικά και σε επίπεδο αποσπα-

σματικών συμπεριφορών. Είναι έργο μιας ευρύτερης εργασίας να αναζητηθούν οι σύγχρονες εκδοχές ανδρισμού και θηλυκότητας, οι μορφές και τα περιεχόμενα τους, μιας εργασίας που θα αποδομήσει το προσωπικό και το πολιτικό μαζί με τις ταυτότητες φύλου και τις σεξουαλικές μας ταυτότητες.

σώμα φύλο σεξουαλικότητα





Σώματα ορατά και μη

Το «φύλο» είναι μια ιδεατή κατασκευή η οποία υλικοποιείται δια της βίας μέσα στο χρόνο. Δεν είναι ένα απλό στατικό γεγονός ή μια στατική κατάσταση του σώματος, αλλά μια διαδικασία μέσω της οποίας τα ρυθμιστικά κανονιστικά πρότυπα υλικοποιούν το «φύλο» και επιτυγχάνουν αυτήν την υλικοποίηση μέσω μιας βίαιης επανεπιβεβαίωσης αυτών των κανονιστικών προτύπων.

Judith Butler, Σώματα που έχουν σημασία

Η έννοια του σώματος συνίσταται σε μία απάτη: ανάγεται στη φύση και στον αδιαπραγμάτευτο, σχεδόν ιερό της χαρακτήρα, ενώ ανήκει στον πολιτισμό και την ιστορία, τη γλώσσα, την κοινωνία. Παρά τη ρευστότητα και πληθωρικότητα των αναπαραστάσεων, περιεχομένων και συμβολικών σημασιών με τις οποίες νοηματοδοτήθηκε το σώμα στην ιστορία (φυλακή ψυχής για τον χριστιανισμό, κατακερματισμένο μηχανικό σώμα για τον διαφωτισμό), εξακολουθεί κοινωνικά να διατηρεί την αξιοπιστία ενός μονολιθικού, φυσικού «αντικειμένου» το οποίο καθένας «κατέχει», προσφέροντας μία στέρεη υλική βάση πάνω στην οποία και μέσω της οποίας κάθε πολιτισμός ενέγραφε και κατασκεύαζε τις φανταστικές του σημασίες, δομώντας ολόκληρα πολιτικά συστήματα – συστήματα εκμετάλλευσης, καταπίεσης και ιεραρχίας.

Η απόπειρα να αντικειμενοποιηθεί, να φετιχοποιηθεί το σώμα είναι ένα εγχείρημα ανιστόρητο και πολιτικά ύποπτο. Το φύλο αποτελεί κεντρική συνιστώσα της διαδικασίας αυτής. «Το σώμα θα αποτελέσει το θεμέλιο της έμφυλης διαφοράς από τον 18^ο αι. και μετά» αποδεικνύει ο Laqueur (*Κατασκευάζοντας το φύλο*), οπότε και φυσικοποιήθηκε η έμφυλη διαφορά, ανάγοντας τις σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα φύλα (που μέχρι τότε νομιμοποιούνταν από μεταφυσικές δοξασίες) σε μια βιολογία αμετακίνητη, προκοινωνική, αναμφισβήτητη, που δεν αποτελούσε τίποτα άλλο παρά ακόμα μια κοινωνική και πολιτισμική κατασκευή. Η Φύση θα γίνει το υποκατάστατο του Θεού. Η Εύα κόβεται και ράβεται από το νυστέρι του Ορθού Λόγου. Δεν είναι πια η μισή πλευρά του Αδάμ, είναι το Άλλο του. Έγινε λοιπόν ο χρόνος και ο τόπος του σώματος ο κόμβος όπου συναντώνται το βιολογικό και κοινωνικό και οι μεταξύ τους μεταφορές, διασταυρώσεις και αντανακλάσεις. Η βιολογικοποίηση του κοινωνικού επιτεύχθηκε γιατί κανείς δεν θα αμφισβητήσει το κύρος της εξορθολογισμένης σάρκας στις αφηγήσεις της νεωτερικότητας, όπως δεν αποκαθλώνεται ο θείος λόγος στις θεολογικές αφηγήσεις. Η συζήτηση κλείνει στην παραμι-



κρή έκκριση ορμόνης, εφόσον όλες οι ανθρώπινες συμπεριφορές και δραστηριότητες ανάγονται καταρχάς στη βιολογία, περιορίζονται έτσι επικίνδυνα τις δυνατότητες ποικιλομορφίας τους.

Η θεωρία της κοινωνιοβιολογίας έχει μια εγγενή ιδεολογική διάσταση, για την ακρίβεια, μια βαθιά ιστορική σχέση με τον δυτικό ανταγωνιστικό καπιταλισμό.

Marshall Sahlins, Χρήσεις και καταχρήσεις της βιολογίας

Η Londa Schiebinger (Σκελετοί στη ντουλάπα, οι πρώτες απεικονίσεις του γυναικείου σκελετού) περιγράφει το κίνημα που εμφανίστηκε στα τέλη του 18^{ου} αι. και το οποίο είχε σκοπό να ορίσει και να επανορίσει τις διαφορές των φύλων σε κάθε σημείο του ανθρώπινου σώματος... Η ανακάλυψη, η περιγραφή και ο σχολιασμός των φυλετικών διαφορών σε κάθε οστό, μυ, νεύρο και αγγείο του ανθρώπινου σώματος αποτέλεσαν τις ερευνητικές προτεραιότητες της επιστήμης της ανατομίας. «Οι διαφορές ανάμεσα στα φύλα δεν περιορίζονται μόνο στα όργανα αναπαραγωγής, αλλά διαπερνούν ολόκληρο τον οργανισμό. Ολόκληρη η ζωή προσλαμβάνει είτε αρσενικό είτε θηλυκό χαρακτήρα.»

Οι πρώτες απεικονίσεις του γυναικείου σκελετού εμφανίστηκαν στην ευρωπαϊκή επιστήμη, ακριβώς στα συμφραζόμενα της προσπάθειας να προσδιοριστεί η θέση των γυναικών στην ευρωπαϊκή κοινωνία. Τα ενδιαφέροντα της επιστημονικής κοινότητας δεν ήταν αυθαίρετα: οι ανατόμοι επικέντρωναν την προσοχή τους σ' εκείνα τα σημεία του σώματος που επρόκειτο να αποκτήσουν πολιτική σημασία... Η απεικόνιση ενός μικρότερου γυναικείου κρανίου χρησιμοποιήθηκε για να αποδείξει ότι οι νοητικές ικανότητες της γυναίκας ήταν κατώτερες από εκείνες του άνδρα. Η μεγαλύτερη λεκάνη της γυναίκας χρησιμοποιήθηκε αντίστοιχα για να αποδείξει ότι οι γυναίκες είχαν εκ φύσεως προορισμό τη μητρότητα, την περικλειστη σφαίρα της οικογενειακής εστίας και του σπιτιού.

Φυσικά, πρέπει να εντάξουμε την αλλαγή αυτή σ' ένα ευρύτερο πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο. «Το μερκαντιστικό ενδιαφέρον για την αύξηση του πληθυσμού έπαιξε ρόλο στην ανάδυση του ιδεώδους της μητρότητας κατά τον 18^ο αι.: το ιδεώδες της μητρότητας με τη σειρά του άλλαξε σε βάθος τις ιατρικές απόψεις σχετικά με τη μήτρα. Πριν από τον 18^ο αι. η μήτρα ήταν κακολογημένη στη φυσική φιλοσοφία.» (ό.π.)

Την εποχή αυτή ακολουθώντας ένα πρότυπο απολύτως καθιερωμένο από την εποχή του Αριστοτέλη, ο Alexander Monro, καθηγητής της ανατομίας, στο έργο του «Ανατομία των ανθρώπινων οστών» έκανε μια από τις πρώτες περιγραφές των οστών της γυναι-



κας. Περιέγραφε εκεί τη γυναίκα ως ατελή και παρεκκλίνουσα, χρησιμοποιώντας ως μέτρο σύγκρισης το ανδρικό σώμα. Ο ίδιος ανατόμος εντοπίζει τις τρεις αιτίες που διαμορφώνουν τις ιδιαιτερότητες των γυναικείων οστών: η ασθενική ιδιοσυγκρασία, η καθιστική ζωή και η τεκνοποιητική τους λειτουργία. Σε μια αυτονόητη παλινδρόμηση ανάμεσα στο κοινωνικό και το βιολογικό, το σώμα, και στις δύο αυτές διαστάσεις του, και πιο συγκεκριμένα ο σκελετός, ως το σκληρότερο (κυριολεκτικά και μεταφορικά) μέρος του, κατασκευάζει και επικυρώνει τις διαφορές φύλου.

Μέχρι τον 18^ο αι., οι δυτικοί φιλόσοφοι και επιστήμονες πίστευαν ότι υπάρχει ένα φύλο και ότι τα εσωτερικά γεννητικά όργανα της γυναίκας ήταν αντεστραμμένα ανδρικά γεννητικά όργανα: η μήτρα και ο κόλπος ήταν το πέος και το όσχεο γυρισμένα προς τα μέσα (Laqueur, ό.π.). Η σύγχρονη δυτική σκέψη θεωρεί ότι γυναίκες και άνδρες διαφέρουν σωματικά τόσο, ώστε μερικές φορές να μοιάζουν διαφορετικό είδος. Τα σώματα, χαρτογραφημένα από μέσα κι από έξω επί αιώνες, δεν έχουν αλλάξει. Αυτό που άλλαξε είναι η δικαιολόγηση της ανισότητας των φύλων. Όταν η κοινωνική θέση όλων των ανθρώπινων όντων πιστευόταν ότι ρυθμίζεται από φυσικούς νόμους ή από τον θεό, η βιολογία ήταν αδιάφορη, καθώς γυναίκες και άνδρες διαφορετικών τάξεων είχαν, υποτίθεται, τη θέση που τους ήταν γραφτό να έχουν. Όταν οι επιστήμονες άρχισαν να αμφισβητούν τη θεϊκή βάση της κοινωνίας και αντικατέστησαν την πίστη με την εμπειρική γνώση, διαπίστωσαν πως οι γυναίκες ήταν πολύ διαφορετικές από τους άνδρες, λόγω του ότι είχαν μήτρα και εμμηνορροούσαν. Λόγω αυτών των ανατομικών διαφορών, προοριζόνταν για εντελώς διαφορετική κοινωνική ζωή από τους άνδρες (Judith Lorber, *Believing is seeing, Biology as Ideology*).

Αυτός είναι, ενδεικτικά, ο κύκλος και το περιεχόμενο της ιστορίας της βιολογικής επιστήμης. Η βιολογία δεν είναι πολιτικά ουδέτερη, αντίθετα οι απεικονίσεις της εξυπηρετούν συγκεκριμένες σκοπιμότητες και προσλαμβάνουν οικουμενικό και αντικειμενικό χαρακτήρα μέσω της επιστημονικής επικύρωσης.

Οι πολιτισμοί είναι ταξινομήσεις σημασιών που αφορούν πρόσωπα και πράγματα. Εφόσον αυτές συγκροτούν συστήματα δεν είναι δυνατό να είναι τυχαίες επινοήσεις. Πρέπει να εστιάσουμε στην ανακάλυψη του συστήματος. Γιατί δεν μπορούμε πια να αρκεστούμε στην ιδέα ότι το έθιμο δεν είναι τίποτα άλλο παρά φειχτοποιημένη χρησιμότητα.

Marshall Sahlins, *Χρήσεις και καταχρήσεις της βιολογίας*

Θα δυσκολευόμασταν ακόμα και να σταχυολογήσουμε ενδεικτικά



κάποιες από τις χαρτογραφήσεις και μεταφορές του έμφυλου σώματος. Έτσι κι αλλιώς ακόμη και η κίνηση αυτή της καταγραφής δεν ήταν ποτέ πολιτικά ουδέτερη. Θεατές όσο και θεωροί ήταν οι άνδρες, ενώ οι γυναίκες ήταν κυρίως αντικείμενα θέασης. Αυτή η θέση είναι ίσως η πιο αντικειμενική και συνεκτική συνθήκη του ιστορικού γυναικείου σώματος. Διαφορετικά, τι σχέση έχει το γυναικείο σώμα της αρχαιότητας (μια γενναιόδωρη γη, ένα γόνιμο αυλάκι, ένα ευρύχωρο αγγείο, ένας ναός που διαφυλάσσει, και όλα αυτά πρόθυμα για γήινες σαρκικές απολαύσεις σε αντίθεση με τις υψηλές φιλίες μεταξύ των ανδρών) με το γυναικείο σώμα στον χριστιανισμό (σώμα σεξουαλικά απείθαρχο, αμαρτωλό, που έπρεπε να ρυθμιστεί με τη ρητορική της παρθενίας), ή με το ψυχρό, ανέραστο φροϋδικό σώμα της νεωτερικότητας; Τι μας κάνει να αμφισβητούμε ότι όλες αυτές οι κραυγαλέες ιστορικές του περιπτώσεις είναι κοινωνικές και πολιτισμικές κατασκευές, πέρα από το γεγονός ότι ο γενέθλιος κόσμος μας είναι αυτονόητος, αυτός ο τυραννικός, ιεραρχημένος κόσμος που μας έχει πέσει τελικά, συνειδητά ή ασυνείδητα, για το είδωλο λόγου στο οποίο αντανακλάται η δική του αλήθεια; Στο όνομα ποιας αφέλειας, πέρα απ' αυτήν που νομιμοποιεί το υπάρχον, υπερασπιζόμαστε το σώμα, την ψυχή, τις αισθήσεις, τα ένστικτα, τα συναισθήματα, το φύλο, τις επιθυμίες ως φυσικές, πολιτισμικά αμόλυντες κατηγορίες και γι' αυτό ως έχουν διεκδικήσιμες; Αν δεν αποκωδικοποιήσουμε τη συμβατική δομή τους, με ποια όπλα, συμβολικά ή μη, θα απελευθερωθούμε;

Τα ιεραρχικά δίπολα νους / σώμα, πολιτισμός / φύση, άνδρας / γυναίκα, που αντιστοιχούν το ένα στο άλλο σε ζεύγη στα οποία ο ένας πόλος κυριαρχεί και ο άλλος υποτάσσεται σε μια σχέση ανώτερου / κατώτερου, καλού / κακού, αποτελούν δυτικές πολιτισμικές κατασκευές, εννοιολογικές ταξινόμησεις ριζωμένες βαθιά στην κουλτούρα μας με τις οποίες κατανοούμε και προσλαμβάνουμε τον κόσμο.

Άλλωστε το νόημα δεν υπάρχει ως Αλήθεια, παρά συγκροτείται μόνο μέσα στο πλαίσιο λόγου στο οποίο εκφέρεται. Αν μια πέτρα πέσει από το ταβάνι, κάποιος θα μπορούσε να αποδώσει το περιστατικό σε δομικά προβλήματα της στέγης και άλλος να το περιγράψει ως θέλημα Θεού. Μια αγελάδα είναι στην Ελλάδα ένα ζώο προς σφάξιμο και κατανάλωση, για έναν χορτοφάγο είναι ένα ζώο εκμεταλλευόμενο που δεν πρόκειται να φάει ποτέ και στην Ινδία είναι ένα ιερό ζώο που συνιστά απαγορευμένη τροφή. Αυτά τα τρία είναι τρία «έτερα» νοήματα που επενδύονται πάνω σε μια βιολογική βάση (το ζώο αγελάδα).

Η Jane Cowan (*Η πολιτική του σώματος. Χορός και κοινωνικότητα στη βόρειο Ελλάδα*) αναφέρει ένα παράδειγμα που υποστηρίζει



τη θεωρία της σωματοποίησης. Ο τρόπος δηλαδή με τον οποίο χρησιμοποιείται, βιώνεται και γίνεται αντιληπτό το σώμα, αντανακλά τις πρακτικές και συμβολικές δομές του εξωτερικού (φυσικού, κοινωνικού και πολιτικού) περιβάλλοντος. Μια θεία της συγγραφέα είχε ανατραφεί με τις αυστηρές αρχές των μεθοδιστών σε μια μικρή κωμόπολη στο αγροτικό Οχάιο: ο χορός, όπως και το ποτό, θεωρούνταν από τους γονείς της και την εκκλησιαστική κοινότητα αμαρτωλή δραστηριότητα. Όταν ο αδερφός της επέστρεψε από ένα μεθοδιστικό πανεπιστήμιο στο οποίο είχε μάθει να χορεύει, οι γονείς επέτρεψαν αυτή τη δραστηριότητα και στην κόρη τους. Παρόλο όμως που ανέκαθεν αγαπούσε τη μουσική, αυτή δεν κατάφερε ποτέ να ξεπεράσει τις απαγορεύσεις που της είχαν εμφυσήσει όταν ήταν μικρή. Το πνεύμα της ήταν πρόθυμο, αλλά η σαρξ ασθενής: τα αδέξια «μεθοδιστικά» της πόδια απλώς δεν μπορούν να χορέψουν. Η ιδεολογία ή ο πολιτισμός δεν βρίσκεται μόνο στα κεφάλια μας. Βρίσκεται –ίσως μάλιστα πιο πολύ– στα σώματά μας.

Η γλώσσα ενσαρκώνει και συγκροτεί τις κοινωνικές σχέσεις. Το άτομο ως υποκείμενο δράσης δεν είναι ένας πολιτισμικός βλάκας που απλώς υφίσταται την επίδραση των κοινωνικών καταστάσεων και δυνάμεων, αλλά αντίθετα συνεχώς διαμορφώνει και δημιουργεί τον κοινωνικό του περίγυρο διεπιδρώντας με άλλα άτομα.

Το φύλο είναι επίτευγμα, δεν είναι φυσικό γεγονός, είναι επίκτητο, ένα αυτογενές χαρακτηριστικό το οποίο όχι μόνο δεν είναι απλώς προγενέστερο της γλώσσας αλλά ασκεί ακατάπαυστη κατασκευή και ανάδειξη μέσα από τη γλώσσα. Το γεγονός αυτό υπενθυμίζει ότι ο ανδρισμός έχει αναχθεί σε κοινωνική αξία που πρέπει να κατακτηθεί και να επιβεβαιώνεται ανά πάσα στιγμή. Παρουσιάζεται ως ένα έπαθλο για τη νίκη σ' έναν αγώνα δρόμου μετ' εμποδίων. Ακόμη και με κυρίαρχους κοινωνικούς όρους, λοιπόν, περιγράφεται η ιδεολογική του φύση. Αντίστοιχα, η θηλυκότητα ως το απαραίτητο συμπλήρωμά του είναι μια υποχρέωση που οφείλει καθεμιά να τηρεί, σαν τις χριστιανικές επιταγές για την καθαριότητα. Η μη πλήρωση των καθηκόντων που αυτή απαιτεί, συνεπάγεται αισθήματα ανεπάρκειας και ντροπής.

Οι περισσότερες κοινωνικές εκδηλώσεις και θεσμικά δομημένα συστήματα (θρησκεία, εκπαίδευση, στρατός κ.λπ.) είναι σωματικές εμπειρίες στις οποίες εμπλεκόμαστε όχι ως ουδέτερα, αλλά ως έμφυλα όντα. Το σώμα εγκλωβίζεται σε μια συγκεκριμένη κοινωνική σκηνοθεσία στην οποία ασκείται και την οποία με τη σειρά του προωθεί και επανασυγκροτεί, εμφανιζόμενο είτε ως κατάφαση είτε ως άρνηση των σημάτων της. Η συμμετοχή του στα κοινωνικά αυτά τελετουργικά απαιτεί την υιοθέτηση συγκεκριμένων ιεραρχικών ρόλων που του



επιβάλλονται. Ο βαθμός συμμόρφωσής του στους ρόλους αυτούς –στο ιεραρχημένο, διπολικό ρεπερτόριο ανδρισμού και θηλυκότητας– επισείει τον έπαινο ή την καταδίκη, καθιστώντας την πολιτική του σώματος εργαλείο εξουσίας και κοινωνικού ελέγχου για τη διατήρηση των υφιστάμενων δομών.

*Η ανδρική κυριαρχία είναι η παραδειγματική μορφή της συμβολικής βίας.
Pierre Bourdieu, Η ανδρική κυριαρχία*

Η παραπάνω απόφαση του Bourdieu συμπυκνώνει το θεωρητικό του εγχείρημα να συλλάβει το κοινωνικό πεδίο ως «έναν χώρο παιχνιδιού όπου ένα σύνολο κοινωνικών υποκειμένων συμμετέχει σε μια κανονισμένη δραστηριότητα, η οποία, χωρίς να είναι απαραίτητα το προϊόν της υποταγής σε κανόνες, υπακούει σε ορισμένες κανονικότητες. Όσοι εμπλέκονται σ' αυτό μετέχουν σ' έναν αριθμό βασικών συμφερόντων συνδεδεμένων με την ύπαρξη του ίδιου του πεδίου. Από το γεγονός αυτό γεννιέται μια αντικειμενική συνειδητή η οποία είναι υποκείμενη σε όλους τους ανταγωνισμούς που το διέπουν». Συμβολική βία είναι ακριβώς «αυτή η ειδική μορφή καταναγκασμού που μπορεί να υπάρξει μόνο με την ενεργό συμμετοχή, χωρίς αυτό να σημαίνει ενσυνείδητη και οικειοθελή συμμετοχή αυτών που την υφίστανται και οι οποίοι καθορίζονται μόνο από το βαθμό κατά τον οποίο στερούνται της δυνατότητας μιας ελευθερίας βασισμένης στη συνειδητοποίηση».

Στο εσωτερικό του πλαισίου αυτού και με την οξύνοια των παραπάνω εργαλείων, ο Bourdieu αποκρυπτογραφεί τη σωματοποίηση των σχέσεων κυριαρχίας. «Η εργασία που αποβλέπει να μεταμορφώσει σε φύση ένα αυθαίρετο προϊόν της ιστορίας βρίσκει in α αυτή την περίπτωση μια φαινομενική μόνο βάση στις εμφανίσεις του σώματος.» Εισάγει για την περιγραφή της εργασίας αυτής την έννοια του *habitus*,¹ όπου βρίσκεται εγγεγραμμένη, συχνά απροσπέλαστη στη σύλληψη της αναστοχαστικής συνειδησης και τους ελέγχους της θέλησης, η σχέση κυριαρχίας. «Διαμέσου μιας διαρκούς εργα-

¹ Η έννοια του *habitus* είναι μια σύνθετη έννοια που αναφέρεται στις άρρητες πτυχές του πολιτισμού που είναι παρούσες στις καθημερινές πρακτικές υποκειμένων, ομάδων και ολόκληρων κοινωνιών. Περιλαμβάνει την ολότητα των εκμαθημένων συνηθειών, σωματικών ικανοτήτων, στυλ, προτιμήσεων και άλλων σωματοποιημένων γνώσεων που θεωρούνται αυτονόητες για μια συγκεκριμένη ομάδα. Ο Pierre Bourdieu έχει διευρύνει το νόημά του σε βαθμό που να περιλαμβάνει όλες σχεδόν τις αντιλήψεις και προδιαθέσεις ενός ατόμου. Για τον Bourdieu οι κοινωνικές δομές θεμελιώνονται τόσο στην αντικειμενικότητα, στα πράγματα υπό μορφή θεσμών, όσο και στην υποκειμενικότητα, δηλαδή στο σώμα και στο νου, υπό μορφή συστημάτων διαθέσεων, νοητικών δομών, που περιγράφονται με την έννοια του *habitus*. Είναι οι κατηγορίες σκέψης, αποτίμησης, δράσης, αντίληψης, αίσθησης, τις οποίες τα κοινωνικά υποκείμενα ενεργοποιούν για να αντιληφθούν τον κοινωνικό κόσμο. Στα ελληνικά η έννοια έχει αποδοθεί με τους όρους *έξη* και *συνήθεια*.



σίας διαμόρφωσης (*Bildung*) ο κοινωνικός κόσμος κατασκευάζει το σώμα συγχρόνως ως έμφυλη πραγματικότητα και ως θεματοφύλακα κατηγοριών μιας εμφυλοποιούσας αντίληψης και εκτίμησης που εφαρμόζει στο ίδιο το σώμα, τη βιολογική του πραγματικότητα.»

Οι δομές του *habitus* παρουσιάζονται έτσι έμφυλες και εμφυλοποιούσες. Η υποτακτική συμπεριφορά μιας γυναίκας απέναντι σ' έναν άνδρα είναι μια πράξη που, χωρίς να ακολουθεί τη συνείδηση και τη θέληση, δεν είναι μια πράξη απομονωμένη. Πρόκειται για μια ολότητα, μια παραίτηση του εγώ, μια εσωτερική λιποθυμία συνοδευόμενη από άγχος, ντροπή, φόβο και παρόμοιες σωματικές καθηλώσεις που προδίδουν και την πιο οξυμένη συνείδηση. Σ' έναν κόσμο προσαρμοσμένο και περιορισμένο σε ανδρικούς όρους, κώδικες και εμπειρίες, η ιστορικά εκτοπισμένη από τον δημόσιο χώρο γυναικεία υποκειμενικότητα περιορίζεται στο περιθώριο των κοινωνικών εκδηλώσεων, συμμετέχοντας σ' αυτές ως διακοσμητικό αντικείμενο με επιφωνήματα και ανολοκλήρωτες προτάσεις, υιοθετώντας και αναδομώντας τα χαρακτηριστικά ενός τέτοιου «κανονικού» περιβάλλοντος. Ακόμα και προσωπικές υπερβάσεις αυτοκαταναλώνονται πυροτεχνηματικά, όπως οποιαδήποτε αυτονομία μέσα σ' ένα ετερόνομο πλαίσιο, απ' τη στιγμή που δεν αμφισβητούν σε βάθος τα πατριαρχικά δομημένα συστήματα έκφρασης και επικοινωνίας. Ενώ μόνο σ' αυτή την περίπτωση μπορούν να λειτουργήσουν ως δυναμικά απελευθερωτικά παραδείγματα, συλλογικοποιώντας τις αναφορές τους.

Ως ιζηματικό αποτέλεσμα μιας επανειβεβαιωτικής ή τελεουργικής πρακτικής, το «φύλο» προσκτάται το φυσικοποιημένο του περιεχόμενο και εντούτοις, επίσης δυνάμει ακριβώς αυτής της επανειβεβαίωσης, διανοίγονται χάσματα και ρωγμές ως καταστατικές αστάθειες σε τέτοιες κατασκευές, όπως εκείνη που διαφεύγει ή υπερβαίνει το κανονιστικό πρότυπο, όπως εκείνη που δεν μπορεί να οριστεί ή να παγιωθεί πλήρως από το επαναλαμβανόμενο έργο αυτού του κανονιστικού προτύπου. Αυτή η αστάθεια είναι η πιθανότητα απο-συγκρότησης στην ίδια τη διαδικασία της επανάληψης, η εξουσία που καταστρέφει τα ίδια τα αποτελέσματα μέσω των οποίων το «φύλο» σταθεροποιείται, η πιθανότητα να τεθεί η παγίωση των κανονιστικών προτύπων του «φύλου» σε μια δυναμικά παραγωγική κρίση.

Judith Butler,² Σώματα που έχουν σημασία

² Το έργο της Judith Butler «Gender Trouble: Feminism and the subversion of identity» υπήρξε καθοριστικό στην αμφισβήτηση του βιολογικού φύλου και, διευρύνοντας τη φεμινιστική θεωρία, θεμελίωσε το θεωρητικό υπόβαθρο του queer κινήματος. Μεταξύ άλλων, η Butler βλέπει στην παρωδία του διμορφισμού των φύλων (κυρίαρχη στην υποκοιλούρα των transgender και



Μπορούμε να μιλάμε περισσότερο για σώματα, παρά για «σώμα», τόσο στο εσωτερικό ενός πολιτισμικού πεδίου, όσο οπωσδήποτε και στον διαπολιτισμικό άξονα.

Τα σώματα διαφέρουν οργανικά με πολλούς τρόπους, αλλά οι κοινωνικές πρακτικές τα έχουν μεταμορφώσει εντελώς, ώστε να ταιριάζουν στις διαπρεπείς κατηγορίες της εκάστοτε κοινωνίας, οι επικρατέστερες των οποίων είναι οι κατηγορίες «θηλυκό / αρσενικό» και «γυναίκα / άνδρας».

Ούτε το βιολογικό ούτε το κοινωνικό φύλο αποτελούν καθαρές κατηγορίες. Συνδυασμοί γονιδίων, γεννητικών οργάνων και παραγωγής ορμονών, οι οποίοι εκπίπτουν του «κανόνα», δεν λαμβάνονται υπ' όψη στις κατηγορίες βιολογικού φύλου, όπως και συνδυασμοί αταίριαστης φυσιολογίας, ταυτότητας, σεξουαλικότητας, εμφάνισης και συμπεριφοράς δεν λαμβάνονται υπ' όψη κατά την κατασκευή της έμφυλης κοινωνικής συνθήκης (Judith Lorber, ό.π.).

Απ' τη στιγμή που θα κατανοήσουμε το φύλο ως ιδεολογία και κατασκευή, παρά ως ανυπέβλητη φυσική συνθήκη, θα εμπνευστούμε την αποδόμησή του, θα εστιάσουμε στις κακοραμμένες σεξουαλικές μας ταυτότητες για να δούμε τα χάσματά τους. Αυτό που η Butler υπαινίσσεται στο παραπάνω παράθεμα είναι η δυνατότητα που εμπεριέχεται στο ίδιο το φύλο, ως απόσταγμα βίαιων κανονιστικών προτύπων και στην ουσία ανυπόστατο, να διαρραγεί από μοριακές εκρήξεις ελευθερίας. Αυτή η υπέρβαση βέβαια προϋποθέτει μια πολύ οδυνηρή και χρονοβόρα διαδικασία συνειδητοποίησης, μέσα από την οποία θα κατανοηθεί η δόμηση του φύλου ως βίαιη επιβολή προτύπων, εργασία που είχε δρομολογηθεί μέσα στις γυναικείες ομάδες αυτογνωσίας.

Η σωματική πολιτική των ριζοσπαστριών φεμινιστριών εξελίχθηκε ταυτόχρονα με τη συνειδητοποίηση πως η πατριαρχία εισέδουσε στο σώμα τους επηρεάζοντας κάθε πτυχή της ζωής τους. Αποκωδικοποιώντας τον αρσενικό έλεγχο και τους πατριαρχικούς λόγους για το φύλο, το σώμα και τη σεξουαλικότητα μέσα στις γυναικείες ομάδες αυτοσυνειδησης, ανιχνεύθηκαν πρακτικές εξέγερσης στις κυρίαρχες νόρμες για την ομορφιά και τη θηλυκότητα και αποσταθεροποιήθηκαν τα κοινωνικά όρια του σώματος. Εφύρσαν νέες σωματικές παραστάσεις απελευθερώνοντας αποικημένα κορμιά, αποικημένα

transsexual) μια δυνατότητα διακοπής της διαδικασίας αναπαραγωγής του διμορφισμού. Στη συνέχεια προκάλεσε κριτικές και δημιουργικές αντιπαραθέσεις, εντός της φεμινιστικής θεωρίας, πάνω στην ύπαρξη της σωματικής υλικότητας του φύλου, καθώς και πάνω στην αποτελεσματικότητα της παρέμβασης ως πολιτικής πρακτικής. Σημαντικό μέρος της κριτικής ανάλυσής της εστίασε στην έννοια του υποκειμένου: Εφόσον το υποκείμενο είναι ένα ιστορικό προϊόν που συγκροτείται στη βάση τριών στοιχείων –μιας αφηρημένης ισότητας, της υποταγής και του αποκλεισμού– αμφισβητείται κατά πόσο είναι ανατρέψιμο μέσω μιας διεύρυνσης της έννοιάς του.

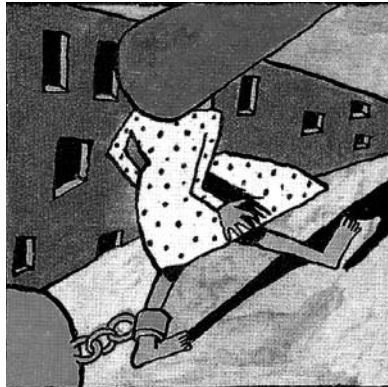


μυαλά. Μεταστρέφοντας το σώμα από εργαλείο της εξουσίας σε εργαλείο για την αμφισβήτησή της.

Το σώμα δεν είναι ελεύθερο, φυσικό και αθώο. Το σώμα είναι έμφυλο, είναι αποτέλεσμα κοινωνικών προσδοκιών και σχεδιασμών, υπαγόμενο στις προσταγές της πατριαρχικής δυστικής τάξης πραγματών και της ετεροκανονικότητας. Μιλάμε σπωσδήποτε για μια συγκαλυμμένη μορφή εξουσίας, καθώς από τη λογοκεντρικότητα της δυτικής κουλτούρας έχει προκύψει η δυσκολία αποκρυπτογράφησης μη λεκτικών μορφών δράσης. Κοινωνικά ορατό είναι το κανονικό, οριοθετημένο, δεδομένο, αμετάβλητο σώμα, ενώ το ιστορικά κακοποιημένο, καταπιεσμένο, περιφρονημένο γυναικείο σώμα είναι καταδικασμένο σ' ένα αποσιωπημένο σκοτάδι. Σ' αυτό το διαχωρισμό που τοποθετήθηκε με όρους βίας, αντιπαραθέτουμε ένα σώμα

που είναι απροσδιόριστο, ρευστό, βιωμένο, το οποίο παρά τον βιωματικό του χαρακτήρα παραμένει άγνωστη χώρα γιατί το νόημα του δεν είναι κοινωνικά έγκυρο και συναντά αντίσταση στη γλώσσα. Όπως το παράδειγμα του αποσιωπημένου γυναικείου αυνανισμού για την αναφορά στον οποίο δεν υπάρχουν καν λέξεις πέρα από κακές μεταφράσεις της αντίστοιχης ανδρικής δραστηριότητας. Η ύπουλη αυτή κίνηση είναι χαρακτηριστική. Η έξοδος όμως

δεν είναι η κακή μετάφραση αυτού του ανδρικού σύμπτου, η ενσωμάτωση όσων μπορούν να παίξουν με τους υπάρχοντες κυρίαρχους όρους, άρα και πάλι ο στραγγαλισμός των πολιτισμικά «ανάπηρων». Η έξοδος βρίσκεται πέρα από την εξουσία του φύλου. Να εφεύρουμε όρους και σημασίες που θα προκύπτουν από την άμεσα βιωμένη εμπειρία μας στον ορίζοντα της αυτοθέσμισης.





«Αληθείες μέσα από τη ζωή» ή ερωτικοποίηση της καταπίεσης των γυναικών; Η επιστήμη της σεξολογίας και η κοινωνική κατασκευή της ετεροσεξουαλικότητας

Margaret Jackson

(από τη συλλογή δοκιμών *The cultural construction of sexuality*)

σώμα φύλο σεξουαλικότητα

Προσπερνώντας την απλοϊκή αντίληψη ότι στη δεκαετία του 1960 συντελέστηκε μια «σεξουαλική επανάσταση» –ονομασία που συσκοτίζει το γεγονός ότι το εν λόγω φαινόμενο εξυπηρέτησε αποκλειστικά τη διευκόλυνση και νομιμοποίηση του ανδρικού δικαιώματος για σεξουαλική πρόσβαση στις γυναίκες– και ανατρέχοντας πίσω στο χρόνο, με τη διερεύνηση του ρόλου της επιστήμης της σεξολογίας στην επικύρωση των κυρίαρχων μύθων για την ανδρική σεξουαλικότητα, διαπιστώνεται ότι η σεξολογία κατά κύριο λόγο κατασκεύασε ένα μοντέλο σεξουαλικότητας που διατεινόταν ότι είναι αντικειμενικό και επιστημονικό, αλλά στην πραγματικότητα αντικαθρέφτιζε και προωθούσε τα συμφέροντα των ανδρών μέσα στην πατριαρχική κοινωνία, διασπείροντας βαθιά αντιφεμινιστικό λόγο.

Θεμελιωτής της σύγχρονης σεξολογικής έρευνας από τα τέλη του 19^{ου} αι. ως τη δεκαετία του '30 υπήρξε ο Havelock Ellis. Εμφανίζεται σε μια εποχή που ανθεί η ανθρωπολογική έρευνα γύρω από την προέλευση της πατριαρχίας, την οικογένεια κ.λπ., με κεντρικό το ζήτημα του «φυσικού» και υπό τη σκιά της δαρβινικής θεωρίας του εξελικτισμού. Την ίδια εποχή (από το 1860 ως το 1920) υπάρχει πλούσια φεμινιστική δραστηριότητα με αιτήματα οικονομικά και πολιτικά, καθώς και καμπάνιες ενάντια στην ανδρική βία. Παράλληλα, εμφανίζεται και το θέμα της σεξουαλικότητας, με αφορμή την ανδρική σεξουαλικοποιημένη¹ βία και εκμετάλλευση των γυναικών. Οι φεμινίστριες προσπάθησαν να καταρρίψουν το μύθο ότι οι άνδρες είναι κυριευμένοι από ανεξέλεγκτες ορμές και να καταδείξουν ότι η σεξουαλικότητα κάθε άλλο παρά φυσική είναι, και μάλιστα αποτελεί όπλο της ανδρικής εξουσίας. Μέσα στους αγώνες για σεξουαλική

¹ Χρησιμοποιούμε συνειδητά τον όρο «σεξουαλικοποιημένη» αντί «σεξουαλική» βία, γιατί ο δεύτερος εντάσσει αυτό το είδος βίας στο πεδίο της σεξουαλικότητας όπου δικαιολογείται πιο εύκολα βάσει μιας πατριαρχικής αντίληψης και θεωρίας για τη σεξουαλικότητα, όπως π.χ. του Freud (που αναλύεται λίγο πιο κάτω σ' αυτό το κείμενο), και δίνει έμφαση στο πρόσχημα της βίαιης δράσης του θύτη, ενώ ο όρος «σεξουαλικοποιημένη βία» δηλώνει πως για το θύμα η πράξη αυτή δεν είναι τίποτα άλλο παρά βία. (Σ.τ.μ.)



χειραφέτηση, κομμάτι του κινήματος κάνει λόγο για μη αναγκαία ετεροσεξουαλικότητα και προτείνει τη δημιουργία εναλλακτικών μοντέλων σεξουαλικότητας και σχέσεων, βάσει επαναπροσδιορισμού της γυναικείας και ανδρικής σεξουαλικότητας. Η άνοδος του λόγου της σεξολογίας υπονόμωσε αυτές τις προσπάθειες, διακηρύσσοντας ότι αυτές οι πλευρές της ανδρικής σεξουαλικότητας, καθώς και η ετεροσεξουαλικότητα, είναι φαινόμενα φυσικά και όχι κοινωνικές και πολιτικές κατασκευές. Με την αποπολιτικοποίηση της σεξουαλικότητας και τη μεταφορά της στη σφαίρα της «φύσης» –το αποκλειστικό πεδίο έρευνας του (άνδρα) επιστήμονα– τη διέσωσαν από τη φεμινιστική επιρροή.

Ο Havellock Ellis και το ζωικό βασίλειο

Πρόκειται για άτομο με ρητά αντιφεμινιστική στάση, που εξέφρασε τους φόβους του για την τάση απομάκρυνσης των γυναικών από τη μητρική τους λειτουργία και τους νόμους της φύσης και κατηγορήσε για τούτο τις φεμινίστριες. Οι απόψεις του για το σεξ λειτουργούσαν βάσει στερεοτύπων για τους ρόλους των φύλων κατά το παράδειγμα του ζωικού βασιλείου: η σεξουαλική πράξη ορίζεται ως το κυνήγι και η κατάκτηση του θηλυκού από το αρσενικό. Ο ρόλος του θηλυκού στη διαδικασία είναι να αντισταθεί, όχι με πρόθεση να διαφύγει, αλλά να παραδοθεί τελικά στον κατακτητή, ο οποίος οφείλει να κάμψει την αντίσταση ακόμη και με τη βία, αν είναι αναγκαίο. Η αντίσταση του θηλυκού θεωρείται πλαστή, μέρος του παιχνιδιού, και προορισμένη να πυροδοτήσει την ανδρική διέγερση. Η «φυσιολογική θηλυκή σεμνότητα» έχει την προέλευσή της σ' αυτόν τον πρωτόγονο φόβο του κυνηγημένου ζώου και «η γυναίκα που δεν έχει αυτό το χαρακτηριστικό δεν είναι ελκυστική και σεξουαλικά επιθυμητή για τον μέσο άνδρα». Περιγράφοντας τη γυναικεία σεξουαλική ικανοποίηση σε στενή σχέση και εξάρτηση με τον πόνο, έδωσε «ιστοχεία» για την ευχαρίστηση που αντλούν οι γυναίκες όταν τις βιάζουν, τις χτυπούν και τις ταπεινώνουν σεξουαλικά. Με λίγα λόγια, η ανδρική ενόρμηση είναι να κατακτά και η θηλυκή να κατακτιέται: με τη βιολογικοποίηση του θέματος ο Havellock Ellis έδωσε επιστημονικοφανή νομιμοποίηση της ανδρικής κυριαρχίας και βίας και την έκανε άτρωτη στις φεμινιστικές επιθέσεις. Αν η σεξουαλικότητα είναι φυσική, δεν έχει τίποτα το κακό. Η ειρωνεία είναι ότι ο Ellis έκανε λόγο και για «ερωτικά δικαιώματα των γυναικών», που συνίστανται στο να μάθουν να απολαμβάνουν την υποταγή τους στον άνδρα συναινώντας στο ερωτικό παιχνίδι. Όλα αυτά απλώς συσκότισαν τις σχέσεις εξουσίας μεταξύ των φύλων και ερωτικοποίησαν την καταπίεση των γυναικών.



«Αλήθειες μέσα από τη ζωή»: τα εγχειρίδια γάμου στο μεσοπόλεμο

Οι επιστημονικές ανακαλύψεις της σεξολογίας εκλαϊκεύτηκαν και διαχύθηκαν στις μάζες μέσω των εγχειριδίων γάμου. Το νέο είδος «ειδικών» μπορούσε να παρέμβει στη ζωή του μέσου ανθρώπου, μεταφράζοντας τις αφηρημένες θεωρίες σε συγκεκριμένες πρακτικές συμβουλές. Δεδομένου ότι οι ειδικοί αυτοί προέρχονταν κυρίως από το χώρο της γυναικολογίας και το κίνημα ελέγχου των γεννήσεων, η εισβολή τους ως ιατρών στο πεδίο των σεξουαλικών σχέσεων αποτελεί τη συνέχιση της ιατροποίησης της αναπαραγωγής και της μητρότητας που είχε ξεκινήσει ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αι.

Κύριος στόχος αυτών των βιβλίων ήταν η πρόληψη και η θεραπεία των σεξουαλικών προβλημάτων, που με τη δυσφορία, δυστυχία και αστάθεια που προκαλούσαν αποτελούσαν απειλή στο θεσμό του γάμου και στην κοινωνική ευταξία. Πάνω σ' αυτό το υπόβαθρο η (ετερο)σεξουαλική πράξη εξαιρείται ως μυσταγωγία που θα συσφίξει τους επικίνδυνα χαλαρωμένους συζυγικούς δεσμούς.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, οι «ειδικοί» έκριναν ότι η γυναικεία χειραφέτηση είχε ήδη πραγματοποιηθεί και το μόνο εμπόδιο στη σεξουαλική ισότητα υπήρχε όσον αφορά τη σεξουαλική πληρότητα: τα εγχειρίδια παρείχαν στις μάζες κανόνες για επιτυχία στο σεξ και οδηγίες προς τους άνδρες για δασκάλωμα των γυναικών τους πάνω στο πώς να συμμετέχουν ενεργά και ενθουσιωδώς στη σεξουαλική τους σκλαβιά, βάσει του σχήματος «κυνηγός - θήραμα»: «Ο άνδρας είναι κυνηγός από τη φύση του. Ευχαριστιέται με τη διαδικασία της κατάδιωξης. Αιχμαλωτίζοντας και κατέχοντας μπορεί να χάσει το ενδιαφέρον του. Η έξυπνη γυναίκα, λοιπόν, σε τέτοιες παθιασμένες στιγμές οφείλει να τον κρατά σε αναμονή». Για τον οργασμό: «Η κλειδαριά δεν χρειάζεται απλώς το κλειδί που να της ταιριάζει, αλλά και την είσοδό του την κατάλληλη στιγμή. Για την ακρίβεια, προσαρμόζεται στο κλειδί μόνο με τους κατάλληλους χειρισμούς». Σε άλλα σημεία η γυναίκα περιγράφεται ως άρπα ή άλλο ντελικάτο όργανο που, αν ο άνδρας της μελετήσει τους κανόνες, θα ανταμειφθεί με τη μελωδία της.

Στο βιβλίο «*Ideal marriage*» ο Ολλανδός σεξολόγος Van de Velde απευθύνεται σε άνδρες συμβουλευόντάς τους πώς να μεταχειρίζονται τις γυναίκες τους με ευαισθησία, δεδομένης της επιθυμίας υποταγής που τις διακρίνει βιολογικά, υπογραμμίζοντας ότι οι γυναίκες θέλουν να δεχτούν βαθιά και ενίοτε άγρια διεύδυση και κάποιες απ' αυτές δεν μπορούν να έχουν οργασμό αν δεν τους φερθούν βίαια. Σημασία δίνεται επίσης στην περιγραφή στάσεων



που θα φέρουν τα επιθυμητά αποτελέσματα, κάποιες από τις οποίες δίνουν την πρωτοβουλία στη γυναίκα, εφόσον αυτή αναγνωρίζεται πια ως σεξουαλικά ενεργό ον, υπογραμμίζοντας όμως ότι οι στάσεις που θα πρέπει να ακολουθούνται τακτικά είναι αυτές που αφήνουν τον έλεγχο στον άνδρα, καθώς «η ανδρική παθητικότητα είναι αντίθετη στη φύση των φύλων και μπορεί να επιφέρει ανεπιθύμητες συνέπειες αν γίνει συνήθεια».

Ενδιαφέρον είναι ότι παρόμοια εγχειρίδια έχουν γραφτεί και από γυναίκες συγγραφείς που άκριτα υιοθετούσαν και προωθούσαν την ανδρικά καθορισμένη ιδεολογία περί σεξουαλικότητας και ενίοτε στρέφονταν και κατά των φεμινιστριών απορρίπτοντάς τις ως «σεξουαλικά ανίκανες και στερημένες γυναίκες, που δεν έχουν επαφή με την πραγματικότητα και τη λογική και έχουν βαθιά άγνοια της ζωής».

Η Mary Stopes, για παράδειγμα, αν και κατήγγειλε την πρακτική και ιδεολογία της ανδρικής σεξουαλικότητας ως εργαλείο άσκησης ελέγχου πάνω στις γυναίκες και υποστήριξε τη γυναικεία σεξουαλική αυτονομία, χωρίς να καταφέρει να θίξει τα θεμέλια που στηρίζουν την ανδρική εξουσία, ενσωμάτωσε πολύ αντιδραστικές απόψεις, προσπαθώντας έμμεσα να αποδείξει τη «φυσικότητα» της ετεροσεξουαλικότητας και της διείσδυσης ακόμα και με βιολογιστικές εξηγήσεις. Αυτά δείχνουν πόσο κυρίαρχος ήταν τόσο ο ανδρικός λόγος όσο και ο επιστημονικός, καθώς και τις αντιφάσεις και τους κινδύνους που ενέχουν οι προσπάθειες γυναικών να αποκτήσουν πρόσβαση σε ανδρικά προνόμια και κάστρα, χωρίς όμως να ασκήσουν κριτική στις θεμελιώδεις δομές πάνω στις οποίες οικοδομείται η ανδρική εξουσία. Για παράδειγμα, οι γυναίκες δεν θα μπορούσαν να επιτύχουν ισότητα με τους άνδρες μέσα στην επιστημονική και ιατρική κοινότητα χωρίς να ενσωματώσουν τις ανδρικές αξίες που κατακλύζουν τους θεσμούς.





Γυναίκες και «ψυχρότητα»: αντίσταση στη φύση ή στην ανδρική εξουσία;

Το ζήτημα της («ψυχρότητας») των γυναικών, δηλαδή της «αποτυχίας» του κόλπου να ανταποκριθεί στις ανδρικές επιταγές της σεξουαλικής πράξης, αναλύθηκε εκτενώς στα σεξουαλικά εγχειρίδια, υπογραμμίζοντας συχνά ότι οι γυναίκες, αν και ήταν όπως και οι άνδρες προικισμένες με σεξουαλικό ένστικτο, αυτό στην περίπτωσή τους δεν ενεργοποιούνταν αυθόρμητα, αλλά έπρεπε («να το ξυπνήσει») ο άνδρας. Για να γίνει αυτό εφικτό, δεν απαιτούνταν μόνο οι τεχνικές και η υπομονή του άνδρα, αλλά και η θέληση της γυναίκας. Απόρροια της αντίστασης της γυναίκας στη διέγερση του ενστίκτου της θεωρήθηκε η «ψυχρότητα». Στα έργα του Walter Gallichan που φέρουν τίτλους όπως «Η σύγχρονη γυναίκα και πώς να την καταφέρει», «Το δηλητήριο της σεμνοτυφίας», «Σεξουαλική απάθεια και ψυχρότητα στη γυναίκα», γίνεται σαφής σύνδεση της «ψυχρότητας» με τον φεμινισμό, ο οποίος περιγράφεται ως μια φάση της γυναίκας στον αγώνα της για ίσα δικαιώματα και εκφράζονται ανησυχίες για τη διάδοση του φαινομένου της «σεξουαλικής φοβίας», που έχει τη λύση του ως εξής: «Η υστερική ψυχρή πρέπει να δασκαλευτεί να αντιμετωπίζει την πραγματικότητα της Φύσης και να εγκαταλείψει τις ψευδείς αντιλήψεις περί απεχθούς σεξουαλικότητας». Επίσης, η «ξεροκεφαλιά» αυτών των γυναικών χαρακτηρίστηκε και επικίνδυνη, ενώ εξάρθηκαν γι' άλλη μια φορά τα δήθεν ερωτικά δικαιώματα των γυναικών, οι «ισορροπημένες γυναίκες που καταλαβαίνουν την ομορφιά και ιερότητα του σεξ», οι πραγματικά «χειραφετημένες» που διακήρυτταν τις χαρές του ετεροσεξουαλικού σεξ, αντίθετα με εκείνες που αρνούνταν ότι τα πράγματα είναι έτσι και επομένως απαξιώνονταν ως νευρωτικές, υστερικές, λεσβίες, σεμνότυφες, γεροντοκόρες κ.ο.κ.

Απ' όλα αυτά βλέπουμε ότι οι προτάσεις για «σεξουαλική μεταρρύθμιση» σε καμία περίπτωση δεν εξυπηρετούσαν τα συμφέροντα των γυναικών. Τους επιτρεπόταν να έχουν ερωτική διάθεση και ικανοποίηση, αλλά με ανδρικούς όρους. Η σεξουαλικότητά τους παρουσιάζεται πλήρως εξαρτημένη και παθητική: η γυναίκα όχι απλώς είναι «αργή» στη διέγερση, όχι απλώς πρέπει να «προετοιμαστεί» για τη διείσδυση ή να της «δώσουν» οργασμούς, αλλά και γενικότερα η σεξουαλικότητά της δεν έχει ανεξάρτητη ύπαρξη, εφόσον το ένστικτό της πρέπει να ξυπνήσει και να ικανοποιηθεί από τον άνδρα, καθιστώντας τη γυναίκα σεξουαλικά εξαρτημένη απ' αυτόν, σε μια εποχή που αρχίζει να κατακτά κάποιο βαθμό πολιτικής και οικονομικής ανεξαρ-



τησίας. Δεν είναι ν' απορεί κανείς λοιπόν με τη manía των «ειδικών» για την ψυχρότητα. Για τις λεσβίες υπάρχει η βολική εξήγηση ότι ανήκουν στο τρίτο φύλο, άρα είναι αρσενικές και δεν μετρούν ως γυναίκες, επομένως δεν αποτελούν σοβαρή απειλή στην ανδρική εξουσία. Ενώ οι επονομαζόμενες «ψυχρές» είναι αληθινές γυναίκες που αρνούνται να αποδεχτούν τις «αλήθειες της ζωής» και να υποταχθούν στον κύριό τους. Αντιστεκόμενες στη διάβρωση της αυτονομίας τους και τις προσπάθειες ερωτικοποίησης της υποταγής τους, αποτελούν απειλή για την ανδρική υπεροχή. Δεν είναι ν' απορεί κανείς για τις manιώδεις προσπάθειες των ειδικών να τις... θεραπεύσουν.

Και κάτι ακόμη: Δεν μας εξήγησαν γιατί η γυναικεία σεξουαλικότητα έπρεπε να ξυπνήσει από τον άνδρα. Οι ειδικοί κάνουν λόγο για την «πάντα σε ετοιμότητα» φύση του άνδρα να προβεί στη σεξουαλική πράξη, προκειμένου να διασφαλιστεί η συνέχιση του είδους. Αποδεχόμενοι ότι και οι γυναίκες έχουν μια παρόμοια φύση, καθόλου δεν θεώρησαν πρόβλημα ή παράλειψη της θεωρίας τους το ερώτημα γιατί πρέπει να γίνει εκμάθηση αυτού του ενστίκτου: όλοι οι σεξολόγοι συμφωνούσαν ότι οι γυναίκες έπρεπε να μάθουν ν' απολαμβάνουν και να επιθυμούν την ετεροσεξουαλική επαφή. Κανένας δεν αναρωτιέται: Αν η ετεροσεξουαλική επαφή, και ιδίως η διείσδυση, είναι φυσική και ενστικτώδης, γιατί πρέπει να διδαχτεί; Και γιατί μόνο στις γυναίκες; Μήπως γιατί, όπως λέει ο Stekel στο εγχειρίδιό του του 1926, «μια γυναίκα που διεγείρεται από τον άνδρα αναγνωρίζει ότι εκείνος την έχει πια κατακτήσει»;

Freud: ο πατέρας του «κολπικού οργασμού»

Ο Sigmund Freud, ο επονομαζόμενος «πατέρας της ψυχανάλυσης» στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ισχυρίστηκε ότι ο κλειτοριδικός οργασμός ήταν εφηβικό φαινόμενο και ότι, από τη στιγμή που οι γυναίκες ξεκινούσαν να έχουν επαφές με άνδρες, θα έπρεπε να μεταφέρουν το κέντρο του οργασμού στον κόλπο. Ο κόλπος υποτίθεται πως ήταν ικανός να παράγει έναν παράλληλο αλλά πιο ώριμο οργασμό από την κλειτορίδα. Έγινε πολλή δουλειά για να αναλυθεί αυτή η θεωρία, λίγα όμως έγιναν για να αμφισβητηθούν οι βασικές παραδοχές της.

Για να εκτιμηθεί συνολικά αυτή η απίστευτη ανακάλυψη, ίσως θα έπρεπε κατ' αρχήν να θυμηθούμε τη συνολική συμπεριφορά του Freud απέναντι στις γυναίκες. Η Mary Ellman (*Thinking about women*) τη συνόψισε ως εξής:

«Τα πάντα στην πατερναλιστική και φοβισμένη στάση του Freud απέναντι στις γυναίκες πηγάζουν από την έλλειψη πένους τους, αλλά



μόνο στο δοκίμιό του «Η ψυχολογία της γυναίκας» φανερώνει ρητά πόσο απαξιώνει τις γυναίκες, κάτι που κάνει υπόρρητα και στο υπόλοιπο έργο του, καθορίζοντας μάλιστα γι' αυτές την παραίτηση από μια πνευματική ζωή που θα παρεμπόδιζε τη σεξουαλική λειτουργία τους. Όταν ο ασθενής που ψυχαναλύεται είναι άνδρας, ο αναλυτής αναλαμβάνει να συμβάλει στην καλλιέργεια των ικανοτήτων του. Αλλά με τις γυναίκες ασθενείς, η δουλειά του είναι να τις υποτάξει στα όρια της σεξουαλικότητάς τους. Σύμφωνα με τον Freud, η ψυχανάλυση δεν μπορεί να ενθαρρύνει τις γυναίκες για προσωπική εξέλιξη και κατορθώματα, παρά μονάχα να τις διδάξει το μάθημα της παραίτησής τους από τον λόγο». Βάση των θεωριών του Freud για τη γυναικεία σεξουαλικότητα ήταν λοιπόν οι αντιλήψεις του για την κατωτερότητα της γυναίκας σε σχέση με τον άνδρα.

Από τη στιγμή που διατύπωσε το νόμο για τη φύση της σεξουαλικότητάς μας, ο Freud ανακάλυψε –καθόλου παράδοξα– ένα τεράστιο πρόβλημα «ψυχρότητας» στις γυναίκες. Η θεραπεία που συνιστούσε για μια «ψυχρή» γυναίκα ήταν η ψυχιατρική παρακολούθηση, καθώς η ασθένεια από την οποία υπέφερε ήταν η αποτυχία της να προσαρμολοστεί διανοητικά στον φυσικό της ρόλο ως γυναίκα.

Ο Frank Carrio, ένας σύγχρονος οπαδός αυτών των ιδεών, δηλώνει: «...κάθε φορά που μια γυναίκα είναι ανίκανη να επιτύχει οργασμό κατά τη συνουσία, δεδομένου ότι ο σύζυγος είναι επαρκής ερωτικός σύντροφος, και εκείνη προτιμά την κλειτοριδική διέγερση από οποιαδήποτε άλλη μορφή σεξουαλικής δραστηριότητας, μπορεί να θεωρηθεί ότι υποφέρει από ψυχρότητα και χρήζει ψυχιατρικής βοήθειας». Η εξήγηση που δόθηκε ήταν ότι οι γυναίκες φθονούσαν τους άνδρες – δηλαδή ότι επρόκειτο για απάρνηση της θηλυκότητάς τους. Έτσι διαγνώστηκε ως ένα φαινόμενο αντι-αρσενικού μένους.

Είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι ο Freud δεν θεμελίωσε τη θεωρία του πάνω σε μια μελέτη της γυναικείας ανατομίας, αλλά πρώτιστα πάνω στις υποθέσεις του ότι η γυναίκα είναι ένα κατώτερο προσάρτημα του άνδρα και στον συνακόλουθο κοινωνικό και ψυχολογικό της ρόλο. Στις προσπάθειές τους να αντιμετωπίσουν το παρεπόμενο πρόβλημα της μαζικής ψυχρότητας, οι φροϋδικοί κατέφυγαν σε περίτεχνες διανοητικές ασκήσεις. Η Marie Bonaparte στο «Female Sexuality» εξωθεί αυτή τη λογική στα άκρα, ώστε φτάνει να προτείνει χειρουργική επέμβαση για να βοηθήσει τις γυναίκες να επανέλθουν στον σωστό δρόμο. Έχοντας ανακαλύψει μια παράξενη σύνδεση ανάμεσα στη «μη ψυχρή» γυναίκα και την τοποθεσία της κλειτορίδας κοντά στον κόλπο, γράφει: «...Σκέφτηκα τότε ότι αν σε κάποιες γυναίκες η απόσταση αυτή ήταν μεγάλη και η κλειτοριδική δι-



έγερση ανεπαρκής, θα μπορούσε με χειρουργικά μέσα να επιτευχθεί μια συμφιλίωση κλειτορίδας-κόλπου, που θα ωφελούσε τη φυσιολογική ερωτική λειτουργία. Ο Δρ. Halban από τη Βιέννη, βιολόγος και χειρουργός, ενδιαφέρθηκε για το ζήτημα και επεξεργάστηκε μια απλή χειρουργική τεχνική».

Αλλά η σοβαρότερη ζημιά δεν έγινε στον τομέα της χειρουργικής, όπου οι φροϋδικοί βλακωδώς αναμίχθηκαν για να αλλάξουν τη γυναικεία ανατομία προκειμένου να ταιριάζει με τη θεωρία τους. Η χειρότερη ζημιά έγινε στη διανοητική υγεία των γυναικών, που είτε υπέφεραν σιωπηρά μεμφόμενες τους εαυτούς τους είτε συνωστίζονταν στους ψυχιάτρους, αναζητώντας απεγνωσμένα το υποτιθέμενο κρυμμένο και τρομερό τραύμα που τις στέρησε το κολπικό τους πεπρωμένο.

Έτσι ο Freud καθιερώνει έναν επιστημονικό λόγο που επικυρώνει τη δήθεν οντολογική βάση των πατριαρχικών φανταστικών της εποχής του, τα οποία χρωματίζουν όλη τη θεωρία του και παραμένουν ανέγγιχτα.

Το επιστημονικό μοντέλο της σεξουαλικότητας: Οικουμενικότητα της ανδρικής σεξουαλικότητας

Η επιστημονικοφάνεια αυτών των απόψεων, που οδηγούσαν σε σεξουαλική εξάρτηση, κατάφερε να χτυπήσει τον φεμινισμό εκείνης της ιστορικής περιόδου, παράλληλα με τη νέα έμφαση που δόθηκε στη μητρότητα ως αποστολή της γυναίκας και τις προτροπές να εγκαταλείψει τη μισθωτή εργασία και να αφοσιωθεί στα οικιακά, γεγονός που συνεπαγόταν οικονομική εξάρτηση.

Στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, συνεχίζουν να εκδίδονται χειρίδια σεξουαλικών συμβουλών, βασισμένα στις ίδιες νατουραλιστικές και ουσιοκρατικές απόψεις. Η έρευνα των Masters & Johnson και του Kinsey, αν και προέκυψε από διαφορετική μεθοδολογία, οδήγησε σε περαιτέρω τροποποιήσεις του ίδιου μοντέλου, διατηρώντας τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά του.

Περιληπτικά, η θεωρία τους προωθεί την αντίληψη ότι η ερωτική επιθυμία είναι βιολογικό ένστικτο που απαιτεί ικανοποίηση, και στους άνδρες η ορμή αυτή είναι ισχυρότερη. Αν η ανδρική ορμή δεν βρει θεμιτή διέξοδο, θα αναγκαστεί να βρει αθέμιτη. Αυτό, κατά τη γνώμη τους, επαρκεί ως εξήγηση για φαινόμενα όπως ο βιασμός, η σεξουαλική εκμετάλλευση μικρών κοριτσιών και άλλα «σεξουαλικά εγκλήματα και παρεκκλίσεις». Η καταπίεση της ερωτικής επιθυμίας μπορεί να επιφέρει σωματική και πνευματική ασθένεια και ιδίως



νευρώσεις στις γυναίκες (η συμβολή της ψυχανάλυσης στη διάδοση της εκλαϊκευμένης ή μη εκδοχής αυτού του συμπεράσματος είναι έκδηλη). Η ανάγκη για σεξ περιγράφεται ως βασική, όσο και η ανάγκη για φαγητό. Οι συνέπειες της σεξουαλικής πείνας είναι επιβλαβείς. Τέλος, μας ανακοινώνουν ότι το σεξ που χρειαζόμαστε είναι η ερωτική πράξη που περιλαμβάνει διείσδυση. Δεν είναι τυχαίο ότι η έκφραση «κάνω σεξ» είναι συνώνυμη της διείσδυσης.

Όλα τα παραπάνω υποστηρίζουν το μύθο που διασπείρει η ανδρική κυριαρχία: ότι η ανδρική σεξουαλική ορμή *πρέπει* να ικανοποιηθεί. Μάλιστα ορίζει και το περιεχόμενο του «σεξ» με ανδρικούς όρους. Αν και οι γυναίκες τώρα (υποτίθεται πως) θεωρούνται αυθύπαρκτα σεξουαλικά όντα, η σεξουαλικότητά τους διαμορφώνεται σύμφωνα με αυτό το ανδροκεντρικό μοντέλο. Η ανδρική σεξουαλικότητα γίνεται οικουμενική και παρουσιάζεται ως ανθρώπινη σεξουαλικότητα, η σεξουαλική πράξη νοείται μόνο ως διείσδυση και το «σεξ» εγκλωβίζεται στην αναπααραγωγική του λειτουργία με τη σαφή υπόνοια ότι η μόνη «φυσική» μορφή σεξουαλικής σχέσης είναι η ετεροσεξουαλική.

Η προτεραιότητα του πέους

Σε όλα τα εγχειρίδια του σεξ είναι αυτονόητο πως η καθεαυτό σεξουαλική πράξη είναι η διείσδυση και οτιδήποτε άλλο συμβαίνει γίνεται αντιληπτό ως προκαταρκτικά, προαιρετικά επιπλέον στοιχεία, ή υποκατάστατα για το *real thing*. Το πέος θεωρείται το πρωταρχικό όργανο ηδονής και για τα δύο φύλα (!) καθώς ο ρόλος του είναι «να παρέχει σωματική και ψυχολογική εκτόνωση της σεξουαλικής έντασης και των δύο συντρόφων». Αν αναλογιστούμε ότι «ψυχρότητα» θεωρείται η αποτυχία της γυναίκας να επιτύχει οργασμό με τη διείσδυση, και «ανικανότητα» θεωρείται αντίστοιχα η ανδρική αποτυχία ικανοποιητικής σύσης για πλήρη και διαρκή διείσδυση, τότε μιλάμε για προτεραιότητα του πέους σ' αυτό το μοντέλο σεξουαλικότητας.

Παρεμπιπτόντως, η χρήση της λέξης «ανικανότητα» υπονοεί απουσία δύναμης, και επομένως ο άνδρας που δεν καταφέρνει να διεισδύσει σε μια γυναίκα δεν μπορεί να ασκήσει εξουσία πάνω της. Το πέος του είναι, ή θα έπρεπε να είναι, εργαλείο εξουσίας (*tool*, δηλ. εργαλείο, σημαίνει πέος στην αμερικάνικη αργκό) και η αποτυχία του να το χρησιμοποιήσει ως τέτοιο μέσα στο καθεστώς της ανδρικής κυριαρχίας αποτελεί διπλή ατίμωση, εφόσον όχι μόνο χάνει το κύρος του απέναντι σε μια γυναίκα, αλλά ντροπιάζει και τον ανδρισμό γενικότερα.

Πολλές φεμινίστριες ξεκαθάρισαν το εξής: Είτε το πέος είναι



απαραίτητο για την ανδρική σεξουαλική ικανοποίηση είτε όχι, σίγουρα πάντως δεν είναι απαραίτητο για τη γυναικεία. Για την ακρίβεια, πολύ συχνά την παρεμποδίζει. Η συζήτηση για τη φύση του γυναικείου οργασμού που έγινε τη δεκαετία του '70 βασίστηκε κατά πολύ στις κλινικές έρευνες των Masters&Johnson που ξεκαθάρισαν ότι ο γυναικείος οργασμός έχει την προέλευσή του μόνο στην κλειτορίδα και ότι πολλές γυναίκες είναι πιθανότερο να έχουν οργασμό με τον αυνανισμό παρά με τη διείσδυση. Παρ' όλ' αυτά οι συγκεκριμένοι ερευνητές επέμειναν στο ρόλο του πέους και πρότειναν τεχνικές ώστε οι γυναίκες να έχουν οργασμό κατά τη σεξουαλική πράξη με διείσδυση.

Φεμινισμός, νατουραλισμός και ετεροσεξουαλικότητα

Το επιστημονικό μοντέλο της σεξουαλικότητας που κατασκευάστηκε από τους σεξολόγους αντανακλά τις αξίες της ανδρικής κυριαρχίας και προωθεί τα συμφέροντα των ανδρών, καθορίζοντας το σεξ με ανδρικούς όρους και διευκολύνοντας τον σεξουαλικό και πολιτικό έλεγχο των ανδρών επί των γυναικών μέσα στη θεσμοποιημένη ετεροσεξουαλικότητα και μέσω συγκεκριμένων ετεροσεξουαλικών πρακτικών. Η αυξανόμενη αναγνώριση των δυτικών γυναικών ως σεξουαλικών όντων από τον 19^ο αι. και ύστερα, δεν θα 'πρεπε να θεωρηθεί απελευθερωτική, αλλά μάλλον ως προσπάθεια ερωτικοποίησης της καταπίεσης των γυναικών, καθώς αποκρύπτει τις πραγματικές σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα φύλα και συντελεί στη διατήρηση και αναπαραγωγή της ανδρικής κυριαρχίας.

Οι νατουραλιστικές και ουσιοκρατικές παραδοχές, στις οποίες βασίζεται η σεξολογία, έχουν (καθόλου συμπτωματικά) αντιφεμινιστικές συνέπειες, καθώς ο φεμινισμός αποτέλεσε απειλή εκείνη την ιστορική περίοδο για την εύρυθμη λειτουργία του συστήματος ανδρικής κυριαρχίας. Δεν πρόκειται για μια θεωρία συνωμοσίας του τύπου «οι σεξολόγοι κάθονται γύρω από ένα τραπέζι και αποφασίζουν να χτυπήσουν τον φεμινισμό». Για την ανάλυση όμως ενός αποσιωπημένου τομέα του ευρύτερου ζητήματος των σχέσεων εξουσίας ανάμεσα στα φύλα, αυτού της σεξουαλικότητας, πρέπει να τονιστεί ότι, κατονομάζοντας κάποιες σεξουαλικές πρακτικές και θεσμούς ως φυσικά φαινόμενα, αντί για κοινωνικά και πολιτικά, σημαίνει πως εκτοπίζουμε τη σεξουαλικότητα από το πολιτικό πεδίο και την τοποθετούμε υπό την προστασία της επιστήμης.

Ο νατουραλισμός υπήρξε πάντοτε εξαιρετικό αντιφεμινιστικό όπλο. Ακόμη και σήμερα, που αμέτρητες, δήθεν φυσικές, διαφορές



μεταξύ των φύλων έχουν αποδειχθεί κοινωνικά κατασκευασμένες, η υιοθέτηση νατουραλιστικών πεποιθήσεων αφορά κάθε άλλο παρά αμελητέο αριθμό ανθρώπων. Ένα παράδειγμα αποτελεί η αντίληψη ότι η πορνεία θα υπάρχει πάντα, προκειμένου να παρέχει στους άνδρες τη σεξουαλική ανακούφιση που δεν μπορούν να έχουν στο γάμο ή τη σχέση – ούτως ή άλλως πρόκειται για «ανθρώπινη φύση», έτσι δεν είναι;

Ένας άλλος κεντρικός μύθος που αποσκοπεί στη διατήρηση της ανδρικής εξουσίας είναι η πεποίθηση ότι η ετεροσεξουαλικότητα είναι φυσική. Παρά την ελαφρά ελευθεριακότητα με την οποία αντιμετωπίζονται σήμερα οι ομοφυλόφιλοι/ες, όποιος τολμήσει να αμφισβητήσει τη φυσικότητα της ετεροσεξουαλικότητας αντιμετωπίζεται με καχυποψία και εχθρικότητα – αν δεν ήταν φυσική, το ανθρώπινο είδος θα εξαφανιζόταν, έτσι δεν είναι;

Όπως ισχυρίζεται η Adrienne Rich, μεγάλο μέρος της κατά τ' άλλα εξαιρετικής φεμινιστικής θεωρίας πάσχει στο ότι απέτυχε να αναγνωρίσει τη θέσμιση της ετεροσεξουαλικότητας και την επιβολή της ως μέσο διασφάλισης του ανδρικού δικαιώματος για σωματική, οικονομική και συναισθηματική πρόσβαση στις γυναίκες. Κάθε έρευνα και θεωρία που παίρνει ως δεδομένο τον «φυσικό» χαρακτήρα της ετεροσεξουαλικότητας, συμβάλλει στη διατήρηση του καθεστώτος ανδρικής κυριαρχίας. Παρ' όλο που οι περισσότερες γυναίκες αντιλαμβάνονται την ετεροσεξουαλικότητα ως φυσική, ή ως μια θετική επιλογή, δεν παύει να ισχύει από την άλλη ότι οι γυναίκες διαρκώς και παντού γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης και ελέγχου, στο γάμο, την οικογένεια, την αγορά εργασίας, από το κράτος και μέσω της ανδρικής βίας, πράγμα που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για τον θεσμό-κλειδί, για ένα σύστημα κοινωνικών σχέσεων στο οποίο η ανδρική κυριαρχία και η γυναικεία υποταγή θεσμίζονται και ερωτικοποιούνται.

Κάποιες φεμινίστριες κάνουν διάκριση μεταξύ καταπιεστικής και μη καταπιεστικής ετεροσεξουαλικότητας, θεωρώντας ότι η ετεροσεξουαλικότητα καθεαυτή δεν είναι εγγενώς καταπιεστική για τις γυναίκες. Δεδομένου όμως ότι καμία ανθρώπινη σεξουαλική συμπεριφορά ή πρακτική δεν μπορεί να θεωρηθεί διαχωρισμένη από τα κοινωνικοπολιτικά συμφραζόμενα όπου λαμβάνει χώρα και το σύστημα κοινωνικών σχέσεων στο οποίο είναι ενσωματωμένη, και με το ερώτημα κατά πόσο μπορεί ένας θεσμός να μεταμορφωθεί εκ των έσω να παραμένει ανοιχτό, στην παραγωγή και αναπαραγωγή της ανδρικής κυριαρχίας είναι απολύτως απαραίτητη η συμμετοχή της συντριπτικής πλειοψηφίας των γυναικών σε ένα σύστημα ετεροσεξουαλικών σχέσεων που συγκροτεί το θεμέλιο αυτής της



κυριαρχίας.

Τα μέσα που συντελούν στην κοινωνική δόμηση της ετεροσεξουαλικότητας είναι πολλά και διάφορα, περιλαμβάνοντας άμεση σωματική επιβολή και οικονομικές πιέσεις και κυρώσεις, καθώς και πιο εκλεπτυσμένες και συγκαλυμμένες μορφές ιδεολογικών εξαναγκασμών. Προφανώς, ο ακριβής συνδυασμός των μέσων που χρησιμοποιούνται ποικίλλει ιστορικά, πολιτισμικά και σε σχέση με άλλους ιδιάζοντες κοινωνικούς παράγοντες. Η έρευνα για τη σεξολογία αποτελεί απλώς μία από τις όψεις αυτής της διαδικασίας, σε έναν πολιτισμό και σε μία συγκεκριμένη ιστορική περίοδο.

Βιβλιογραφία

- Havellock Ellis, *Studies in the psychology of sex*, Philadelphia 1913.
T.H. van de Velde, *Ideal Marriage: its psychology and technique*, London 1928.
Mary Stopes, *Married Love*, London 1918.
Masters and Johnson, *Human Sexual Response*, New York 1966.
Masters and Johnson, *The Pleasure Bond*, New York 1975.
Frank S. Caprio, *The Sexually Adequate Female*, Fawcett Gold Medal Books, 1953 and 1966.
Alfred C. Kinsey, *Sexual Behavior in the Human Male*, Philadelphia and London 1948.
Alfred C. Kinsey, *Sexual Behavior in the Human Female*, Philadelphia 1953.
Marie Bonaparte, *Female Sexuality*, Grove Press, 1953.
Mary Ellman, *Thinking About Women*, Harcourt, Brace & World, 1968.
Adrienne Rich, *Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence*, Signs 5, 1980.
Alan Snitow, *Desire: The politics of sexuality*, London 1984.
R. Bleier, *Science and Gender*, London 1984.
Margaret Jackson, *Sexual Liberation or Social Control?*, Women's Studies International Forum, 1983.





Φουσαυλ, Θηλυκότητα και εκσυγχρονισμός της πατριαρχικής εξουσίας

Sandra Lee Bartky¹

I.

Σε μια εντυπωσιακή κριτική της σύγχρονης κοινωνίας, ο Michel Foucault (*Επιτήρηση και Τιμωρία*) ισχυρίστηκε ότι η άνοδος των κοινοβουλευτικών θεσμών και της νέας αντίληψης των πολιτικών ελευθεριών συνοδεύτηκε από έναν σκοτεινό αντιπερισπασμό, από την ανάδυση μιας νέας, άνευ προηγούμενου πειθαρχίας με στόχο το σώμα. Οι απαιτήσεις από το σώμα είναι τώρα κάτι περισσότερο από την απλή υποταγή ή την ιδιοποίηση των προϊόντων της εργασίας του: η νέα πειθαρχία εισβάλλει στο σώμα και προσπαθεί να ρυθμίσει τις ίδιες τις δυνάμεις και ενέργειές του, την οικονομία και αποτελεσματικότητα των κινήσεών του.

Οι πειθαρχικές πρακτικές που περιγράφει ο Foucault είναι συνδεδεμένες με τις ιδιαίτερες νεωτερικές μορφές του στρατού, του σχολείου, του νοσοκομείου, της φυλακής και του εργοστασίου. Στόχος αυτής της πειθαρχίας είναι να αυξήσει τη χρηστικότητα του σώματος, να πολλαπλασιάσει τις δυνάμεις του:

Διαμορφώνεται λοιπόν μια πολιτική καταναγκασμών, που συνίσταται στην επεξεργασία του σώματος, στον υπολογισμένο χειρισμό των στοιχείων του, των κινήσεών του, της συμπεριφοράς του. Το ανθρώπινο σώμα μπαίνει τώρα μέσα σ' ένα μηχανισμό εξουσίας που το εξερευνά, το αποδιαιρθρώνει και το ανασυνθέτει. Γεννιέται μια «πολιτική ανατομία» που είναι συνάμα μια «μηχανική της εξουσίας». Εξηγεί με ποιον τρόπο μπορεί κανείς να επηρεάζει το σώμα των άλλων, όχι απλώς για να εκτελούν εκείνο που αυτός επιθυμεί, αλλά και για να ενεργούν όπως αυτός θέλει, σύμφωνα με τις τεχνικές και με

¹Το κείμενο της Sandra Lee Bartky δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1988, στην έκδοση "Feminism and Foucault: Reflections on Resistance". Το ανακαλύψαμε στην έκδοση "The politics of women's bodies: Sexuality, appearance and behaviour". Παρόλη την περιγραφική και αναλυτική του αξία για το μετασχηματισμό της πατριαρχικής εξουσίας στον ορίζοντα της νεωτερικής κατά και συνένπεια την κεντρική θέση που κατέχει στη σχετική βιβλιογραφία, παρέμεινε αμετάφραστο στα ελληνικά. Χωρίς να συμφωνούμε απόλυτα με κάποια από τα συμπεράσματά της συγγραφέα και δεδομένου ότι η θεωρία πάνω σε ζητήματα φύλου έχει πλέον προωθηθεί σε διάφορες κατευθύνσεις, εκτιμήσαμε ότι παραμένει επίκαιρη η κριτικά έμφυλη ανάγνωση του Foucault, η περιγραφή των βίαιων επιταγών της θηλυκότητας και οι δομές ενσωμάτωσής τους από τα υποκείμενα που φέρουν τα σώματά τους περισσότερο ως αντικείμενα θέασης και κριτικής παρά ως βιώσιμα και βιωμένα σώματα. Το κείμενο επιμένει στις αόρατες πατριαρχικές θεσμίσεις που συγκροτούν το θηλυκό υποκείμενο – πάνω σ' αυτές τις θεσμίσεις είναι που πατάει και η καπιταλιστική συνθήκη ως παράλληλος μηχανισμός κατασκευής του καταναλωτικού υποκειμένου.



την ταχύτητα και την αποτελεσματικότητα που έχει προκαθορίσει. Η πειθαρχία κατασκευάζει έτσι σώματα υποταγμένα και εξασκημένα, σώματα «πειθήνια».
(M. Foucault, ό.π.)

Η παραγωγή «πειθήνιων σωμάτων» απαιτεί έναν αδιάλειπτο καταναγκασμό που κατευθύνεται στις ίδιες τις διαδικασίες της σωματικής δραστηριότητας, όχι απλά στο αποτέλεσμά της: αυτή η «μικροφυσική της εξουσίας» αποσπασματικοποιεί και διαμελίζει το χρόνο του σώματος, το χώρο του και τις κινήσεις του.

Ο σπουδαστής, κλισμένος στην τάξη, είναι προορισμένος να κάθεται σε ένα θρανίο, το οποίο δεν μπορεί να εγκαταλείψει. Η κατάταξή του στην τάξη μπορεί να συναχθεί από τη θέση του θρανίου του, μέσα στον τεμαχισμένο χώρο της ίδιας της τάξης. Ο Foucault μας λέει ότι «ο Jean Baptiste de la Salle ονειρευόταν μια τάξη στην οποία η διάταξη του χώρου μπορεί να παρέχει ταυτόχρονα μια ολόκληρη σειρά από διακρίσεις, ανάλογες με την πρόοδο του σπουδαστή, την αξία, το χαρακτήρα, την επιμέλεια, την καθαριότητα και το εισόδημα των γονιών του» (ό.π.). Ο σπουδαστής πρέπει να κάθεται στητός, με τα πέλματα στο πάτωμα, το κεφάλι ορθό. Δεν καμπουριάζει και δεν στριφογυρίζει. Το έμπυχο σώμα του βρίσκεται σε συγκεκριμένο συσχετισμό με το άψυχο θρανίο.

Η λεπτή εκτέλεση των χειρονομιών και κινήσεων που απαιτούνται από τους στρατιώτες είναι πολύ πιο αμείλικτη:

Η διαταγή «Παρουσιάστε αρμ!» εκτελείται σε τρεις κινήσεις. Ο στρατιώτης ανυψώνει πρώτα το τουφέκι με το δεξί χέρι, πλησιάζοντάς το στο σώμα του, με τρόπο ώστε να είναι κάθετο προς το δεξί του γόνατο. Η άκρη της κάννης πρέπει να βρίσκεται στο ύψος του ματιού του. Μ' ένα χτύπο, περνάει το όπλο στο αριστερό χέρι. Ο βραχίονάς του πρέπει να είναι τεντωμένος και κολλημένος στο σώμα, στο ύψος του ζωστήρα. Με τη δεύτερη κίνηση, ο στρατιώτης ξαναφέρει το όπλο μπροστά του με το αριστερό χέρι, με την κάννη προς τα μέσα, ανάμεσα στα δύο μάτια του, κάθετα. Το αδράχνει από τη λαβή με το δεξί χέρι έχοντας τον βραχίονα τεντωμένο, με τον προφυλακτήρα της σκανδάλης ακουμπισμένο στο πρώτο δάχτυλο. Το αριστερό του χέρι βρίσκεται στο ύψος της εγκοπής της ασφάλειας και ο αντίχειράς του κατά μήκος της γλυφής της κάννης. Με την τρίτη κίνηση... (Foucault, ό.π.)

Αυτή η «σύζευξη σώματος – αντικειμένου» του στρατιώτη και του όπλου του, του σπουδαστή και του θρανίου του, προκαλεί έναν «καταναγκαστικό σύνδεσμο με το μηχανισμό παραγωγής». Πράγματι, είμαστε μακριά από παλαιότερες μορφές ελέγχου οι οποίες «απαιτούσαν από το σώμα μόνο σήματα ή προϊόντα, μορφές έκφρασης ή το αποτέλεσμα της εργασίας» (Foucault, ό.π.).



Ο χρόνος του σώματος, σ' αυτά τα συστήματα εξουσίας, ελέγχεται τόσο ασφυκτικά όσο ο χώρος του: η σφυρίχτρα του εργοστασίου και το κουδούνι του σχολείου χαρακτηρίζουν τη διαίρεση του χρόνου σε διακριτές και τεμαχισμένες ενότητες που ρυθμίζουν τις διάφορες δραστηριότητες της ημέρας. Το πρόγραμμα που ακολουθεί, κατασκευασμένο με το ίδιο πνεύμα όπως και η ημερήσια διάταξη στο δικό μου γυμνάσιο, προτείνεται για τα γαλλικά «*coles mutuelles*» των αρχών του 19^{ου} αιώνα:

8:45 είσοδος του επιμελητή της τάξης, 8:52 ο επιμελητής κάνει το προσκλητήριο των μαθητών, 8:56 τα παιδιά μπαίνουν στην αίθουσα και προσεύχονται, 9:00 κάθονται στα θρανία τους, 9:04 γράφουν στα τετράδιά τους, 9:08 τέλος της υπαγόρευσης, 9:12 ξαναγράφουν στα τετράδια κ.λπ. (Foucault ό.π.)

Τέτοιος ασφυκτικός και ακριβής έλεγχος δεν μπορεί να διατηρηθεί χωρίς λεπτομερή και αδιάκοπη επιτήρηση.

Το σχέδιο του Jeremy Bentham για το Πανοπτικόν, μια πρότυπη φυλακή, συλλαμβάνει, κατά τον Foucault, την ουσία της πειθαρχικής κοινωνίας. Στην περιφέρεια του Πανοπτικού, μια κυκλική κατασκευή. Στο κέντρο, ένας πύργος με μεγάλα παράθυρα που βλέπουν στην εσωτερική πλευρά του κύκλου. Η δομή της περιφέρειας χωρίζεται σε κελιά, το καθένα με δύο παράθυρα, το ένα βλέπει στα παράθυρα του πύργου και το άλλο βλέπει έξω, δημιουργώντας έναν φωτισμό από πίσω ώστε κάθε φιγούρα να είναι ορατή μέσα στο κελί. «Αυτό που χρειάζεται, λοιπόν, είναι να τοποθετηθεί ένας επιβλέπων στον κεντρικό πύργο και να κλείσει σε κάθε κελί έναν παρανοϊκό, έναν ασθενή, έναν κατάδικο, έναν εργάτη ή ένα μαθητή» (Foucault ό.π.). Κάθε έγκλειστος είναι μόνος, αποκλεισμένος από ουσιαστική επικοινωνία με τους υπόλοιπους, αλλά διαρκώς ορατός από τον πύργο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα «να μεταδώσει στον έγκλειστο μια κατάσταση συνειδητής και μόνιμης ορατότητας που διασφαλίζει την αυτόματη αποτελεσματικότητα της εξουσίας». Ο καθένας γίνεται δεσμοφύλακας του εαυτού του. Αυτή η κατάσταση «συνειδητής και μόνιμης ορατότητας» είναι σημάδι ότι ο στενός, πειθαρχικός έλεγχος του σώματος ελέγχει και το μυαλό. Στην αέναη αυτοεπιτήρηση του εγκλείστου έχει την απαρχή της η περίφημη «ατομοκρατία» και η αυξημένη αμηχανία που έχουν σφραγίσει τη σύγχρονη εποχή. Για τον Foucault η δομή και τα αποτελέσματα του Πανοπτικού αντηχούν σε ολόκληρη την κοινωνία: Μας εκπλήσσει το γεγονός ότι «οι φυλακές μοιάζουν με εργοστάσια, σχολεία, στρατώνες, νοσοκομεία, τα οποία όλα μοιάζουν με φυλακές»;

Η καταγραφή στο *Επιτήρηση και Τιμωρία* των πειθαρχικών πρα-



κτικών που παράγουν τα «πειθήνια σώματα» της νεωτερικότητας είναι ένας πραγματικός άθλος, ο οποίος περιλαμβάνει μια πλούσια θεωρητική περιγραφή των τρόπων με τους οποίους ο εργαλειακός ορθολογισμός ελέγχει το σώμα μαζί με πληθώρα ιστορικών λεπτομερειών. Όμως ο Foucault αντιμετωπίζει το σώμα καθ' όλα σαν να ήταν ένα, σαν να μην διαφέρουν οι σωματικές εμπειρίες ανδρών και γυναικών και σαν οι άνδρες και οι γυναίκες να είχαν την ίδια σχέση με τους χαρακτηριστικούς θεσμούς της νεωτερικής ζωής. Πού είναι η αναφορά στις πειθαρχικές πρακτικές που παράγουν τα «πειθήνια σώματα» των γυναικών, σώματα περισσότερο πειθήνια από εκείνα των ανδρών; Οι γυναίκες, όπως και οι άνδρες, υπόκεινται σε πολλές από τις πειθαρχικές πρακτικές που περιγράφει ο Foucault. Ωστόσο, είναι τυφλός απέναντι στις πειθαρχήσεις που συγκροτούν έναν τρόπο ενσωμάτωσης που είναι ιδιαίτερος γυναικείος. Η παράβλεψη των μορφών υποταγής που παράγουν το σώμα της θηλυκότητας σημαίνει τη διαιώνιση της σιωπής και αδυναμίας εκείνων πάνω στις οποίες επιβλήθηκαν αυτές οι πειθαρχήσεις. Επομένως, παρά τον απελευθερωτικό τόνο που αντηχεί η κριτική του Foucault στην εξουσία, η ανάλυσή του συνολικά αναπαράγει έναν τόνο ενδημικό σε ολόκληρη τη δυτική πολιτική θεωρία.

Γεννιόμαστε με «ανδρικά» ή «γυναικεία» βιολογικά χαρακτηριστικά, δεν γεννιόμαστε αρσενικοί ή θηλυκές. Η γυναικεία θηλυκότητα είναι ένα τέχνασμα, μια επινόηση, «ένας τρόπος επαναλαμβανόμενης αναπαράστασης επιβεβλημένων κανόνων της ταυτότητας φύλου, που αποτελούν άλλη μια επίστρωση της σάρκας, όπως τόσες άλλες» (Judith Butler). Στο κείμενο που ακολουθεί, θα εξεταστούν οι πειθαρχικές πρακτικές που παράγουν το σώμα εκείνο που στις χειρονομίες και την εμφάνιση είναι αναγνωρίσιμα θηλυκό. Ξεχωρίζουν τρεις κατηγορίες πρακτικών: εκείνες που στοχεύουν στη δημιουργία ενός σώματος ορισμένου μεγέθους και μορφής, εκείνες που αποδίδουν στο σώμα αυτό συγκεκριμένο ρεπερτόριο χειρονομιών, στάσεων και κινήσεων, και εκείνες που στοχεύουν στην επίδειξή του ως διακοσμημένη επιφάνεια. Ας εξετάσουμε τη φύση αυτών των πειθαρχήσεων, τον τρόπο που επιβάλλονται, από ποιον επιβάλλονται, καθώς και τα αποτελέσματα της επιβολής τέτοιων πειθαρχήσεων στη γυναικεία ταυτότητα και υποκειμενικότητα. Ας αναλύσουμε τις πειθαρχικές πρακτικές υπό το πρίσμα του εκσυγχρονισμού της πατριαρχικής κυριαρχίας, έναν εκσυγχρονισμό που ιστορικά ζετυλιγεται σύμφωνα με το γενικό μοτίβο που περιγράφει ο Foucault.

II.

Τα στυλ της γυναικείας φιγούρας ποικίλλουν από εποχή σε εποχή



και από πολιτισμό σε πολιτισμό: είναι αντανakλάσεις πολιτισμικών εμμονών και προκαταλήψεων που ακόμη και σήμερα ελάχιστα έχουν αναλυθεί. Σήμερα, το μέγεθος, η δύναμη και η πληθωρικήτητα σε ένα γυναικείο σώμα αντιμετωπίζονται με απέχθεια. Το σύγχρονο σώμα της μόδας είναι μια σιλουέτα που ταιριάζει περισσότερο σε ένα έφηβο κορίτσι, παρά σε μια ενήλικη γυναίκα. Μιας και οι συνηθισμένες γυναίκες έχουν φυσιολογικά άλλες διαστάσεις, οφείλουν φυσικά να αρχίσουν δίαιτα.

Στα γυναικεία περιοδικά ευρείας κυκλοφορίας κυκλοφορούν άρθρα για δίαιτες ουσιαστικά σε κάθε τεύχος. Μετά τις καταστροφικές για τη δίαιτα διακοπές των Χριστουγέννων και, αργότερα, πριν την καλοκαιρινή εποχή του μπικίνι, οι τίτλοι αυτών των άρθρων γίνονται όλο και πιο εκκωφαντικοί, όλο και πιο χτυπητοί. Πλέον απευθύνονται στην αναγνώστρια σε προστακτικό τόνο: «Φτιάξε τη σιλουέτα σου για το καλοκαίρι! Διώξε το βρώμικο χειμερινό λίπος με την ολοκαίνουρια δίαιτα με γκρέιπφρουτ!». Περισσότερες γυναίκες απ' ό,τι άνδρες επισκέπτονται γιατρούς, ενώ οι γυναίκες είναι συντριπτικά πολυπληθέστερες των ανδρών σε ομάδες αυτοβοήθειας.

Η δίαιτα πειθαρχεί τις ανάγκες του σώματος: η όρεξη πρέπει να ελέγχεται όλη την ώρα και να κυριαρχείται από μια ατσαλένια θέληση. Αφού δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί την αθώα ανάγκη του οργανισμού για τροφή, το σώμα γίνεται εχθρός, ένα ξένο σώμα αποφασισμένο να ανατρέψει το σχέδιο πειθαρχησης. Η νευρική ανορεξία, που έχει πλέον λάβει διαστάσεις επιδημίας, είναι για τις γυναίκες στα τέλη του 20^{ου} αιώνα ό,τι ήταν η υστερία για τις γυναίκες παλαιότερων εποχών: η αποκρυστάλλωση μιας διαδεδομένης πολιτισμικής εμμονής σε μια παθολογική μορφή (Susan Bordo).

Η δίαιτα είναι μία μορφή πειθαρχίας που επιβάλλεται στο σωματικό υποκείμενο και φτάνει μέχρι την «τυραννία του αδύνατου σώματος». Η γυμναστική είναι άλλη μία. Από τη στιγμή που και άνδρες και γυναίκες γυμνάζονται, δεν είναι πάντοτε εύκολο να διακρίνουμε τι κάνουν για χάρη της καλής φυσικής κατάστασης και τι κάνουν για να υποταχθούν στις απαιτήσεις της ιδανικής εικόνας τους. Οι γυναίκες κατεξοχήν πηγαίνουν στα γυμναστήρια υποτασσόμενες στις απαιτήσεις της θηλυκότητας.

Δεν είναι μόνο η φυσική όρεξη ή το ασμίλευτο περίγραμμα που αποτελούν κίνδυνο για τη γυναίκα: οι ίδιες οι εκφράσεις του προσώπου της μπορούν να υπονομεύσουν το σχέδιο πειθαρχησης στη σωματική τελειότητα. Ένα εκφραστικό πρόσωπο ρυτιδώνεται πιο εύκολα από ένα ανέκφραστο. Επομένως, αν οι γυναίκες δεν μπορούν να καταπιέσουν τα δυνατά συναισθήματα, μπορούν τουλάχιστον να μάθουν να εμποδίζουν την τάση του προσώπου να τα καταγράφει.



Η Σοφία Λόρεν προτείνει μια μοναδική λύση σ' αυτό το πρόβλημα: ένα κομματάκι κολλητικής ταινίας στο μέτωπο ή ανάμεσα στα φρύδια τραβάει το δέρμα κάθε φορά που συνοφρυώνεται, και δρα ως υπενθύμιση για να ηρεμήσει το πρόσωπο. Η ταινία μπορεί να επικολληθεί κάθε φορά που η γυναίκα είναι μόνη στο σπίτι.

III.

Υπάρχουν σημαντικές διαφορές των φύλων στις χειρονομίες, τη στάση, τις κινήσεις και τη γενική συμπεριφορά του σώματος: οι γυναίκες είναι πολύ πιο περιορισμένες από τους άνδρες στον τρόπο που κινούνται και στο χώρο που καταλαμβάνουν. Στο κλασικό έργο της πάνω στο θέμα, η Iris Young παρατηρεί ότι μοιάζει να υπάρχει ένας χώρος που περιβάλλει τις γυναίκες στη φαντασία τους, πέρα από τον οποίο διστάζουν να κινηθούν. Αυτό καταδεικνύεται στην απροθυμία να τεντώσουν και να απλώσουν το σώμα τους μέχρι εκεί που φτάνει –όπως γίνεται στα αθλήματα ή στις σωματικές εργασίες–, στη συνήθως περιορισμένη τους στάση, καθώς και στον γενικότερο τρόπο που κινούνται. Ο χώρος της γυναίκας δεν είναι ένα πεδίο στο οποίο οι σωματικές προθέσεις και επιθυμίες μπορούν να πραγματοποιηθούν ελεύθερα, αλλά μια περιφραγμένη περιοχή στην οποία νιώθει τοποθετημένη και από την οποία καθορίζεται. Η «χαλαρή γυναίκα» παραβιάζει αυτές τις νόρμες: η χαλαρότητά της εκδηλώνεται όχι μόνο στο ήθος της, αλλά και στον τρόπο ομιλίας της και κυριολεκτικά στον ελεύθερο και εύκολο τρόπο που κινείται.

Σε μια εκπληκτική σειρά περισσότερων από 2000 φωτογραφίες, πολλές από τις οποίες τραβήχτηκαν κρυφά στο δρόμο, η γερμανίδα φωτογράφος Marianne Wex κατέγραψε διαφορές στην τυπική αρσενική και θηλυκή στάση του σώματος. Οι γυναίκες κάθονται περιμένοντας το τρένο με τα χέρια κοντά στο σώμα, τις παλάμες διπλωμένες πάνω στην ποδιά τους, τα δάχτυλα των ποδιών ευθεία μπροστά ή γυρισμένα προς τα μέσα, και τα πόδια ενωμένα μεταξύ τους. Οι γυναίκες αυτών των φωτογραφιών γίνονται μικρές και στενές, άκακες. Αποπνέουν ένταση. Καταλαμβάνουν λίγο χώρο. Οι άνδρες, από την άλλη, απλώνονται στον διαθέσιμο χώρο. Κάθονται με τα πόδια ανοιχτά και τα χέρια ριγμένα σε κάποια απόσταση από το σώμα. Η πιο συνηθισμένη ανδρική στάση καθίσματος είναι αυτή που η Wex αποκαλεί «στάση προσφοράς»: τα πόδια αφημένα ορθάνοιχτα, ο καρβάλος ορατός, τα δάχτυλα των ποδιών στραμμένα προς τα έξω, το ένα χέρι συχνά αναπαύεται στο πλάι με την παλάμη να αιωρείται πάνω από έναν απλωμένο γοφό.

Αναλογικά με το συνολικό μέγεθος του σώματος, ο ανδρικός διασκελισμός είναι μεγαλύτερος από τον γυναικείο. Ο άνδρας έχει



πιο πηδηχτό και ρυθμικό βήμα, προχωρά με τα χέρια σε μεγαλύτερη απόσταση από το σώμα και τα αφήνει να κάνουν μεγαλύτερη ταλάντωση. Η γυναίκα κρατά τα χέρια της κοντύτερα στο σώμα, τις παλάμες κολλημένες στο πλάι. Το περπάτημά της είναι προσεκτικό. Αν έχει δε υποταχτεί στον επιπρόσθετο περιορισμό των ψηλοτάκουων παπουτσιών, το σώμα της είναι γεμμένο μπροστά και χωρίς ισορροπία: ο αγώνας να περπατήσει κάτω απ' αυτές τις συνθήκες κάνει το βήμα της ακόμα πιο κοφτό.

Οι γυναικείες κινήσεις όμως υπόκεινται και σε μια ακόμη πιο λεπτή πειθάρχηση. Τα γυναικεία πρόσωπα, όπως και τα σώματα, εξασκούνται στην έκφραση της υποτακτικότητας. Κάτω από την αρσενική εξουχιστική διερεύνηση, οι γυναίκες αποστρέφουν το βλέμμα τους και το χαμηλώνουν. Η γυναικεία ματιά έχει μάθει να εγκαταλείπει το δικαίωμα στην κυρίαρχη θέση του ενεργού παρατηρητή. Το «καλό» κορίτσι μαθαίνει να αποφεύγει το θαρραλέο και απελευθερωμένο βλέμμα της «χαλαρής» γυναίκας που κοιτάζει επιδίδοντας και οποιονδήποτε κάνει κέφι. Οι γυναίκες επίσης εξασκούνται στο χαμόγελο περισσότερο απ' ό,τι οι άνδρες. Και στην οικονομία του χαμόγελου, όπως και οπουδήποτε αλλού, υπάρχουν ενδείξεις ότι οι γυναίκες γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης, καθώς δίνουν περισσότερα απ' όσα παίρνουν. Σε πολλά τυπικά γυναικεία επαγγέλματα, η ευγένεια, η υποτακτικότητα, η εξυπηρετικότητα είναι μέρος της δουλειάς. Αυτό απαιτεί από την εργαζόμενη να φοράει ένα χαμόγελο στο πρόσωπό της για όλη την εργάσιμη ημέρα, ανεξαρτήτως της εσωτερικής της κατάστασης. Η οικονομία του αγγίγματος είναι επίσης άνιση: οι άνδρες αγγίζουν τις γυναίκες πιο συχνά και σε περισσότερα σημεία του σώματος απ' ό,τι αγγίζουν οι γυναίκες τους άνδρες: οι γυναίκες γραμματείς, οι εργάτριες στα εργοστάσια και οι σερβιτόρες αναφέρουν ότι τέτοιου είδους ελευθερίες σε σχέση με τα δικά τους σώματα παίρνονται από άλλους σε καθημερινή βάση.

Η γυναικεία κίνηση, χειρονομία και στάση πρέπει να εκφράζει όχι μόνο συστολή, αλλά και χάρη, καθώς και έναν ερωτισμό συγκρατημένο από σεμνότητα: και τα τρία μαζί. Αυτό είναι το πεδίο για την εκμάθηση ενός εντελώς νέου μοντέλου: η γυναίκα πρέπει να στέκεται με το στομάχι ρουφηγμένο προς τα μέσα, τους ώμους τραβηγμένους προς τα πίσω και το στήθος προτεταμένο, ώστε να το επιδεικνύει όσο το δυνατόν καλύτερα. Ενώ οφείλει να περπατάει σύμφωνα με τη μόδα που αρμόζει σε μια γυναίκα, οι κινήσεις της πρέπει ταυτοχρόνως να συνδυάζονται με ένα διακριτικό αλλά προκλητικό λίκνισμα των γοφών. Η υπερβολική επίδειξη όμως είναι ταμπού: Γυναίκες με κοντές φούστες και βαθιά ντεκολτέ οφείλουν να αποφεύγουν το σκύψιμο, αλλά αν χρειαστεί να το κάνουν, πρέπει να αποτρέψουν



την ανάρμοστη επίδειξη του στήθους ή των γλουτών. Από καιρό σε καιρό τα περιοδικά μόδας παρέχουν ακριβείς οδηγίες για τον σωστό τρόπο εισόδου και εξόδου από αυτοκίνητο. Αυτές οι οδηγίες συνδυάζουν και τις τρεις επιταγές των γυναικείων κινήσεων: μια γυναίκα δεν επιτρέπεται να απλώνει χέρια και πόδια προς όλες τις κατευθύνσεις, πρέπει να προσπαθεί να κινείται με χάρη –όχι και μικρό πράγμα, όταν πρέπει να κατέβεις από το πίσω κάθισμα ενός Φιάτ– και συνιστάται να αδράξει την ευκαιρία για μια ορισμένη παρουσίαση του ποδιού.

Όλες οι κινήσεις που περιγράψαμε προκύπτουν από το ίδιο το σώμα της γυναίκας. Αλλά με έναν τρόπο που συνήθως περνά απαρατήρητος, σε ένα ζευγάρι ο άνδρας πιθανόν να οδηγεί, κυριολεκτικά, τη γυναίκα όπου πηγαίνει: στο δρόμο, στο στρίψιμο μιας γωνίας, μπαίνοντας σε ένα ασανσέρ, μέσα από πόρτες, στην καρέκλα της για το δείπνο, στην πίστα χορού. Η κίνηση του άνδρα «δεν είναι απαραίτητα βαριά και πιεστική ή σωματική με έναν άσχημο τρόπο. Είναι λεπτή και ευγενής, αλλά και αποφασιστική, με τον τρόπο του πιο σίγουρου για τον εαυτό του αναβάτη απέναντι σε ένα καλοεκπαιδευμένο άλογο» (Nancy Henley).

IV.

Εξετάσαμε κάποιες από τις πρακτικές πειθάρχησης που οφείλει να κατέχει μια γυναίκα στην επιδίωξή της για το σώμα του σωστού μεγέθους και σχήματος που παρουσιάζει επίσης το αρμόζον στυλ της γυναικείας κινήσιολογίας. Όμως το γυναικείο σώμα αποτελεί και μια διακοσμημένη επιφάνεια, και σ' αυτή τη διαδικασία εμπλέκεται εξίσου μεγάλη πειθαρχία. Εδώ, ιδιαίτερα στο άπλωμα του *make up* και την επιλογή των ρούχων, η τέχνη και η πειθαρχία συγκλίνουν, παρ' όλο που, όπως θα εξηγήσω παρακάτω, απαιτείται λιγότερη τέχνη απ' όσο υποθέτουμε.

Το δέρμα της γυναίκας πρέπει να είναι απαλό, ελαστικό, άτριχο και λείο. Σε ιδανικές συνθήκες, δεν πρέπει να προδίδει κανένα ίχνος φθοράς, εμπειρίας, ηλικίας ή περίσκεψης. Οι τρίχες πρέπει να αφαιρούνται όχι μόνο από το πρόσωπο, αλλά και από μεγάλες επιφάνειες του σώματος, από τα πόδια, ακόμα και από την ηβική περιοχή, μια επιχείρηση που επιτυγχάνεται με πληθώρα μεθόδων. Η αφαίρεση της τριχοφυΐας του προσώπου μπορεί να γίνει πιο εξειδικευμένα. Τα φρύδια βγαίνουν από τη ρίζα τους με τσιμπιδάκι. Καυτό κερί χύνεται πάνω στο μουστάκι και τα μάγουλα και αποκολλάται όταν κρυώσει. Η γυναίκα που θέλει ένα πιο μόνιμο αποτέλεσμα μπορεί να δοκιμάσει την ηλεκτρόλυση: πρόκειται για την εξόντωση της ρίζας της τρίχας με τη διοχέτευση ηλεκτρικού ρεύματος σε μια βελόνα που έχει εισαχθεί στη βάση της. Η διαδικασία είναι επώδυνη και κοστίζει ακριβά.



Η εξέλιξη αυτού που ο «ειδικός ομορφιάς» ονομάζει «σωστή φροντίδα της επιδερμίδας» περιλαμβάνει όχι μόνο τη διατήρηση της υγείας, την αποφυγή έντονων μορφασμών και την εφαρμογή ασκήσεων προσώπου, αλλά και την τακτική χρήση προϊόντων περιποίησης προσώπου, πολλά από τα οποία πρέπει να χρησιμοποιούνται πάνω από μια φορά τη μέρα: καθαριστικές λοσιόν (το συνηθισμένο σαπούνι με νερό «διαταράσσει το pH του δέρματος»), καθαριστικά γαλακτώματα (ηπιότερα των λοσιόν), στυπτικά, τονωτικά, καθαριστικά για μακιγιάζ, κρέμες νυκτός, κρέμες τροφής, κρέμες ματιών, ενυδατικές, εξισορροπητικές, κρέμες σώματος, κρέμες χεριών, αλοιφές χειλιών, κρέμες μαυρίσματος, αντηλιακά, μάσκες προσώπου. Η εξασφάλιση της σωστής μάσκας προσώπου είναι περίπλοκη: Υπάρχουν θειούχες μάσκες για τα σπυράκια. Μάσκες λαδιού για τις ξηρές περιοχές. Αν αυτές αποτύχουν, υπάρχουν μάσκες σύσφιξης, μάσκες συντήρησης, μάσκες απολέπισης, καθαριστικές μάσκες από βότανα, καλαμπόκι ή αμύγδαλα. Οι μαύρες γυναίκες ίσως θελήσουν να χρησιμοποιήσουν κρέμες ξανοίγματος, για «ήπιο τόνο δέρματος». Τα προϊόντα φροντίδας της επιδερμίδας δεν επαλείφονται έτσι απλά στο δέρμα, αλλά εφαρμόζονται σύμφωνα με ακριβείς κανόνες: η κρέμα ματιών επιστρώνεται ταμποναριστά με ήπιες κινήσεις προς –και ποτέ από– τη μύτη. Η κρέμα καθαρισμού εφαρμόζεται μόνο με κινήσεις προς τα έξω, κάθετα στη μύτη και από πάνω προς τα έξω στα μάγουλα. Ο κανονιστικός λόγος της σύγχρονης ιατρικής έχει στρατολογηθεί από τη βιομηχανία καλλυντικών για να κερδίσει αξιοπιστία στους ισχυρισμούς της.

Στη γλώσσα των περιοδικών μόδας και των διαφημίσεων για καλλυντικά, το μακιγιάζ παρουσιάζεται σαν μια αισθητική δραστηριότητα με την οποία μια γυναίκα μπορεί να εκφράσει την ατομικότητά της. Στην πραγματικότητα, ενώ η μόδα στο μακιγιάζ αλλάζει κάθε λίγα χρόνια, κι ενώ παραλλαγές επιτρέπονται μόνο σε ορισμένες περιστάσεις, το μακιγιάζ του προσώπου είναι, κατά βάθος, μια άκρως τυποποιημένη δραστηριότητα που αφήνει λίγα περιθώρια για αυτοέκφραση. Το βάψιμο του προσώπου δεν είναι σαν το ζωγράφισμα μιας εικόνας: στην καλύτερη περίπτωση θα μπορούσε να περιγραφεί σαν το ζωγράφισμα της ίδιας εικόνας ξανά και ξανά, με ελάχιστες παραλλαγές. Ελάχιστο εύρος απόκλισης επιτρέπεται σ' αυτό που αποκαλείται σωστό μακιγιάζ γραφείου και μακιγιάζ για κοινωνικές περιστάσεις. Πράγματι, η γυναίκα που θα βαφτεί με έναν ιδιαίτερο καινοτόμο και ευφάνταστο τρόπο είναι πιθανόν να αντιμετωπιστεί όχι σαν καλλιτέχνη, αλλά σαν εκκεντρική. Επιπλέον, μιας και ένα σωστά μακιγιαρισμένο πρόσωπο αποτελεί, αν όχι άδεια εισόδου, τουλάχιστον πιστοποιητικό αποδοχής στις περισσότερες



κοινωνικές και επαγγελματικές περιστάσεις, η γυναίκα που επιλέγει να μη μακιγιαριστεί καθόλου αντιμετωπίζει κυρώσεις τέτοιες που δεν θα εφαρμόζονταν ποτέ σε κάποιον/α που θα επέλεγε να μη ζωγραφίσει μια ακουαρέλα...

V.

Έχουν όλα αυτά να κάνουν απλώς με τις διαφορές των φύλων; Ασφαλώς και όχι. Οι πειθαρχικές πρακτικές που περιέγραψα είναι μέρος της διαδικασίας μέσω της οποίας κατασκευάζεται το ιδανικό σώμα της θηλυκότητας – και επομένως το θηλυκό σώμα-υποκείμενο. Σ' αυτή την κατασκευή είναι αναγκαία η παραγωγή ενός «εξασκημένου και πειθηνίου σώματος», που σημαίνει ένα σώμα στο οποίο είναι εγγεγραμμένο ένα κατώτερο στάτους. Το γυναικείο πρόσωπο πρέπει να είναι μακιγιαρισμένο, δηλαδή μασκαρεμένο, όπως και το σώμα της: πρέπει να χάσει δέκα κιλά, τα χείλη της πρέπει να γίνουν πιο μυστηριώδη. Η «τέχνη» του μακιγιάζ είναι η τέχνη της μεταμόρφωσης, αυτό όμως προϋποθέτει ότι το γυναικείο πρόσωπο, άβαφο, είναι ατελής. Σαπουνί και νερό, ένα ξύρισμα και απλή φροντίδα της υγιεινής μπορεί να είναι αρκετά για εκείνον. Για εκείνη όμως όχι. Η στρατηγική των περισσότερων διαφημίσεων για προϊόντα ή υπηρεσίες ομορφιάς είναι να υποβάλλουν στις γυναίκες ότι τα σώματά τους είναι ελαττωματικά. Αλλά ακόμη και χωρίς τόσο κατηγορηματική διδαχή, οι εικόνες της τέλει θηλυκής ομορφιάς με τις οποίες μας βομβαρδίζουν καθημερινά τα μέσα ενημέρωσης δεν αφήνει αμφιβολίες στο μυαλό των περισσότερων γυναικών ότι συγκριτικά αποτυγχάνουν. Οι τεχνολογίες για τη θηλυκότητα υιοθετούνται και εξασκούνται από τις γυναίκες πάνω σε ένα υπόβαθρο διάχυτης αίσθησης σωματικής ατέλειας. Αυτό εξηγεί τον συχνά τυραννικό ή ακόμη και τελετουργικό χαρακτήρα τους.

Το πειθαρχικό μοντέλο της θηλυκότητας είναι μια παγίδα: απαιτεί τόσο ριζικά και εκτεταμένα μέτρα σωματικής μεταμόρφωσης, που ουσιαστικά κάθε γυναίκα που αφιερώνει τον εαυτό της σ' αυτό είναι καταδικασμένη σε κάποιο βαθμό να αποτύχει. Έτσι, ένας βαθμός ντροπής προστίθεται στην αίσθηση της γυναίκας ότι το σώμα στο οποίο κατοικεί είναι ελαττωματικό: θα έπρεπε να φροντίσει καλύτερα τον εαυτό της. Θα έπρεπε τελικά να είχε τρέξει εκείνο το τελευταίο χιλιόμετρο. Πολλές γυναίκες δεν διαθέτουν χρόνο ή πόρους για να παρέχουν στον εαυτό τους τα ελάχιστα που απαιτεί μια τέτοια κατάσταση, π.χ. μια σωστή διατροφή. Αυτή είναι άλλη μια πηγή ντροπής για φτωχές γυναίκες, που πρέπει να φέρουν τη θεωρούμενη από την κοινωνία ως «ντροπή της φτώχειας». Το βάρος που φέρουν οι φτω-



χές γυναίκες από αυτήν την άποψη δεν είναι μόνο ψυχολογικό, εφ' όσον η συμμόρφωση στα κυρίαρχα σωματικά πρότυπα είναι γνωστός παράγοντας τόνωσης της οικονομίας.

Οι ευρύτερες πειθαρχήσεις που κατασκευάζουν ένα «θηλυκό» σώμα από ένα γυναικείο, δεν είναι σε καμία περίπτωση ειδικές για κάποια φυλή ή τάξη. Γυναίκες της εργατικής τάξης ή έγχρωμες είναι αφιερωμένες στην ενσάρκωση ενός ιδανικού θηλυκότητας εξίσου με τις πιο προνομιούχες αδελφές τους. Χωρίς να αρνούμαστε βέβαια ότι παράγοντες όπως φυλή, τάξη, περιοχή κατοικίας, εθνικότητα ή προσωπικό γούστο μπορούν με πολλούς τρόπους να εκφραστούν μέσα στο είδος των πρακτικών που περιέγραψα. Το ανερχόμενο νεαρό στέλεχος εταιρείας μπορεί να αγοράσει τα καλλυντικά της σε μια ακριβή φίρμα, ενώ η ταμίας των McDonalds σε κάποια φτηνή αλυσίδα καταστημάτων. Η μία ίσως είναι γραμμένη σε ένα ακριβό γυμναστήριο - κέντρο υγείας, ενώ η άλλη θα πρέπει να τα καταφέρει με το Home Gym που διαφημίζεται στα περιοδικά: και οι δύο στοχεύουν στο ίδιο γενικότερο αποτέλεσμα.

Στο καθεστώς της θεσμοποιημένης ετεροσεξουαλικότητας, η γυναίκα πρέπει να γίνεται «αντικείμενο και λεία» για τον άνδρα. Γι' αυτόν είναι τα μάτια της καθαρές λίμνες, τα μάγουλά της απαλά σαν του μωρού (Simone de Beauvoir). Στη σύγχρονη πατριαρχική κουλτούρα ένας πανοπτικός αρσενικός ειδήμων κατοικεί μέσα στη συνείδηση των περισσοτέρων γυναικών: βρίσκονται ακατάπαυστα μπροστά στο βλέμμα του και υπό την κρίση του. Η γυναίκα βιώνει το σώμα της ιδωμένο από κάποιον άλλον, έναν ανώνυμο πατριαρχικό Άλλο. Λέγεται συχνά πως «οι γυναίκες ντύνονται για τις άλλες γυναίκες». Υπάρχει κάποια αλήθεια σ' αυτό: ποια άλλη, πέρα από κάποια που ασχολείται με ένα εγχείρημα όμοιο με το δικό μου, θα μπορούσε να εκτιμήσει την περηφάνια μου που τα καταφέρνω τόσο καλά; Ωστόσο, οι γυναίκες γνωρίζουν για ποιον γίνεται αυτό το παιχνίδι: Ξέρουν ότι μια όμορφη νεαρή γυναίκα είναι πιθανότερο να γίνει αεροσυνοδός απ' ό,τι μια «συνηθισμένη», και ότι μια καλοδιατηρημένη γυναίκα μεγαλύτερης ηλικίας έχει περισσότερες πιθανότητες να κρατήσει τον σύζυγό της, απ' ό,τι μία που «έχει εγκαταλείψει τον εαυτό της».

Εδώ μπορεί κανείς να διαφωνήσει ότι η «παράσταση» για κάποιον άλλο σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει την κατωτερότητα εκείνου που δίνει την παράσταση απέναντι σε εκείνον στον οποίο απευθύνεται: ο ηθοποιός, για παράδειγμα, εξαρτάται από το κοινό του αλλά καθόλου δεν είναι κατώτερός του. Δεν ξεπέφτει λόγω αυτής του της εξάρτησης. Ενώ η θηλυκότητα είναι σαφώς κάτι επίσης προσπονητό, η αναλογία με το θέατρο δεν είναι τόσο ακριβής. Πρώτον, όπως ξαναείπα, ο αυτοκαθορισμός που θεωρούμε αναγκαίο



σε μια καλλιτεχνική καριέρα λείπει από εδώ: η θηλυκότητα ως θέαμα είναι κάτι στο οποίο ουσιαστικά επιβάλλεται σε κάθε γυναίκα να συμμετάσχει. Δεύτερον, η ακριβής φύση των κριτηρίων σύμφωνα με τα οποία κρίνεται μια γυναίκα, όχι μόνο το αναπτόφευκτο της ίδιας της κρίσης, αντανακλά καταφανείς ανισορροπίες στην κοινωνική ισχύ των φύλων, πράγμα που δεν χαρακτηρίζει τη σχέση καλλιτεχνών και κοινού. Η αισθητική της θηλυκότητας, για παράδειγμα, που σημαίνει ευθραυστότητα και έλλειψη μυϊκής δύναμης, παράγει γυναικεία σώματα που μπορούν ελάχιστα να αντισταθούν στη σωματική εκμετάλλευση, και η σωματική εκμετάλλευση των γυναικών από τους άνδρες όπως ξέρουμε είναι ευρύτατα διαδεδομένη. Είναι αλήθεια ότι η μόδα των γυμναστηρίων επιτρέπει στις γυναίκες να αναπτύξουν περισσότερη μυϊκή δύναμη και αντοχή απ' ό,τι επιτρεπόταν ως τώρα. Πράγματι, εικόνες γυναικών εμφανίζονται τώρα στα μέσα ενημέρωσης που προσπαθούν να ερωτικοποιήσουν αυτό το νέο μωδες σώμα. Αλλά η γυναίκα σε καμία περίπτωση δεν επιτρέπεται να αναπτύξει περισσότερη μυϊκή δύναμη από τον σύντροφό της. Η νύφη που θα κουβαλούσε τρυφερά τον γαμπρό στο κατώφλι, είναι κωμική φιγούρα, όχι ρομαντική.

Υπό τη σύγχρονη «τυραννία του λεπτού σώματος» οι γυναίκες απαγορεύεται να γίνουν παχιές ή μεγαλόσωμες, πρέπει να καταλαμβάνουν όσο το δυνατόν λιγότερο χώρο. Το ίδιο το περίγραμμα της γυναίκας που αλλάζει όσο αυτή μεγαλώνει –πιο γεμάτο στήθος και πιο στρογγυλοί γοφοί– προκαλεί απέχθεια. Το σώμα το οποίο την κάνει να αισθάνεται υπό κρίση και αυστηρή πειθαρχία και το οποίο πρέπει να προσπαθήσει να αποδεχτεί σαν πρότυπο, είναι το σώμα μιας νεαρής έφηβης, ένα σώμα χωρίς σάρκα και ουσία, ένα σώμα που στο ίδιο του το περίγραμμα έχει εγγραφεί η εικόνα της ανωριμότητας. Η απαίτηση να διατηρήσει επιδερμίδα λεία και άτριχη συνηγορεί στο σενάριο της απειρίας, γιατί ένα σώμα παιδούλας πρέπει να συνοδεύεται από ένα πρόσωπο παιδούλας, ένα πρόσωπο που ποτέ δεν γερνά ή συνοφρυώνεται από σκέψεις. Το πρόσωπο της ιδανικής θηλυκής γυναίκας ποτέ δεν πρέπει να παρουσιάζει τα σημάδια του χαρακτήρα, της σοφίας και της εμπειρίας, που τόσο θαυμάζουμε στον άνδρα.

Η επιτυχία της εξασφάλισης ενός όμορφου και επιθυμητού σώματος χαρίζει στη γυναίκα την προσοχή και το θαυμασμό των άλλων, αλλά στην ουσία ελάχιστο σεβασμό και σπανίως κάποια κοινωνική δύναμη. Η προσπάθειά της να κατακτήσει την πειθαρχία του θηλυκού σώματος θα αποβεί άνευ σημασίας, απλώς και μόνο επειδή καταπιάνεται μ' αυτό: η δραστηριότητά της αποπνέει τη γενική απαξίωση οτιδήποτε γυναικειού. Παρά την αμείλικτη πίεση να «κά-



νουν το καλύτερο που μπορούν», οι γυναίκες γίνονται αντικείμενο γελοιοποίησης και περιφρόνησης για την ενασχόλησή τους με τέτοια «επουσιώδη» πράγματα όπως τα ρούχα και το μακιγιάζ. Επιπλέον, η στενή ταύτιση της γυναίκας με τη σεξουαλικότητα και το σώμα, σε μια κοινωνία που για αιώνες επέδειξε έντονη καχυποψία και για τα δύο, δεν βοηθάει και πολύ στην ανύψωση της κοινωνικής της θέσης. Ακόμη και τα πλέον λατρεμένα γυναικεία σώματα παραπονιόντουσαν συνήθως για την κατάστασή τους, με τρόπο που αποκαλύπτει μια σιωπηρή κατανόηση ότι υπάρχει κάτι ξεπεσμένο στο είδος της προσοχής που λάμβαναν.

Ωστόσο, είναι κυρίως στην περιορισμένη τους κινησιολογία και συμπεριφορά που φανερώνεται η κατώτερη υπόσταση του γυναικείου σώματος. Η τυπική γλώσσα του σώματος της γυναίκας, γλώσσα σχετικής έντασης και συστολής, γίνεται αντιληπτή ως γλώσσα υποταγής όταν συμβαίνει μεταξύ ανδρών, στις ανδρικές ιεραρχίες. Σε τέτοιες ομάδες, εκείνοι με το ανώτερο στάτους συνήθως υιοθετούν πιο χαλαρές και αναπαυτικές στάσεις: ο διευθυντής απλώνεται με άνεση πίσω από το γραφείο, ενώ ο υποψήφιος υπάλληλος κάθεται με ένταση άκαμπος στην άκρη της καρέκλας του. Άτομα ανώτερου στάτους επιτρέπεται να αγγίζουν τους υφισταμένους τους πιο πολύ απ' ό,τι αυτοί τα αγγίζουν, δέχονται περισσότερη οπτική επαφή και χαμόγελα από τους κατώτερους τους απ' όσο έχει παρατηρηθεί να προσφέρουν (Nancy Henley). Η συμπεριφορά τους δηλώνει αυτοπεποίθηση και ευκολία, ειδικά ευκολία πρόσβασης στον Άλλο. Η γυναικεία συνεσταλμένη στάση και κίνηση είναι αναμφισβήτητα υπερκαθορισμένη: το γεγονός ότι οι γυναίκες έχουν την τάση να στέκονται και να κάθονται με πόδια, χέρια, γόνατα, κοντά ή κολλημένα το ένα στο άλλο, μπορεί να αποτελεί μια κωδικοποιημένη δήλωση σεξουαλικής επιφυλακής, σε μια κοινωνία που ακόμα διατηρεί διττό κριτήριο στο πεδίο της σεξουαλικότητας, ή μια προσπάθεια, μάλλον ασύνειδη, να προφυλάξουν τη γεννητική περιοχή. Στην τελευταία περίπτωση, η σφιχτή και περιορισμένη στάση της γυναίκας μπορεί να θεωρηθεί έκφραση της ανάγκης της να απωθήσει πραγματική ή συμβολική σεξουαλική επίθεση. Ό,τι διαστάσεις και να αποδοθούν στην τελική ένδειξη φόβου ή υποταγής, ένα πράγμα είναι σαφές: η γλώσσα του σώματος της γυναίκας μιλά εύγλωττα, αν και σιωπηρά, για την κατώτερη θέση της στην ιεραρχία των φύλων.

VI.

Αν αυτά που περιγράψαμε αποτελούν αυθεντική πειθαρχία –ένα σύστημα, με τα λόγια του Foucault «μικροεξουσίας» που είναι στην ουσία του ασύμμετρο και μη εξισωτικό–, ποιοι είναι λοιπόν αυτοί που την



ασκούν; Ποιος είναι ο ανώτερος αξιωματικός στο πειθαρχικό καθεστώς της θηλυκότητας; Ιστορικά, ο νόμος είχε κάποια αρμοδιότητα να επιβάλλει την πειθαρχία: σε περασμένες εποχές, για παράδειγμα, άτομα που εμφανίζονταν δημοσίως ντυμένα με ρούχα του αντίθετου φύλου, μπορούσαν να συλληφθούν. Ενώ οι θιασώτες της παρενδυσίας (cross-dressers) υφίστανται ακόμη παρενοχλήσεις, το είδος της πειθαρχίας για το οποίο συζητούμε δεν είναι αρμοδιότητα της αστυνομίας ή των δικαστηρίων. Γονείς και δάσκαλοι, βεβαίως, έχουν έντονη επιρροή, υποδεικνύοντας στα κορίτσια να φέρονται σεμνά και γυναικεία, να «χαμογελούν όμορφα», να κάθονται με τα πόδια κλειστά. Η επιρροή των μέσων ενημέρωσης είναι επίσης διαβρωτική, κατασκευάζοντας μια εικόνα του γυναικείου σώματος ως θέαμα, και δεν είναι επίσης δυνατόν να αγνοήσουμε το ρόλο που παίζουν οι «ειδικοί ομορφιάς» ή εμβληματικά δημόσια πρόσωπα όπως η Jane Fonda.

Κανένα όμως από αυτά τα άτομα –ο σύμβουλος περιποίησης προσώπου, ο γονέας, ο αστυνομικός– δεν ασκεί το είδος εξουσίας που έχουν συνήθως όσοι διευθύνουν θεσμούς πειθάρχησης απλούστερου τύπου. Η πειθαρχική εξουσία που εγγράφει η θηλυκότητα στο γυναικείο σώμα βρίσκεται παντού και πουθενά. Ο ασκών την πειθαρχία είναι ο καθένας και κανένας. Γυναίκες που θεωρούνται υπέρβαρες, για παράδειγμα, αναφέρουν ότι δέχονται τακτικά προτροπές να ξεκινήσουν δίαιτα, ακόμη κι από άτομα που γνωρίζουν ελάχιστα. Αυτές οι παρενοχλήσεις συχνά απαλύνονται από αναφορές στη φυσική ομορφιά που απλώς περιμένει να αναδυθεί: «Ο κόσμος έλεγε πάντοτε ότι έχω όμορφο πρόσωπο, και “αν μόνο έχανε βάρος, θα ήσουν τόσο όμορφη”» (Marcia Millman). Εδώ, ο «κόσμος» –φίλοι και απλές γνωριμίες εξίσου– δρουν ενισχύοντας τα κυρίαρχα κριτήρια για το μέγεθος του σώματος.

Ο Foucault τείνει να ταυτίζει την επιβολή πειθαρχίας στο σώμα με τη λειτουργία ορισμένων θεσμών, π.χ. του σχολείου, του εργοστασίου, της φυλακής. Κάνοντας ωστόσο αυτή την ταύτιση, παραβλέπει το βαθμό κατά τον οποίο η πειθαρχία μπορεί και να βρίσκεται εκτός θεσμικών περιορισμών, όσο και να υπόκειται σ' αυτούς. Η ανωνυμία της πειθαρχικής εξουσίας και η ευρεία εξάπλωσή της καθιστούν δύσκολη την σε βάθος κατανόηση της υποτέλειας των γυναικών. Η απουσία επίσημης θεσμικής δομής και αρχών εξουσιοδοτημένων να εκτελούν θεσμικές εντολές δημιουργεί την εντύπωση ότι η συγκρότηση της θηλυκότητας είναι είτε εντελώς εθελοντική είτε φυσική. Οι διάφορες αντιλήψεις για την «πειθαρχία» είναι εδώ ενδεικτικές. Αφ' ενός η πειθαρχία είναι κάτι που επιβάλλεται στα υποκείμενα ενός συστήματος εξουσίας «που είναι στην ουσία του ασύμμετρο και μη εξισω-



τικό». Μαθητές, κατάδικοι, στρατιώτες, υπόκεινται σε τέτοιου είδους πειθαρχία. Όμως η πειθαρχία μπορεί να αναζητηθεί και εθελοντικά – για παράδειγμα, όταν ένα άτομο αναζητά μύηση στην πνευματική πειθαρχία του βουδιστικού ζεν. Η πειθαρχία μπορεί φυσικά να είναι δύο σε ένα: ο εθελοντής/η εθελόντρια μπορεί να αναζητά τη σωματική και επαγγελματική άσκηση που του προσφέρει ο στρατός, χωρίς να παύει ο στρατός να αποτελεί το εργαλείο με το οποίο ο ίδιος και άλλα άτομα της κοινωνικής του τάξης παραμένουν σε πειθαρχημένη υποτέλεια. Η γυναικεία σωματική πειθαρχία έχει αυτόν τον διπλό χαρακτήρα: από τη μία, καμία δεν ξεκινά να κάνει αποτρίχωση με ηλεκτρόλυση με το πιστόλι στον κρόταφο, και δεν μπορούμε να παραβλέψουμε την πρωτοβουλία και επινοητικότητα που επιδειχνουν αμέτρητες γυναίκες προκειμένου να οικειοποιηθούν τα τελετουργικά της ομορφιάς. Παρ' όλ' αυτά, στο βαθμό που οι πειθαρχικές πρακτικές της θηλυκότητας παράγουν ένα «υποταγμένο και εξασκημένο», ένα υποδεέστερο σώμα, πρέπει να γίνουν αντιληπτές ως πτυχές μιας πολύ ευρύτερης πειθαρχίας, ενός καταπιεστικού και άνισου συστήματος σεξουαλικής καθυπόταξης. Αυτό το σύστημα αποσκοπεί στη μετατροπή των γυναικών σε πειθήνιες και ενδοτικές συνοδούς των ανδρών, κι αυτό είναι τόσο βέβαιο όσο και το ότι ο στρατός αποσκοπεί στη μετατροπή των νεοσυλλέκτων σε στρατιώτες.

Η μεταμόρφωση βέβαια ενός ατόμου σε σωστό θηλυκό σώμα μπορεί να αφορά κάποια ή όλες τις παρακάτω περιπτώσεις: μια τελευταία ενηλικίωση, υιοθέτηση και εξύμνηση μιας συγκεκριμένης αισθητικής, έναν τρόπο επίδειξης του οικονομικού και κοινωνικού στάτους, ένα είδος θριάμβου έναντι άλλων γυναικών στον ανταγωνισμό για κάποιον άνδρα ή θέση εργασίας, ή μια ευκαιρία για πελώρια ναρκισσική απόλαυση. Η κοινωνική κατασκευή του θηλυκού σώματος είναι όλα αυτά τα πράγματα, αλλά στη βάση της είναι και πειθαρχία, και μάλιστα πειθαρχία μεγάλης ανισότητας. Η απουσία επίσημα αναγνωρισμένων «πειθαρχητών» και κυρώσεων, απλώς και μόνο αποκρύπτει το βαθμό στον οποίο η προσταγή για προσαρμογή στη «θηλυκότητα» εξυπηρετεί το συμφέρον της εξουσίας. Τα πάντα συνεργάζονται γι' αυτό το ψέμα: το μακιγιάζ θεωρείται απλώς ένα καλλιτεχνικό παιχνίδι. Το πρώτο της ζευγάρι ψηλοτάκουνα παπούτσια είναι δήθεν ένα αθώο δείγμα ενηλικίωσης και όχι το σύγχρονο αντίστοιχο του δεσπίματος ποδιών.

Γιατί δεν είναι όλες οι γυναίκες φεμινίστριες; Στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες δεν αποτελεί πια κανόνα το να κάθονται «φρόνιμα» οι γυναίκες μπροστά στο φόβο της εκδικητικής βίας των ανδρών. Η κακομεταχείριση που υφίστανται δεν είναι αυτή των μαύρων της Νότιας Αφρικής επί συστήματος apartheid. Ούτε αρκεί να πούμε ότι η



ψευδής συνείδηση που εμφυσά στη γυναίκα η πατριαρχική ιδεολογία είναι το θεμέλιο της καθυπόταξής της. Χωρίς να αρνούμαστε, βέβαια, ότι οι γυναίκες συχνά υφίστανται θηριώδη βία από τους άνδρες, ή ότι γυναίκες και άνδρες εξίσου έχουν ενστερνιστεί πλήρως την ιδεολογία της κυρίαρχης τάξης πραγμάτων όσον αφορά την ταυτότητα του φύλου. Εκείνο που ισχυρίζομαι είναι πως για την επαρκή κατανόηση της καταπίεσης των γυναικών χρειάζεται να λάβουμε υπόψη το βαθμό στον οποίο, όχι μόνο οι ζωές των γυναικών αλλά και οι ίδιες οι υποκειμενικότητές τους, δομούνται μέσα σε ένα σύνολο πρακτικών συστηματικής υποκρισίας. Η γυναικεία πειθαρχία του σώματος είναι μια σημαντική περίπτωση: οι πρακτικές που κατασκευάζουν αυτό το σώμα παρουσιάζουν δημόσια έναν στόχο και χαρακτήρα πραγματικά πολύ απομακρυσμένο, ριζικά διαφορετικό, από τη δημόσια λειτουργία τους. Από αυτή την άποψη, το σύστημα της καθυπόταξης με βάση το φύλο, όπως το παζάρι των μισθών στον καπιταλισμό, καταδεικνύει με τον δικό του τρόπο την παλιά σύγκρουση ανάμεσα στο είναι και στο φαίνοσθαι: οι φαινομενικές μορφές με τις οποίες παρουσιάζεται είναι συχνά εντελώς διαφορετικές από τις πραγματικές σχέσεις που διαμορφώνουν τη βαθύτερη δομή τους.

VII.

Η απουσία επίσημων κυρώσεων δεν σημαίνει ότι η γυναίκα που δεν καταφέρνει ή δεν προτίθεται να υποβάλει τον εαυτό της στην αρμόζουσα πειθαρχία του σώματος δεν θα αντιμετωπίσει καθόλου κυρώσεις. Αντιθέτως, αντιμετωπίζει μια πολύ σημαντική ποινή σε έναν κόσμο όπου κυριαρχούν οι άνδρες: χάνει το ανδρικό πατρונάρισμα. Για την ετεροσεξουαλική γυναίκα αυτό μπορεί να σημαίνει την απώλεια μιας προσωπικής σχέσης που έχει μεγάλη ανάγκη. Για τις ετεροσεξουαλικές αλλά και τις λεσβίες, σημαίνει και μια ευρύτερη κοινωνική περιθωριοποίηση.

Όπως προείπα, οι γυναίκες αυτοτιμωρούνται για την αποτυχία τους να συμμορφωθούν. Η αυξανόμενη βιβλιογραφία για το μέγεθος του γυναικείου σώματος βρήκει δύσκολα εκμαιευμένων εξομολογήσεων ντροπής για τα παραπάνω κιλά:

«Ένιωθα άχαρη και τεράστια. Ένιωθα ότι θα 'πεφτα πάνω σε έπιπλα, αντικείμενα, καρέκλες, ότι δεν θα χωρούσα στο Φολκσβάγκεν, ειδικά στην περίπτωση που κόσμος προσπαθούσε να συνωστισθεί στο πίσω κάθισμα. Ένιωθα ότι καταλάμβανα όλο το δωμάτιο... Ένιωθα αηδιαστική και άξεστη. Το καλοκαίρι ζεσταινόμουν και ιδρώνα και ήξερα ότι ο κόσμος έβλεπε τον ιδρώτα μου σαν απόδειξη της παχυσαρκίας μου» (Marcia Millman).

«Νιώθω τόσο απαίσια με την εμφάνισή μου που έχω κόψει κάθε επαφή με το



σώμα μου. Λειτουργώ από το λαιμό και πάνω. Δεν κοιτάζω σε καθρέφτες. Δεν θέλω να ξοδεύω χρόνο σε αγορές ρούχων. Δεν θέλω να ξοδεύω χρόνο στο μακιγιάζ, γιατί μου είναι επώδυνο να κοιτάζω τον εαυτό μου» (Marcia Millman).

«Δεν αντέχω άλλο να κοιτάζω τον εαυτό μου... Όποτε πρέπει να κοιτάζω στον καθρέφτη για να χτενιστώ, δένω μια μεγάλη πετσέτα γύρω από το λαιμό μου. Ακόμα και τη νύχτα φοράω το νυχτικό μου χωρίς να βγάλω μπλούζα και παντελόνι. Έχω πολύ καιρό να κοιτάζω πραγματικά το σώμα μου» (Kim Chernin).

Το βάθος της ντροπής αυτών των γυναικών είναι ενδεικτικό του πόσο οι γυναίκες έχουν ενσωματώσει τα πατριαρχικά κριτήρια για το αποδεκτό σώμα. Μια συνολικότερη εξέταση του τι σημαίνει «εσωτερικευση» μπορεί να φωτίσει την ερώτηση που τέθηκε προηγουμένως: Γιατί δεν είναι κάθε γυναίκα φεμινίστρια;

«Εσωτερικεύω» σημαίνει ενσωματώνω κάτι στη δομή του εαυτού μου. Λέγοντας «δομή του εαυτού» αναφέρομαι στους τρόπους αντίληψης και αυτο-αντίληψης που επιτρέπουν σε έναν εαυτό να διαφοροποιείται και από άλλους εαυτούς και από πράγματα που δεν είναι εαυτοί. Ένας αφηρημένος αρσενικός παρατηρητής καταφέρνει να κατασκευάσει τη συνείδηση της γυναίκας για τον εαυτό της ως σωματικό ον.¹ Αυτή, λοιπόν, είναι μία έννοια της «εσωτερικευσης». Η αίσθηση του εαυτού ως διακριτής και πολύτιμης ατομικότητας εξαρτάται στενά όχι μόνο από την αίσθηση του πώς γίνεται αντιληπτός ο εαυτός, αλλά και από το τι ξέρει κανείς, ειδικά το τι ξέρει κανείς να κάνει. Αυτή είναι η δεύτερη έννοια της «εσωτερικευσης». Όποιο και αν είναι το τελικό αποτέλεσμα, η πειθαρχία μπορεί να παρέχει στο άτομο στο οποίο επιβάλλεται την αίσθηση της επιδεξιότητας καθώς και μια ασφαλή αίσθηση ταυτότητας. Εδώ υπάρχει μια αντίφαση: ενώ η επιβολή μιας τέτοιας πειθαρχίας μάλλον συντελεί σε μια ευρύτερη αποδυνάμωση του ατόμου, από την άλλη είναι δυνατόν να βοηθήσει το άτομο να αναπτύξει εσωτερικές δυνάμεις. Οι γυναίκες, επομένως, όπως άλλες ατομικότητες, επενδύουν στη διατήρηση των δεξιοτήτων τους, ό,τι κι αν τους έχει κοστίσει να τις αποκτήσουν, και ανεξάρτητα από το ερώτημα, μήπως θα ήταν καλύτερα γι' αυτές, αν δεν ήταν κατ' αρχήν υποχρεωμένες από το κατασκευασμένο κοινωνικά φύλο τους να τις αποκτήσουν. Επομένως, ο φεμινισμός, ιδίως ο πραγματικά ριζοσπαστικός φεμινισμός που αμφισβητεί την πατριαρχική κατασκευή του γυναικείου σώματος, απειλεί τις γυναίκες με την

¹ Βλ. το παράρτημα στη σελίδα 74: Η εικόνα της γυναίκας και το ανδρικό βλέμμα.



αφαίρεση μιας συγκεκριμένης δεξιότητάς τους, κάτι στο οποίο οι άνθρωποι φυσιολογικά αντιδρούν. Επιπλέον, θέτει υπό αμφισβήτηση εκείνη την πλευρά της ατομικής τους ταυτότητας που έχει συνδεθεί με την αίσθηση ότι αξίζουν κάτι.

Η αντίδραση που πηγάζει απ' τα παραπάνω πιθανόν να συνοδεύεται από απροθυμία να απαρνηθούν τα οφέλη της συμμόρφωσης. Απεναντίας, πολλές γυναίκες αντιστέκονται στην εγκατάλειψη της αισθητικής που επιβάλλει την προσαρμογή τους προκειμένου να γίνουν ωραίες. Αλλά υπάρχει ακόμα μια αιτία αντίδρασης, μια πιο κρυφή, ίσως, αλλά και πάλι άμεσα σχετιζόμενη με το ζήτημα της ταυτότητας και της εσωτερικεύσης. Η αίσθηση του να έχεις ένα σώμα που είναι «θηλυκό» –ένα σώμα κοινωνικά κατασκευασμένο μέσω των κατάλληλων πρακτικών– είναι στις περισσότερες περιπτώσεις κρίσιμη στον τρόπο που μια γυναίκα αισθάνεται τον εαυτό της ως θηλυκό και, εφ' όσον προς το παρόν οι άνθρωποι μπορούν να υπάρχουν μόνο ως θηλυκοί ή αρσενικοί, στο να αισθάνεται ότι υπάρχει, ότι είναι μια ατομικότητα. Κατέχοντας αυτό το σώμα είναι επιπλέον σημαντικό για την αίσθησή της ότι αποτελεί σεξουαλικά επιθυμητό και επιθυμών υποκείμενο. Επομένως, οποιαδήποτε πολιτική θέση στοχεύει στην αποσυναρμολόγηση του μηχανισμού που μετατρέπει το σώμα μιας γυναίκας σε «θηλυκό» σώμα, η γυναίκα μπορεί να την αντιλαμβάνεται ως απειλή απώλειας του φύλου και της σεξουαλικότητάς της, αν όχι πλήρους εκμηδένισής.



Οι κατηγορίες του ανδρισμού και της θηλυκότητας συντελούν σε κάτι παραπάνω από την απλή υποστήριξη της κατασκευής της ατομικής ταυτότητας: είναι κεντρικά συστατικά της ανεπίσημης κοινωνικής οντολογίας μας. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί σε κάποιο βαθμό το κατά τ' άλλα λαβυρινθώδες φαινόμενο της ομοφοβίας, αλλά και την αποστροφή που νιώθει πολύς κόσμος στο θέαμα γυναικών bodybuilders. Ούτε η ομοφυλόφιλη ούτε η μωώδης γυναίκα μπορεί να αφομοιωθεί εύκολα στις κατηγορίες που δομούν την καθημερινή ζωή. Η ριζοσπαστική φεμινιστική κριτική της θηλυκότητας, λοιπόν, αποτελεί κίνδυνο όχι μόνο για το πώς βιώνει η γυναίκα την ταυτότητά



της και για την αίσθηση ότι είναι επιθυμητή, αλλά και για την ίδια τη δομή του κοινωνικού σύμπαντος.

Φυσικά, πολλές γυναίκες είναι φεμινίστριες, υποστηρίζοντας ένα πρόγραμμα οικονομικής και πολιτικής μεταρρύθμισης στον αγώνα διεκδίκησης ισότητας με τους άνδρες. Πολλές όμως «μεταρρυθμιστριες» ή φιλελεύθερες φεμινίστριες (για την ακρίβεια, πολλές ορθόδοξες μαρξίστριες) τάσσονται υπέρ της άποψης ότι η θηλυκότητα μιας γυναίκας είναι συμβατή με τον απελευθερωτικό της αγώνα. Αυτές οι θεωρητικοί απορρίπτουν την πρότυπη θηλυκότητα που βασίζεται στην αντίληψη των «ξεχωριστών σφαιρών» και τον παραδοσιακό καταμερισμό της εργασίας βάσει του φύλου, ενώ αποδέχονται ταυτοχρόνως τα συμβατικά κριτήρια για την εμφάνιση του θηλυκού σώματος. Αν η ανάλυσή μου είναι σωστή, τέτοιοι είδους φεμινισμός πάσχει από έλλειψη συνοχής. Ο Foucault υποστηρίζει ότι η σύγχρονη αστική δημοκρατία αποτυγχάνει στο να ανακαλύψει πολιτικές μικροεξουσίες που βρίσκονται πέρα από το βασίλειο αυτού που συνηθώς ορίζεται ως το «πολιτικό». «Ο άνθρωπος για τον οποίο μας μιλούν, αυτός που καλούμαστε να απελευθερώσουμε», λέει, «είναι ήδη αυτός καθεαυτός το αποτέλεσμα μιας πολύ χειρότερης καθυπόταξης» (Foucault, *ό.π.*). Εάν, όπως προείπα, η γυναικεία υποκειμενικότητα αποτελείται, σε οποιοδήποτε βαθμό, από τις πειθαρχικές πρακτικές που κατασκευάζουν το θηλυκό σώμα, και συγκροτείται διά μέσου αυτών, όσα ο Foucault αποδίδει στον «άνθρωπο» (man) ισχύουν ακόμα περισσότερο στην περίπτωση «γυναίκα» (woman). Οι μαρξιστές κράτησαν την ανεπάρκεια ενός καθαρά φιλελεύθερου φεμινισμού: φτάσαμε στο ίδιο συμπέρασμα από διαφορετική οδό, αμφισβητώντας συγχρόνως εξίσου και την επάρκεια των παραδοσιακών μαρξιστικών συνταγών για τη γυναικεία απελευθέρωση. Οι φιλελεύθεροι κάνουν λόγο για ίσα δικαιώματα των γυναικών, οι παραδοσιακοί μαρξιστές για την είσοδο της γυναίκας στην παραγωγή ισότιμα με τους άνδρες, για την αναγνώριση ότι η οικιακή εργασία παράγει αξία και για την προλεταριακή επανάσταση. Κανείς δεν κάνει λόγο για την αποδόμηση των κατηγοριών του ανδρισμού και της θηλυκότητας. Η θηλυκότητα ως συγκεκριμένη επιλογή τού να υπάρχουν σωματικά θα πρέπει να ξεπεραστεί, με κατεύθυνση κάτι εντελώς διαφορετικό – όχι τον ανδρισμό, που με πολλούς τρόπους αποτελεί απλώς το αντικαθρέφτισμά της, αλλά μια ριζική, ασύλληπτη έως τώρα μεταμόρφωση του γυναικείου σώματος.

VIII.

Ο Foucault (*Εξουσία, Γνώση και Ηθική*) ισχυρίζεται ότι η μετάβαση από τις παραδοσιακές στις νεωτερικές κοινωνίες χαρακτηρίζεται



από βαθιά αλλαγή στον τρόπο άσκησης της εξουσίας, από αυτό που ονομάζει «αντιστροφή του πολιτικού άξονα της εξατομίκευσης». Σε παλιότερα αυταρχικά καθεστώτα, η εξουσία ενσαρκωνόταν στο πρόσωπο του μονάρχη και ασκούνταν πάνω σε ένα ευρύ ανώνυμο σώμα υπηκόων. Η παραβίαση του νόμου θεωρούνταν προσβολή στην επιβολή της συμμόρφωσης, στο παρελθόν ήταν συχνά ιδιαίτερα βάνασες, περιλαμβάνοντας εξωφρενικές βιαιοπραγίες κατά του σώματος, η εξουσία σε ένα τέτοιο σύστημα δρούσε με τρόπο τυχαίο και ασυνεχή. Το κοινωνικό σύνολο βρισκόταν σε μεγάλο βαθμό έξω από τον έλεγχό της.

Αντιθέτως, η νεωτερική κοινωνία βλέπει την αναγκαιότητα ολοένα και πιο επιθετικών μηχανισμών εξουσίας, για την άσκηση πολύ πιο στενού κοινωνικού και ψυχολογικού ελέγχου απ' ό,τι ήταν δυνατόν σε προηγούμενες εποχές. Στις νεωτερικές κοινωνίες, η εξουσία «κυκλοφορεί μέσω ολοένα και πιο εκλεπτυσμένων καναλιών, αποκτώντας πρόσβαση στα άτομα καθαυτά, στα σώματά τους, τις χειρονομίες τους και όλες τις καθημερινές δραστηριότητές τους» (Foucault ό.π.). Η εξουσία τώρα προσπαθεί να μεταμορφώσει το μυαλό των ατόμων που ίσως μπουν στον πειρασμό να της αντισταθούν, όχι απλώς να τιμωρήσει ή να φυλακίσει τα σώματά τους. Αυτό απαιτεί δύο πράγματα: πιο εκλεπτυσμένο έλεγχο του χρόνου του σώματος και των κινήσεών του – έναν έλεγχο που δεν μπορεί να πετύχει χωρίς ακατάπαυστη επιτήρηση και μια βαθύτερη κατανόηση του συγκεκριμένου προσώπου, της γένεσης και της φύσης της «περίπτωσης» του. Στην προσπάθειά της να εφαρμόσει αυτούς τους νέους μηχανισμούς, η εξουσία χρειάζεται μια νέα γνώση του ατόμου: έτσι γεννιούνται η νεωτερική ψυχολογία και κοινωνιολογία. Οι νέες μέθοδοι ελέγχου, είτε είναι επιφορτισμένες με τη συμμόρφωση, παραγωγή, εκπαίδευση είτε με την παροχή κοινωνικής πρόνοιας, μεταξύ τους είναι όμοιες: ασκούν εξουσία με τρόπο γραφειοκρατικό – απρόσωπο, συγκεντρωτικό και διαβρωτικό. Αυτό που συνέβη είναι μία αντιστροφή: η εξουσία τώρα έχει γίνει ανώνυμη, ενώ το σχέδιο ελέγχου έχει γεννήσει μια νέα ατομικότητα. Ουσιαστικά, ο Foucault πιστεύει ότι η λειτουργία της εξουσίας συγκροτεί την ίδια την υποκειμενικότητα του υποκειμένου. Εδώ επιστρέφει η εικόνα του Πανοπτικού: Γνωρίζοντας ότι πιθανόν αποτελεί αντικείμενο παρατήρησης από την κορυφή του πύργου ανά πάσα στιγμή, ο έγκλειστος αναλαμβάνει τη δουλειά της αστυνόμευσης του εαυτού του. Το εξεταστικό βλέμμα που είναι εγγεγραμμένο στην ίδια τη δομή του πειθαρχικού θεσμού εσωτερικεύεται από τον έγκλειστο: οι μοντέρνες τεχνολογίες συμπεριφοράς λοιπόν προσανατολίζονται στην παραγωγή απομονωμένων και αυτο-αστυ-



νομευόμενων υποκειμένων.

Οι γυναίκες έχουν τη δική τους εμπειρία του εκσυγχρονισμού της εξουσίας, εμπειρία που αρχίζει αργότερα, αλλά ακολουθεί από πολλές απόψεις την πορεία που σκιαγραφεί ο Foucault. Σε σημαντικό βαθμό, η συμπεριφορά της γυναίκας είναι τώρα πολύ λιγότερο ρυθμισμένη απ' ό,τι ήταν στο παρελθόν. Έχει μεγαλύτερη κινητικότητα, είναι λιγότερο περιορισμένη στην οικιακή σφαίρα. Απολαμβάνει πράγματα που για τις προηγούμενες γενιές θα θεωρούνταν αδιανόητη σεξουαλική ελευθερία. Το διαζύγιο, η πρόσβαση στη μισθωτή εργασία εκτός σπιτιού και η αυξανόμενη εκκοσμίκευση της σύγχρονης ζωής χαλάρωσαν την εξάρτησή της από την παραδοσιακή οικογένεια και, παρά τη σύγχρονη αναβίωση του φονταμενταλισμού, από την εκκλησία. Η εξουσία σ' εκείνους τους θεσμούς ασκούνταν από άτομα που γνώριζε. Σύζυγοι και πατεράδες επέβαλλαν την πατριαρχική εξουσία στην οικογένεια. Όπως στην αρχαιότητα, το σώμα της γυναίκας υφίστατο κυρώσεις σε περίπτωση ανυπακοής. Όχι το βασιλικό υποκείμενο του Foucault αλλά το Θεϊκό Υποκείμενο αποφάσιζε και διέτασσε ότι η επιθυμία της θα κατευθύνεται πάντοτε «προς τον σύζυγό της», ενώ ο παπάς της γνωστοποιούσε τις ειδικότερες προθέσεις του Θεού όσον αφορά το χώρο και τα καθήκοντά της. Τον καιρό που πολιτική και εκκλησιαστική εξουσία ήταν ακόμη αδιαχώριστες, τα άτομα που επίσημα ασκούσαν την εξουσία ήταν επιφορτισμένα και με το σωφρονισμό των ατίθασων γυναικών, τις οποίες, υποτίθεται, η οικογένεια είχε αποτύχει να συμμορφώσει.

Αντιθέτως, η πειθαρχική εξουσία που είναι ολοένα και πιο επιφορτισμένη με την παραγωγή της σωστά ενσάρκωμένης θηλυκότητας, είναι διάχυτη και ανώνυμη. Δεν υπάρχουν άτομα επίσημα εξουσιοδοτημένα να την ασκήσουν. Διακατέχει τους πάντες και κανέναν. Αυτή η πειθαρχική εξουσία είναι χαρακτηριστικά νεωτερική: δεν βασίζεται σε αυθαίρετες ή θεσμικές κυρώσεις, ούτε επιζητά τον περιορισμό της ελευθερίας του γυναικείου σώματος όσον αφορά τη μετακίνησή της από μέρος σε μέρος. Για όλους αυτούς τους λόγους, η εισβολή μιας τέτοιας εξουσίας στο σώμα είναι σχεδόν ολοκληρωτική: το γυναικείο σώμα εισέρχεται σε «ένα μηχανισμό εξουσίας που το εξερευνεί, το διαλύει και το ξαναδημιουργεί» (*Επιτήρηση και Τιμωρία*). Οι πειθαρχικές τεχνικές μέσω των οποίων συγκροτούνται τα «πειθήνια σώματα» των γυναικών στοχεύει σε έναν προγραμματισμό που είναι αδιάλειπτος και λεπτομερής – προγραμματισμό του μεγέθους του σώματος και της σιλουέτας, της όρεξής του, της στάσης, των χειρονομιών, της γενικής συμπεριφοράς στο χώρο και της εμφάνισης καθενός από τα ορατά του τμήματα.

Με το μετασχηματισμό των νεωτερικών βιομηχανικών κοινωνι-



ών και με την αντίσταση των ίδιων των γυναικών στην πατριαρχία, παλιότερες μορφές κυριαρχίας διαβρώθηκαν. Νέες μορφές ωστόσο αναδύθηκαν, εξαπλώθηκαν και εμποδίστηκαν. Δεν απαιτείται πια οι γυναίκες να είναι αγνές ή σεμνές, να περιορίζουν τη σφαίρα δραστηριότητάς τους στο σπίτι, ή ακόμη να πραγματώνουν την πρέπουσα θηλυκή τους μοίρα στη μητρότητα: η κανονιστική θηλυκότητα γίνεται όλο και πιο κεντρική στο σώμα της γυναίκας – όχι τα καθήκοντα και οι υποχρεώσεις της ή ακόμη και η ικανότητά της να γεννάει παιδιά, αλλά η σεξουαλικότητά της, ή μάλλον, ακριβέστερα, η υποτιθέμενη ετεροσεξουαλικότητα και η εμφάνισή της. Δεν είναι βέβαια καινούριο φαινόμενο η ενασχόληση των γυναικών με τη νεότητα και την ομορφιά. Το καινούριο είναι η αυξανόμενη εξουσία της εικόνας σε μια κοινωνία ολοένα και πιο προσανατολισμένη στα οπτικά media. Εικόνες κανονιστικής θηλυκότητας έχουν αντικαταστήσει τα θρησκευτικά κηρύγματα του παρελθόντος. Καινούρια επίσης είναι η εξάπλωση της πειθαρχίας σε όλες τις τάξεις γυναικών και η εκδίπλωσή της σε όλη τη διάρκεια της ζωής. Αυτό που ήταν παλιότερα ειδικότητα της αριστοκράτισσας ή της εταίρας, τώρα αποτελεί την καθημερινή υποχρέωση κάθε γυναίκας, είτε είναι γιαγιά είτε απλώς έφηβη.

Η υποταγή στη νέα πειθαρχική εξουσία σημαίνει ότι «ενημερώνεσαι για τις εξελίξεις», ότι «είσαι in». Όπως προείπα, ο τρόπος που μας παρουσιάζεται είναι συγκαλυμμένος. Είναι απόλυτα συμβατή με την τρέχουσα ανάγκη για μισθωτή εργασία της γυναίκας, τη λατρεία/ιδεολογία της νεότητας και του γυμνασμένου και υγιούς σώματος και την ανάγκη για ανεπτυγμένο καπιταλισμό με σκοπό τη διατήρηση υψηλών επιπέδων κατανάλωσης. Επιπλέον, η υποταγή εξοικονομεί δυνάμεις στην οικονομία του εξαναγκασμού: εφόσον είναι οι ίδιες οι γυναίκες που εξασκούν την πειθαρχία πάνω και ενάντια στα σώματά τους, οι άνδρες τη γλιτώνουν χωρίς απώλειες.

Η γυναίκα που ελέγχει το μακιγιάζ της εκατό φορές τη μέρα μήπως και της έτρεξε η μάσκαρα, που ανησυχεί ότι ο αέρας ή η βροχή θα της χαλάσει το χτένισμα, που κοιτάζει συχνά να δει αν της έφυγε πόντος απ' το καλσόν ή που αισθάνεται παχιά και ελέγχει οτιδήποτε τρώει, έχει γίνει, ακριβώς όπως και ο έγκλειστος του Πανοπτικού, ένα αυτο-αστυνομευόμενο υποκείμενο, ένα άτομο που με ζήλο αυτοεπιτηρείται ακατάπαυστα. Μια τέτοια αυτοεπιτήρηση είναι μια μορφή υποταγής στην πατριαρχία. Είναι επίσης και η αίσθηση που αντανακλάται στη συνείδηση της γυναίκας ότι βρίσκεται υπό επιτήρηση, με έναν τρόπο που ένας άνδρας δεν είναι, ώστε ακόμη κι αν η γυναίκα εξελιχθεί σε οτιδήποτε άλλο, δεν παύει να αποτελεί κυρίως ένα σώμα σχεδιασμένο να ευχαριστεί ή να εξάπτει. Για πολλές γυναίκες, επομένως, έχει συγκροτηθεί, με τα λόγια του Foucault (ό.π.), «μια κα-



τάσταση συνειδητής και διαρκούς ορατότητας που διασφαλίζει την αυτόματη αποτελεσματικότητα της εξουσίας». Εφόσον τα κριτήρια αποδοχής ενός σώματος ως θηλυκού είναι αδύνατο να πραγματοποιούν εντελώς, απαιτώντας όντως μια υπέρβαση της φύσης, μια γυναίκα είναι δυνατόν να ζησει μεγάλο μέρος της ζωής της με έντονο το συναίσθημα της σωματικής ατέλειας. Έτσι, ένας ακόμα ασφυκτικότερος έλεγχος του σώματος έχει ως κέρδος ένα νέο είδος ελέγχου της σκέψης.

Ο Foucault συχνά γράφει σαν η εξουσία να συγκροτεί τα άτομα πάνω στα οποία εξασκείται:

Δεν πρέπει να αντιλαμβανόμαστε την ατομικότητα σαν ένα είδος βασικού πυρήνα, πρωτογενούς ατόμου, πολλαπλού και αδρανούς υλικού στο οποίο η εξουσία έρχεται να επιβληθεί ή το οποίο ίσως πλήττει... Στην πραγματικότητα, πρόκειται ήδη για ένα από τα πρωταρχικά αποτελέσματα της εξουσίας ότι ορισμένα σώματα, ορισμένες χειρονομίες, ορισμένος λόγος, καταλήγουν να ταυτίζονται και να συντίθενται ως ατομικότητες (Επιτήρηση και Τιμωρία).

Παρ' όλ' αυτά, αν οι ατομικότητες συντίθεντο εξ ολοκλήρου από το καθεστώς εξουσίας-γνώσης που περιγράφει ο Foucault, δεν θα είχε νόημα να μιλούμε καν για αντίσταση στην πειθαρχία. Ο Foucault κάποιες φορές βρίσκεται στα όρια να μας αρνηθεί το λεξιλόγιο ανάλυσης της φύσης και του νοήματος αυτών των περιοδικών αρνήσεων του ελέγχου, οι οποίες σημαδεύουν την πορεία της ανθρώπινης ιστορίας, όσο και η επιβολή του ελέγχου.

Ο Peter Dews κατηγορεί τον Foucault για έλλειψη θεωρίας για το «λιμπιντικό σώμα», που σημαίνει το σώμα πάνω στο οποίο επιβάλλεται η πειθαρχία και η θεμελιώδης παρόρμηση του οποίου για αυθορμητισμό και ευχαρίστηση ενδέχεται ίσως να αποτελέσει πεδίο αντίστασης.

Τα σώματα των γυναικών, λοιπόν, δεν αγανακτούν ενάντια στον πόνο, το σφίξιμο, την πλήξη, την ημι-λιμοκτονία και τη διαρκή αυτοεπιτήρηση στις οποίες είναι καταδικασμένες; Βεβαίως, αλλά η εξέγερση καταστέλλεται κάθε φορά που μια γυναίκα πιάνει στα χέρια της το τσιμπιδάκι για τα φρύδια ή βάζει μπρος μια καινούρια δίαιτα. Η αυστηρότητα ενός καθεστώτος από μόνη της δεν εγγυάται την απόρριψή του, γιατί οι ταλαιπωρίες γίνονται ανεκτές αν θεωρούνται απαραίτητες ή αναπόφευκτες.

Ενώ η «φύση», με τη μορφή του «λιμπιντικού» σώματος, ίσως δεν είναι η πηγή της εξέγερσης ενάντια στον «πολιτισμό», η κυριαρχία (και η πειθαρχία που απαιτεί) δεν επιβάλλεται ποτέ χωρίς κάποιον κόστος. Ιστορικά, οι μορφές και περιστάσεις αντίστασης είναι πολύ-



μορφες. Μερικές φορές, στιγμές αντίστασης φαίνεται να ξεπηδούν από την επιβολή νέων και αντιφατικών παραγόντων στις ζωές των εξουσιαζομένων: η ανπιπαράθεση του παλιού με το νέο και η ασυνέχεια ή «αντίφαση» που προκύπτει πιθανόν να καθιστούν την υποταγή στο παλιό να μοιάζει όλο και λιγότερο αναγκαία. Στην παρούσα στιγμή, ένας πιθανότατα σημαντικός παράγοντας στην αδιάλειπτη και κλιμακούμενη αντικειμενοποίηση των γυναικείων σωμάτων –η αυξανόμενη ανεξαρτησία των γυναικών– προξενεί σε πολλές γυναίκες μια αίσθηση ασυνέχειας που αμφισβητεί το νόημα και την αναγκαιότητα της παρούσας πειθαρχίας. Καθώς οι γυναίκες (μολονότι πρόκειται για μια μικρή μειονότητα) αρχίζουν να πραγματώνουν έναν πρωτοφανή πολιτικό, οικονομικό και σεξουαλικό αυτοπροσδιορισμό, υποφέρουν ακόμα από το κυρίαρχο βλέμμα της πατριαρχίας. Αυτό είναι το κίνητρο –και όχι το «λιμπιντικό» σώμα– που προκαλεί, εδώ κι εκεί, κυψέλες αντίστασης.

Βιβλιογραφία

- Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of Prison*, New York 1979.
- Michel Foucault, *Power/Knowledge: Selected Interviews and other writings, 1972-1988*, Brighton 1980.
- Susan Bordo, *Anorexia nervosa: psychopathology as the crystallization of culture*, 1985-86.
- Sandra Lee Bartky, *Narcissism, Femininity and Alienation*, στο: *Social Theory and Practice*, 1982.
- Judith Butler, *Embodied identity in de Beauvoir's "The second sex"*, Pacific Division, 1985.
- Marianne Wex, *Let's take back our space: "Female" and "Male" Body Language as a Result of Patriarchal Structures*, Frauenliteraturverlag Hermine Fees, Berlin 1979.
- Nancy Henley, *Body Politics*, Englewood-Cliffs, N.J. 1977.
- Simone de Beauvoir, *The second sex*, New York 1968.
- Marcia Millman, *Such a pretty face: being fat in America*, W.W. Norton, N.Y. 1980.
- Kim Chernin, *The obsession: Reflections on the tyranny of slenderness*, Harper and Row, N.Y. 1981.
- Mihailo Markovic, *Women's Liberation and Human Emancipation*, στο: *Women and Philosophy*, New York 1976.
- Peter Dews, *Power and subjectivity in Foucault*, 1984.
- Monica Wittig, *The Lesbian Body*, New York 1976.
- Iris Young, *Throwing like a girl: a phenomenology of feminine body compartment, motility and spatiality*, Human Studies 3, 1980.



Παράρτημα

Η εικόνα της γυναίκας και το ανδρικό βλέμμα

Το πρόσημο του φύλου επισκιάζει τόσο απόλυτα την ταυτότητα της γυναίκας ώστε ανά πάσα στιγμή οφείλει να επιβεβαιώνει τον εαυτό της ως γυναίκα και να κάνει εμφανή στους άλλους τα αποτελέσματα αυτής της επιβολής που ενσωματώνεται και ως αυτοδέσμευση. Η διαδικασία αυτή κλέβει φυσικά από την ίδια κάθε στιγμή της ατομικότητάς της.

Γράφει ο Roland Barthes στις *Μυθολογίες*: «Διαβάζουμε τα βιογραφικά στο περιοδικό *Elle*: “Η Jacqueline Lenoir: ένα μυθιστόρημα, δύο παιδιά”. Τι σημαίνει αυτό; Ο συγγραφέας είναι καλλιτέχνης. Του αναγνωρίζεται το δικαίωμα να ζει κάπως μοσέμικα. Προσοχή όμως! Οι γυναίκες δεν πρέπει να πιστεύουν πως μπορούν να επωφελούνται από την σύμβαση αυτή χωρίς πρώτα να είναι υποταγμένες στον αιώνιο νόμο της θηλυκότητας. Οι γυναίκες ήρθαν στον κόσμο για να κάνουν παιδιά. Μπορούν να γράφουν όσο θέλουν, φτάνει η βιβλική τους μοίρα να μη διαταράσσεται από το δικαίωμα που τους παραχωρείται. Απευθυνόμενο στις γυναίκες το περιοδικό *Elle* λέει: είστε αντάξιες των ανδρών. Απευθυνόμενο στους άνδρες: η γυναίκα σας θα παραμείνει πάντα γυναίκα».

Για τον άνδρα οποιαδήποτε συνθήκη απέναντι στην οποία οφείλει να ανταποκριθεί δεν είναι παρά προσθετική στην ατομικότητά του, η οποία είναι κεκτημένη και αυτονόητη. Το αυτονόητο δικαίωμα του άνδρα στον αυτοπροσδιορισμό και τον καταναγκαστικό ετεροπροσδιορισμό της γυναίκας περιγράφει ο John Berger στο *Η εικόνα και το βλέμμα*:

«Η κοινωνική παρουσία μιας γυναίκας είναι διαφορετικού είδους από εκείνη ενός άντρα. Η παρουσία ενός άνδρα εξαρτάται από την υπόσχεση δύναμης που ενσωματώνει. Αν η υπόσχεση είναι μεγάλη και πειστική, η παρουσία του εντυπωσιάζει. Αν είναι μικρή ή ελάχιστα πειστική, θεωρείται πως έχει ασήμαντη παρουσία. Η υποσχεμένη δύναμη μπορεί να είναι ηθική, σωματική, ιδιοσυγκρασιακή, οικονομική, κοινωνική, σεξουαλική – αλλά το αντικείμενό της είναι πάντα εξωτερικό ως προς τον άνδρα. Η παρουσία ενός άνδρα υποβάλλει το τι είναι ικανός να κάνει σε σένα ή για σένα. Η παρουσία του μπορεί να είναι φτιαχτή, με την έννοια ότι προσποιείται πως είναι ικανός για ό,τι δεν είναι. Αλλά η προσποίηση είναι πάντα για μια δύναμη που αυτός ασκεί πάνω στους άλλους.



Αντίθετα, η παρουσία μιας γυναίκας εκφράζει τη στάση της απέναντι στον εαυτό της και προσδιορίζει το τι μπορούν ή δεν μπορούν να της κάνουν. Η παρουσία της εκδηλώνεται στις χειρονομίες, τη φωνή, τις γνώμες, τις εκφράσεις, το ντύσιμό της, στα πράγματα που έχει επιλέξει να την περιβάλλουν, στο γούστο της – δεν υπάρχει πράγματι τίποτε απ' όσα μπορεί να κάνει που να μη συμβάλλει στην παρουσία της. Η παρουσία μιας γυναίκας είναι τόσο σύμφωνη με το πρόσωπό της ώστε οι άνδρες τείνουν να την αντιλαμβάνονται σαν κάτι σχεδόν υλικό που αναδίνεται από αυτήν.

Το να έχεις γεννηθεί γυναίκα, ισοδυναμούσε με το να έχεις γεννηθεί σε έναν προσδιορισμένο και περιορισμένο χώρο, κάτω από τη φύλαξη των ανδρών. Η κοινωνική παρουσία των γυναικών αναπτύχθηκε σαν αποτέλεσμα της αφέλειάς τους να ζουν κάτω από μια τέτοια κηδεμονία μέσα σε έναν τόσο περιορισμένο χώρο. Αλλά τούτο ακριβώς ήταν που κόστισε στο γυναικείο εγώ το διχασμό του. Μια γυναίκα πρέπει συνεχώς να παρατηρεί τον εαυτό της. Συντροφεύεται σχεδόν συνεχώς από την εικόνα του ίδιου της του εαυτού. Από την πρώτη παιδική ηλικία την έχουν διδάξει και πείσει να επιθεωρεί συνεχώς τον εαυτό της.

Κι έτσι φτάνει να θεωρεί τον *επιθεωρητή* και τον *επιθεωρούμενο* μέσα της σαν δυο συστατικά αλλά και πάντα ξεχωριστά στοιχεία της ταυτότητάς της ως γυναίκας. Πρέπει να ξετάζει καθετί που είναι και καθετί που κάνει, γιατί το πώς εμφανίζεται στους άλλους, και τελικά το πώς εμφανίζεται στους άνδρες, έχει κρίσιμη σημασία γι' αυτό που κατά κανόνα θεωρείται σαν επιτυχία στη ζωή της. Η δική της αίσθηση του να είναι ο εαυτός της υποκαθίσταται από μια αίσθηση ότι εκτιμάται ο εαυτός της από κάποιον άλλο.

Οι άνδρες ξεετάζουν τις γυναίκες πριν εκδηλώσουν τη συμπεριφορά τους προς αυτές. Επομένως το πώς μια γυναίκα εμφανίζεται σ' έναν άνδρα καθορίζει ενδεχομένως και το πώς αυτός θα της συμπεριφερθεί. Για να αποκτήσουν κάποιον έλεγχο πάνω σ' αυτή τη διαδικασία, οι γυναίκες πρέπει να τη συκρατούν και να την εσωτερικεύουν. Το μέρος εκείνο του εγώ μιας γυναίκας που είναι ο επιθεωρητής μεταχειρίζεται το άλλο μέρος που είναι ο επιθεωρούμενος με τέτοιο τρόπο ώστε να δείχνει στους άλλους πώς ολόκληρος ο εαυτός της θα ήθελε να του συμπεριφερθεί. Και αυτή η παραδειγματική μεταχείριση του εαυτού της από τον εαυτό της είναι που συνιστά την παρουσία της. Κάθε γυναίκα παρουσία ρυθμίζει το τι είναι και τι δεν είναι «επιτρεπτό» μέσα στην παρουσία της. Κάθε πράξη της –οποιοδήποτε άμεσο σκοπό ή κίνητρο κι αν έχει– διαβάζεται επίσης σαν μια ένδειξη του πώς θα ήθελε να της συμπεριφερθούν. Αν μια γυναίκα κάνει κάποιο καλό αστείο, αυτό είναι ένα παράδειγμα του πώς η ίδια



αντιμετωπίζει τον αστευόμενο εαυτό της και, κατ' αναλογία, του πώς θα ήθελε να την αντιμετωπίσουν οι άλλοι σαν αστευόμενη γυναίκα. Μόνο ένας άνδρας μπορεί να κάνει ένα καλό αστείο για χάρη του ίδιου του αστείου.

Θα μπορούσε κανείς να απλοποιήσει όλα αυτά λέγοντας: Οι άνδρες δρουν και οι γυναίκες εμφανίζονται. Οι άνδρες κοιτάζουν τις γυναίκες. Οι γυναίκες παρατηρούν τον εαυτό τους όταν τις κοιτάζουν. Αυτό καθορίζει όχι μόνο τις περισσότερες σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών, αλλά και τη σχέση των γυναικών με τους εαυτούς τους. Ο επιθεωρητής της γυναίκας μέσα στο εγώ της είναι αρσενικός: ο επιθεωρούμενος θηλυκός. Έτσι η γυναίκα μετατρέπει τον εαυτό της σε αντικείμενο, και πιο ιδιαίτερα σε αντικείμενο θέασης: σε θέαμα».

σώμα φύλο σεξουαλικότητα





Γενική βιβλιογραφία

- Pierre Bourdieu, *Η ανδρική κυριαρχία*, μτφ. Νίκος Παναγιωτόπουλος, εκδ. Στάχυ 1999.
- Theodor Adorno, Max Horkheimer, *Η διαλεκτική του διαφωτισμού*, εκδ. Νήσος 1996.
- Valérie Briën, *Φεμινιστική θεωρία*, εκδ. Μεταίχμιο.
- Mary Evans, *Φύλο και κοινωνική θεωρία*, εκδ. Μεταίχμιο.
- Judith Butler, *Σώματα που έχουν σημασία*, μτφ. Κ. Αθανασίου, στο: *Τα όρια του σώματος*, επιμ. Δήμητρα Μακρυνιώτη, εκδ. Νήσος 2004.
- Londa Sciebinger, *Σκελετοί στην ντουλάπα - Οι πρώτες απεικονίσεις του γυναικείου σκελετού στην ανατομία του 18^{ου} αι.*, στο: *Τα όρια του σώματος*, επιμ. Δήμητρα Μακρυνιώτη, εκδ. Νήσος 2004.
- Jane Cowan, *Η πολιτική του σώματος, χορός και κοινωνικότητα στη βόρειο Ελλάδα*, εκδ. Αλεξάνδρεια.
- Thomas Laqueur, *Κατασκευάζοντας το φύλο*, εκδ. Πολύτροπον 2003.
- Marshal Sahlins, *Χρήσεις και καταχρήσεις της βιολογίας*, επιμ. Αλεξάνδρα Μπακαλάκη, εκδ. Αλεξάνδρεια 1997.
- Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 1: Η δίψα της γνώσης*, μτφ. Γκλόρυ Ροζάκη, εκδ. Ράππα 1982.
- Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας 2: Η χρήση των απολαύσεων*, μτφ. Γιώργος Κωνσταντινίδης, εκδ. Ράππα 1989.
- Michel Foucault, *Εξουσία, Γνώση και Ηθική*, εκδ. Ύψιλον 1987.
- Adrienne Rich, *Γέννημα γυναίκας - Η μητρότητα σαν εμπειρία και θεσμός*, μτφ. Αγγέλα Βερυκοκάκη-Αρτέμη, εκδ. Νέα Σύνορα 1984.
- John Berger, *Η εικόνα και το βλέμμα*, μτφ. Ζαν Κονταράτου, εκδ. Οδυσσέας 1980.
- Rachel P. Maines, *Ηδονήσεις, η γυναικείας σεξουαλική ικανοποίηση, η «υστερία» και ο δονητής*, μτφ. Νάσος Κυριαζόπουλος, εκδ. Τραυλός 1999.
- Wilhelm Reich, *Οι ρίζες της σεξουαλικής καταπίεσης*, εκδ. Ελεύθερος Τύπος.
- Αηja Meulenbelt, *Το τέλος της ντροπής*, μτφ. Αγγέλα Βερυκοκάκη-Αρτέμη, εκδ. Νέα Σύνορα 1980.
- Ανθρωπολογία, Γυναίκες και Φύλο*, επιμ. Αλεξάνδρα Μπακαλάκη, εκδ. Αλεξάνδρεια 1994.
- Σωτήρης Δημητρίου, Κώστας Γιαννακόπουλος, *Ανθρωπολογία των φύλων*, εκδ. Σαββάλας.
- Nancy Fraser, *Unruly Practices: Power, Discourse and Gender in Contemporary Social Theory*, Minneapolis, University of Minnesota



Press and Polity Press 1989.

Nancy Hartsock, *Foucault on power: a theory for women?*, in: *Feminism/Postmodernism*, Routledge, 1990.

Marc Feigen Fasteau, *The Male Machine*, 1974.

Marc Stoltenberg, *Refusing to be a man: Essays on Sex and Justice*, Meridian, 1989.

R.W. Connell, *Masculinities*, University of California Press, 1995.

Michael Kaufmann, *Cracking the armour – Power, Pain and the Lives of Men*, Penguin books, 1993.

Judith Butler, *Gender Trouble – Feminism and the subversion of identity*, Routledge, 1989.

Benhabib S, Butler J, Cornell D, Fraser N., *Feminist Contentions: A Philosophical Exchange*, New York, Routledge, 1995.

Donna Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*, Routledge, New York, 1991.

McNay, Lois, *Foucault and Feminism*, Oxford / Cambridge, 1992.

Ann Fausto-Sterling, *Mythos of Gender, Biological Theories about Women and Men*, New York 1985.

Margaret Jackson, "Facts of life" or the eroticization of women's oppression? *Sexology and the social construction of heterosexuality*, στο: *The cultural construction of sexuality*, ed. Pat Caplan, Routledge, 1987.

Victor Seidler, *Reason, desire and male sexuality*, in: *The cultural construction of sexuality*, ed. Pat Caplan, Routledge, 1987.

Sandra Lee Bartky, *Foucault, Femininity and the Modernization of Patriarchal Power*, στο: *The politics of Women's Bodies: Sexuality, Appearance and Behaviour*, ed. Rose Weitz, Oxford University Press, 1998.

Judith Lorber, *Believing is seeing: Biology as Ideology*, στο: *The politics of Women's Bodies: Sexuality, Appearance and Behaviour*, ed. Rose Weitz, Oxford University Press, 1998.

Anne Koedt, *The myth of vaginal orgasm*, 1970.

Andrea Trumann, *Das bürgerliche Subjekt und sein Anderes*, περ. Phase 2, τ. 13, φθινόπωρο 2004.

Andrea Trumann, *Feministische Theorie*, Schmetterling Verlag, 2002.
Regina Becker-Schmidt, Gudrun-Axeli Knapp, *Feministische Theorien*, Hamburg 2000.

Andrea Bührmann, *Das authentische Geschlecht. Die Sexualitätsdebatte der Neuen Frauenbewegung und die Foucaultsche Machtanalyse*, Münster 1995.

Barbara Duden, *Die Frau ohne Unterleib: zu Judith Butlers Entkörperung. Ein Zeitdokument*, in: *Feministische Studien: Kritik der Kategorie*



Geschlecht, 1993.

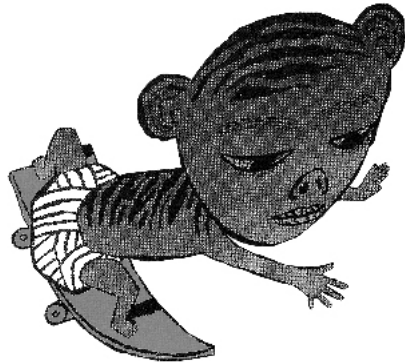
Regine Gildemeister, *Die soziale Konstruktion von Geschlechtlichkeit*, in: Ostner, Ilona und Lichtblau, Klaus (Hrsg.): *Feministische Vernunftkritik. Ansätze und Traditionen*. Frankfurt/Main, 1992.

Jagose, A.(hrsg.), *Queer theorie*, Berlin 2001.

Gudrun-Axeli/Knapp, Angelika Wetterer, *Traditionen Brüche. Entwicklungen feministischer Theorie*, 1992.

Andrea Maihofer, *Geschlecht als Existenzweise*, Frankfurt 1995.

Roswitha Scholz, *Das Geschlecht des Kapitalismus. Feministische Theorien und die postmodernen Metamorphosen des Patriarchats*, Bad Honnef 2000.



Το «φύλο, σώμα, σεξουαλικότητα» κυκλοφόρησε τον απρίλη του 2006 στη Θεσσαλονίκη. Εκ-φυλίστηκαν: λύδια, σούλα, φραντσέσκα.
Οι εικόνες είναι της Anke Feuchtenberger.
Η έκδοση είναι copy-free.
Για επικοινωνία: ekfyles@yahoo.com